

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN TEFSİRİ'NDE
KUR'ÂN'I KUR'ÂN'LA TEFSİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyma ALTAY

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yunus EKİN

EYLÜL - 2015

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN TEFSİRİ'NDE
KUR'ÂN'I KUR'ÂN'LA TEFSİR

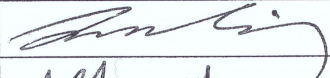

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyma ALTAY

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilimdalı : Tefsir

“Bu tez 01/09/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Yunus EKİN	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZÜ	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Saim GILMAZ	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Şeyma ALTAY

01.09.2015

Şeyma Altay

ADI	SOYADI	İMZA

ÖNSÖZ

Yüce Allah'ın Kur'an'ı Kerim vesilesiyle insanlara yönelttiği mesajın en doğru biçimde anlaşılması için çeşitli yollar tespit edilmiştir. Kur'an'ı Kur'an'la tefsir yöntemi de bunlardan biridir. Yöntem, Kur'an bütünlüğünden hareketle ayetlerin birbirlerini tefsir etmesi gerçeğine dayanır. İlk dönemlerden bu yana müfessirler Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmeye özen göstermiş ve önemini vurgulamışlardır.

Çalışmamıza konu ettiğimiz Mukâtil'in "*Mukâtil b. Süleyman Tefsiri*" isimli eseri Kur'an'ın tamamının açıklandığı ilk tefsir olmasının yanı sıra bir tefsir metodolojisi olarak "Kur'an'ı Kur'an'la tefsir" olgusuna güzel bir örnek sunmaktadır. Müfessir, ayetleri açıklarken Kur'an'ı kendi içerisinde anlamayı öncelemiş ve bunu eserine sistemli bir şekilde uygulamıştır. Çalışmamızın gayesi de onun bu sistemini ortaya koyarak konuyla ilgili araştırmalara katkı sağlamaktır.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Mukâtil'in hayatı, ilmî kişiliği ve tefsiri hakkında bilgi verdik. İkinci bölümde Mukâtil'in Kur'an'ı Kur'an'la tefsirine konu ettiği unsurlar, bu unsurlar arasında ilişki kurulmasına sebep olan özellikleri ve kullandığı yardımcı unsurları açıkladık. Üçüncü bölümde ise Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ederken kullandığı beyan çeşitlerine yer verdik. Ulaştığımız verileri sonuç kısmında değerlendirdik. Yararlandığımız kaynakları ise kaynakça bölümünde zikrettik.

Tez konunun tespiti aşamasında ve araştırma sürecinde yaptığı katkılar sebebiyle saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Yunus EKİN'e şükranlarımı sunuyorum.

Ayrıca çalışmam esnasında yardımlarını esirgemeyen ve ihtiyaç anında yönlendirmeleriyle yanımda olan değerli hocam Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI'ya, maddî ve manevî desteklerini her zaman yanımda hissettiğim muhterem annem Kadriye ALTAY ve babam İbrahim ALTAY'a teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Şeyma ALTAY

01.09.2015

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: MUKÂTİL B. SÜLEYMAN VE TEFSİRİ	4
1.1. Mukâtil b. Süleyman Hayatı	4
1.2. Hocaları, Talebeleri ve Eserleri.....	8
1.3. İlmî Kişiliği	11
1.4. Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri	16
İKİNCİ BÖLÜM:	
KUR'ÂN'I KUR'ÂN'LA TEFSİR METODUNDA ESAS ALDIĞI	
UNSURLAR	21
2.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Metodunda Anlamsal İlişki Kurduğu Unsurlar	21
2.1.1. Cümle	21
2.1.2. Kelime	24
2.1.2.1. İsim.....	24
2.1.2.2. Fiil	26
2.1.2.3. Edat	29
2.1.3 Terkip	30
2.2. Ayetleri Açıklamada Konu Olan Unsurların Özellikleri	32
2.2.1 Benzerlik (Tanzîr)	32
2.2.2 Özdeşlik (Ayniyet)	36
2.2.3. Eş anlamlılık (Anlamdaş-Nezâir).....	38
2.2.4. Türdeşlik (İştikâk).....	41
2.3. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Metodunda Kullandığı Yardımcı Unsurlar	43
2.3.1. Dil Unsuru	43
2.3.2. Kıraat Farklılıkları.....	47
2.3.3. Sahabenin Görüşleri	48

2.3.4. Metinsel Bağlam (Siyak-Sibak)	50
2.3.5. Tarihsel Araçlar	54
2.3.5.1. Esbâb-ı Nüzul	54
2.3.5.2. İsrâîliyât	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

KUR'ÂN'I KUR'ÂN'LA TEFSİR METODUNDA KULLANDIĞI BEYAN ÇEŞİTLERİ..... 64

3.1. Anlamı Netleştirme	64
3.1.1. Müphemâtı Belirleme	64
3.1.2. Müteşâbihi Açıklama	68
3.1.3. Mücmeli Beyan	74
3.2. Anlamı Zenginleştirme.....	79
3.3. Görüşünü Destekleme	83
3.4. Gerekçeleştirme	86
3.5. Nesih	89
3.6. Sınırlandırma (Tahsîs).....	93
3.7. Örneklendirme.....	94
3.8. Hükümü Açıklama	98
3.9. Dolaylı Katkı Sağlama	100
3.10. Zorlamalı İlişkilendirme.....	102

SONUÇ..... 104

KAYNAKÇA .....

ÖZGEÇMİŞ .....

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: Bin, İbn
Bkz.	: Bakınız
CÜ	: Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
s.	: Sayfa
SAÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SAÜSBE	: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trz.	: Tarihi yok
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.	: Vefat tarihi
y.y.y.	: Yayın yeri yok

Tezin Başlığı: Mukâtil b. Süleyman Tefsiri'nde Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir	
Tezin Yazarı: Şeyma ALTAY	Danışman: Doç. Dr. Yunus Ekin
Kabul Tarihi: 01.09.2015	Sayfa Sayısı: v(ön kısım) + 113(tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimsel Dalı: Tefsir
<p>Bir giriş ve üç bölümden oluşan çalışma, Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinden hareketle Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir yöntemini örnekler üzerinden tasnîf ve tebyîn etmektedir.</p> <p>Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemi belirtilerek konu hakkında genel bir bilgi verildi.</p> <p>Tezin birinci bölümünde tefsirindeki yansımalarının daha iyi anlaşılması için Mukâtil'in hayatına, ilmi kişiliğine, hocalarına, öğrencilerine ve eserlerine yer verildi. Kur'ân'ın baştan sona açıklayan tefsirlerin ilki olan <i>Mukâtil b. Süleyman Tefsiri</i>'nin kendine has yönleri ve öne çıkan özellikleri ele alındı.</p> <p>Tezin ikinci bölümünde Mukâtil'in Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsirine konu ettiği cümle, kelime, terkip gibi unsurlar ve bu unsurlar arasında ilişki kurulmasına sebep olan eş anlamlılık, özdeşlik, benzerlik gibi özellikleri incelendi. Ayrıca Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsirde kullandığı yardımcı unsurlar açıklandı. Bunlar, dil unsuru, kıraat farklılıkları, sahabe'nin görüşleri, metinsel ve tarihsel bağlam olarak tespit edildi.</p> <p>Üçüncü bölümde ise müfessirin Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederken kullandığı beyan çeşitleri olan “anlamı netleştirme, anlamı zenginleştirme, örneklendirme, gerekçelendirme, nesih, tahsîs” gibi konular örnekleriyle işlendi.</p> <p>Sonuç kısmında araştırma neticesinde ulaşılan Mukâtil'in Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederken uyguladığı tefsir metodolojisine yer verildi.</p>	
Anahtar Kelimeler: Mukâtil b. Süleyman, Kur'ân, Tefsir, Rivayet, Dirayet	

Thesis Title: Tafsir of the Qur'ân with the Qur'ân in Tefsiru Muqâtil b. Suleyman	
Author: Şeyma ALTAY	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Yunus Ekin
Acceptance Date: 01.09.2015	Nu. of Pages: v(pretext)+113(mainbody)
Department: Basic Islamic Sciences	Subfield: Tafsir
<p>Formed from an introduction and three chapters, this work classifies and specifies with the use of the examples the method of explaining the Qur'ân with the Qur'ân with reference to tafsir of Muqâtil b. Süleyman.</p> <p>In the introduction the subject, aim, importance and method of research is explained and a general account of the subject is given.</p> <p>In the first section of the thesis, space is given to Muqâtil's life, scholarly career, teachers, students and works in order to better understand their traces in his work. The particular aspects and features of his tafsir, the first to comment upon the Qur'ân from beginning to end, are discussed.</p> <p>In the second part of the thesis, the subjects of the sentence, word, and compound taken up in Muqâtil's tafsir of the Qur'ân are studied, and the features that are cause for the relations between these elements, such as synonymy, identity, similarity, are investigated. Also, the supporting elements such as language components, differences in recitation, views of the sahabah, are explained and textually and historically specified.</p> <p>As for the third chapter, the forms of explanation used by the commentator while explaining the Qur'ân with the Qur'ân, such as “clarification of meaning, enrichment of meaning, exemplification, necessitation, abrogation and specification”, are studied with the use of examples.</p> <p>In the concluding section, the methods used for research in Muqâtil's tafsir are looked at.</p>	
Key words: Muqâtil b. Süleyman, Qur'ân, Tafsir, Riwayah, Dirayah.	

GİRİŞ

Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği son kitap olan Kur'an'ı Kerim'in anlaşılması, evrensel mesajının ortaya konması her dönem âlimlerinin üzerinde durduğu bir mesele olmuştur. Ayetler, Hz. Peygamberin hadisleri, selef ulemasının açıklamaları, ehl-i kitaptan gelen rivayetler, dilsel tahliller vb. gibi kaynaklar tefsir için bir malzeme olarak kabul edilmiştir. Şüphesiz bu kaynaklar arasında tamamı tevâtüren nakledilmiş olan Kur'an'ı Kerim, Şârî'in maksadını en iyi ortaya koyabilecek olması sebebiyle diğer kaynaklara nispeten daha merkezî bir konuma sahiptir. Ayrıca Yüce Allah bir yerde kapalı bıraktığı bir konuyu başka bir yerde açıklıkla zikretmiştir. Bu durumda bir kelamı anlamak için kelam sahibinin konuyla ilgili başka açıklamalarına bakmak en doğrusu olur. Bu etkenler, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir yönteminin önemini göstermektedir.

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmamızın konusu Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde izlediği Kur'an'ı Kur'an'la tefsir yöntemidir. Bu yöntem ayetleri yorumlamada Kur'an'ın anlam bütünlüğü prensibine dayanmaktadır.

Mukâtil'in Kur'an'ı Kur'an'la anlama yöntemini ele alan bu çalışmada özellikle müfessirin ayetleri tefsir etmede ilişki kurduğu unsurlar belirlenmiş sonra bu unsurların özellikleri ortaya konmuştur. Ayrıca Mukâtil'in ayeti ayetle açıklarken kullandığı yardımcı öğeler ve açıklama biçimleri ele alınmıştır.

İnsanların dünya ve ahiretini tanzime yönelik çok farklı konuları işleyen Kur'an'ı Kerim, bu konuları belli bölümler veya başlıklar altında değil, muhtelif sureler içerisine serpiştirilmiş bir şekilde sunar. Bundan dolayıdır ki bir ayeti anlamak için aynı konudan bahseden ayetleri bilmek gerektiği gibi ayetin diğer ayetlerle olan irtibatını da kurmak gerekir. Kur'an'ı Kur'an'la tefsir, Allah'ın kelimasını anlamak isteyenlerin hâli kalamayacağı bir tefsir yöntemidir.

Kur'an tefsirinin kaynakları arasında ilk sırayı hiç şüphesiz Kur'an'ın kendisi almıştır. Çünkü bir ayette umum olarak zikredilen bir husus başka bir yerde tahsîs edilmiştir. Yine muğlak bir anlatım tarzına sahip olan bir ayet diğer bir ayetle açıklığa kavuşturulmuştur. Kur'an'ın ilk müfessiri Hz. Peygamber, ayetlerin açıklanmasıyla

ilgili kendisine sorulan bazı sorulara Kur'ân'dan cevap vermiş ve bizlere bu anlamda yol göstermiştir. Tarihsel süreç içerisinde tefsir ehli de genel bir yöntem olarak eserlerinde zaman zaman bunu uygulamışlardır. Dile getirilen söz konusu noktalar Kur'ân'ı kendi içinde anlamının gereğini ve önemini ortaya koymaktadır.¹

Ayrıca bir ayetin zahiri manasına, ondaki kelimelerin Kur'ân'da kullanıldığı anlamlarını bilmek ve ayetin cümle yapısını gramer açısından doğru bir şekilde çözümlenmekle ulaşılır. Ancak bu, ayeti tam olarak anlamak için yeterli değildir. Metnin bağlamını, yani Kur'ân'ın kendi içyapısını dikkate alarak ayetin öncesi ve sonrasının tespit edilmesi gerekir. İşte bütün bunlar Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etmenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.²

Biz de bu sebeplerle erken dönem tefsir geleneğinin Kur'ân'a bakışını ve tefsir metodolojisini yansıtmaya bakımından Mukâtil b. Süleyman Tefsiri'nde uygulanan Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir yöntemini çalışmayı uygun gördük.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir, ilk dönemlerden bu yana müfessirlerin sıklıkla kullandığı ve ayetleri tefsir ederken birinci sırada başvurulması gerektiğini belirttikleri bir metod olmuştur.³ Bununla birlikte bu konu pratikte kendine yer bulduğu kadar metodik açıdan incelenmemiş, teorisi tespit edilmemiştir. Alandaki bu eksiklik Halis Albayrak'ın "*Kur'ân Bütünlüğü Üzerine-Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri*" isimli doktora çalışmasıyla giderilmeye çalışılmıştır. Yine Niyazali Aripov'un "*Tefsir-i Kebir'de Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*", Ali Karataş'ın "*M'atürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*" isimli doktora tezleriyle ise pratik açıdan ele alınmıştır. Biz de Kur'ân'ın tamamını tefsir ederek bir geleneğin öncüsü olan Mukâtil'in eserini tedkik ettik ve alana katkı sağlaması amacıyla konuyla ilgili örnekleri sunmaya çalıştık.

---

¹ Ali Karataş, *M'atürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*, (Basılmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara 2010, s. IX

² Bkz. Niyazali Aripov, *Tefsir-i Kebir'de Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*, (Basılmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara 2005, s. 6

³ Bkz. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Beyrut 1987, I, 16

Konumuz Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsiri olması sebebiyle temel kaynağımız Mukâtil'in tefsiridir. Eserin Abdullah Mahmud Şehhâte tarafından yapılan tahkikli baskısını tercih ettik. Zaman zaman Ahmed Ferîd'e ait olan tahkikli nüshadan istifade ettik. Tefsiri Türkçe'ye *Tefsir-i Kebir* ismiyle kazandıran Beşir Eryarsoy'un tercümesi anlamakta zorlandığımız yerlerde bize yardımcı oldu.

Tezimizde Mukâtil'in Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir yöntemini nasıl kullandığı sorusundan hareket edilmektedir. Asıl konumuza geçmeden önce birinci bölümde Mukâtil'in hayatına, yetiştiği ortama, ilmî kişiliğine ve hakkında dile getirilen olumlu-olumsuz bütün görüşlere yer verdik. Bunu yaparken tarafsız bir bakış açısı sunmaya çalıştık. Elde ettiğimiz verileri öncelikle temel kaynaklara başvurarak tespit ettik. Tabii günümüzde müfessir üzerine yapılan çalışmaları da göz ardı etmedik. Yine bu bölümde Mukâtil b. Süleyman Tefsiri'ni satır satır okumak suretiyle ulaştığımız belli başlı özelliklerine değindik ve bunlara örnekler verdik.

İkinci bölümde dilbilimdeki eş anlamlılık, benzerlik, özdeşlik, türdeşlik kavramlarını kullandık. Esbâb-ı nüzul, isrâîliyât gibi tarihsel verilere ve siyak-sibak gibi metin içi bağlama ayetleri ilişkilendirmede yardımcı unsur görevi üstlenmeleri sebebiyle yer verdik.

Üçüncü bölümde tahsîs, nesih, müteşâbih, mücmel ve müphem gibi ulûmü'l-Kur'ân kavramları çerçevesinde bir inceleme gerçekleştirdik. Bu alanda telif edilmiş eserlerden yararlanmayı da ihmal etmedik.

Çalışmamızın bir bilgi yığını olmaktan öte bilime katkı sağlaması amacını güderek eleştirel bir bakış açısıyla Mukâtil'in tefsirini inceledik ve konuyla ilgili bütün örnekleri kapsayacak sistematik bir yöntem uygulamaya gayret gösterdik.

BİRİNCİ BÖLÜM:

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN VE TEFSİRİ

1.1. Mukâtil b. Süleyman'ın Hayatı

Mukâtil b. Süleyman b. Beşir, Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir.⁴ Künyesi Ebu'l-Hasen⁵ olan müfessir el-Belhî, el-Ezdî, el-Horasanî, el-Basrî ve el-Mervezî nisbelerine sahiptir.⁶ Doğum tarihi hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte yaşadığı döneme dair nakledilen rivayetlerden farklı sonuçlara ulaşılmıştır. İbrahim Çelik, hicrî 50⁷ yılında, Mehmet Akif Koç 60-70⁸ yılları arasında, Mukâtil Uzmanı Abdullah Mahmûd Şehhâte ise 80⁹ yılında doğmuş olabileceğini belirtmiştir. Mukâtil'in Dahhâk b. Müzâhim (v. 105/723) döneminde yaşayıp tefsirini ona sunması,¹⁰ tabîinden on iki kişiden ilim tahsil etmesi,¹¹ ayrıca yüz yaşının üzerinde vefat ettiği yönünde ittifaka varan bilgiler¹² göz önünde bulundurulduğunda h. 50 yılında doğmuş olma ihtimali güçlenmektedir. Bu durumda onun yaşadığı dönem tâbiîn döneminin sonuna, tebe-i tâbiîn döneminin başına denk gelmektedir.

---

⁴ Ebû Ahmed b. Ali el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, VIII, 186; Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002, XV, 207; Ebu'l-Abbas Şemsüddin İbn Hallikân el-Bermekî, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1994, V, 255; Muhammed İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîne ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn*, Dâru'l-Veî, Haleb 1396, III, 14; Cemalüddin Ebu'l-Ferec el-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1406, III, 136; 10/279; Hayruddin b. Muhammed ez-Ziriklî, *'A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, VII, 281; Ömer b. Rıza Kehhâle ed-Dimeşkî, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Dâru İhyâi't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut, trz., XII, 317

⁵ Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadis*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409, III, 926; Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 255; Yûsuf b. Abdîrahman Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1400/1980, XXVIII, 434; Şemsüddin Ebû Abdillâh ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1427/2006, VII, 201; *Mizânü'l-İtidâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1382/1963, IV, 173; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matbaatu Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan 1326/1908, X, 279

⁶ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 255; Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 434; Zehbî, *Siyer*, VII, 201; *Mizanü'l-İtidâl*, IV, 173; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 279; *Lisanü'l-Mizân*, Müessesetü'l-İlmî li'l-Matbûât, Beyrut 1390/1971, VII, 397; Şemsüddin ed-Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trz., II, 330

⁷ İbrahim Çelik, *Mukâtil b. Süleyman ve Tefsirdeki Metodu*, Bursa 2000, s. 31-32

⁸ Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi es-Sa'lebi(427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman(150/767) Rivayetleri*, Kitâbiyât yayınları, 2005, s. 35

⁹ Abdullah Mahmûd Şehhâte *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (Mukâtil b. Süleyman'ın Hayatı Bahsi), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1423, V, 28

¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 280-285

¹¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 25

¹² İbrahim Çelik, *a.g.e.*, s. 31-32, Zehra Yıldırım, *Mukâtil b. Süleyman'ın Müteşâbih Kabul Edilen Ayetlere Yaklaşımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Ü. SBE, Çorum 2013, s. 8; Seyfullah Efe, *Mukâtil b. Süleyman Tefsirinde Esbab-ı Nüzul*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜSBE, İzmir 2004, s. 5

Aslen Belh’li olan Mukâtil, Merv şehrine gitmiş orada Ümmü Ebî ‘İsme Nuh b. Ebî Meryem ile evlenmiştir.¹³ Ardından Bağdat’a ve Basra’ya giden müfessir hadis ve tefsir rivayetleri ile meşgul olmuş, 150 yılında Basra’da vefat etmiştir.¹⁴ Yine bir rivayete göre Mekke’ye gitmiş fakat burada istediği rağbeti bulamayınca tekrar Bağdat’a dönmüştür.¹⁵ Ayrıca Beyrut’ta bir mescide giderek kendisine soru sorulmasını istediği, bu soruyu cevaplamayınca ise bir gece kalarak oradan ayrıldığı da nakledilmektedir.¹⁶ Onun Mekke ve Beyrut’ta çok az kalmasının sebebi cesurca dile getirdiği görüşlerinin farklı yaklaşımlara tahammülü olmayan âlimler tarafından şiddetle eleştirilmesi olduğu söylenmiştir. Bu durum onu Irak’ta yaşamaya zorlamıştır.¹⁷

Mukâtil’in seyahatleri yalnızca ilmî gerekçelere dayanmamaktadır. Siyasî açıdan çalkantılı bir dönemde yaşayan müfessir, kendisini kuşatan olaylara karşı kayıtsız kalmamıştır. Horasân bölgesinin yönetimini elinde bulunduran Emevî yöneticilerle iyi ilişkiler kurmuştur. Emevîlerin Horasân valisi Nasr b. Seyyâr’ın (v. 131/749) komutanlarından Selm b. Ahvez, (v. 130/748) Mukâtil’i Emevî’lere karşı olan Hâris b. Süreyc (v. 128/746) ile yapılan barış görüşmelerine elçilik yapmak üzere göndermiştir. Cehm b. Safvan (v. 129/746) bu görüşmelerde karşı tarafın temsilciliğini üstlenmiştir. Emevî hanedanının Horasan’daki nüfuzu zayıflayınca Irak’a geçen Mukâtil burada Abbasî yönetimiyle yakın ilişkiler kurmayı başarmıştır.¹⁸ İbn Hallikân’ın (v. 681/1282) yer verdiği bir rivayete göre Abbasî halifesi Ebû Ca’fer el Mansûr (v. 158/775) sürekli yüzüne konup duran bir sinekten rahatsız olur. O sırada yanına gelen Mukâtil’i içeri davet ederek “Allah sineği niçin yaratmış, biliyor musun?” diye sorar. Mukâtil kendisine yöneltilen bu soruya halife ile aralarındaki yakın ilişkiyi gösteren “Evet

---

¹³ Cürçânî, *a.g.e.*, VIII, 186; İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 256; Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 445; İbn Hacer, *Tehzib*, X, 280-282

¹⁴ İbn Hallikân *a.g.e.*, 5, 257; Mizzî *a.g.e.*, XXVIII, 450; Zehebî, *Siyer*, VII, 202; *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhiri ve’l-Âlâm*, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, y.y.y., 2003, IV, 232

¹⁵ Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 446-448; Zehebî, *Mizân*, IV, 174

¹⁶ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut, 1271/1952, VIII, 355; Ebû Zekeriyya Muhyiddîn en-Nevevî, *Tehzibü’l-Esmâ ve’l-Luğât*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, trz., II, 111; Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 447

¹⁷ Koç, *a.g.e.*, s. 35

¹⁸ Koç, *a.g.e.*, s. 36

biliyorum. Allah, sineği zorba kimseleri zelil etmek için yaratmıştır” cevabını verir. Bunun üzerine Halife Mansur bir şey söylemez.¹⁹

Ulaştığımız kaynaklarda Mukâtil’in hayatı hakkında verilen bilgiler yeterli olmamakla beraber, rivayetlerden zâhidâne bir hayat yaşadığı ve ibadete düşkün olduğu anlaşılmaktadır.²⁰ Kendisiyle on üç yıl birlikte olduğunu söyleyen Ebû Nasr, Mukâtil’in her zaman gömleğinin altına yün giydiğini ifade etmektedir.²¹ İbn Mübarek (v. 181/797) ise onun hakkında “Allah rahmet etsin, ibadete düşkün bir zat olduğu söylenirdi” demiştir.²²

Müfessir kimliğinin yanı sıra muhaddis, kurrâ, mütekellim ve fakîh²³ unvanlarını üzerinde taşıyan Mukâtil, döneminde nakledilen bilginin kabul edilebilirlik ölçüsü olarak görülen “sened” geleneğine uymaması sebebiyle hadis âlimleri tarafından “metrûkû’l-hadis”, “mecrûhu’l-kavl”, “kezzâb” olarak nitelendirilmiştir.²⁴

Müellifin bağlı bulunduğu mezhep konusunda farklı rivayetler zikredilmektedir. İbnü’n-Nedim, (v. 438/1046) Zeydî olduğunu iddia ederken, Şehristânî (v. 548/995) “günahın tevhid ehline zarar vermeyeceği, müminin cehenneme girmeyeceği” şeklinde bir kanaati Mukâtil’e isnad etmiştir.²⁵ el-Eş‘arî (v. 324/936) farklı ifadelerle Mukâtil’in bu görüşü taşıdığını söylemiştir.²⁶ Bu da onun Mürciî olduğu iddiasını gündeme getirmiştir. Nitekim Ebu Hanife’de (v. 150/767) Mukâtil’i Mürciî olmakla itham etmiştir.²⁷ Yine Cehm b. Safvan Horasan’da tenzih inancının ifrata vardırılması sonucu ortaya çıkan

---

¹⁹ İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 255

²⁰ Ömer Türker, *Mukâtil b. Süleyman’ın Kur’an’ı Te’vil Yöntemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SAÜSBE, Sakarya, 1999, s. 9

²¹ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; Cürçânî, *a.g.e.*, VIII, 185

²² Zehebî, *Târihu’l İslam*, IV, 232

²³ Muhammed b. İshak Ebu’l-Ferec İbnü’n-Nedim, *el-Fihrist*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1417/1997, s.222; Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 317

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d; *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1968, VII, 263; Ebu’l-Hasen el-İclî, *Ma’rifetü’s-Sikât min Ricâli Ehli’l-İlm ve’l-Hadîs ve mine’d-Duafâi ve Zikri Mezâhibihim ve Ahbârihim*, Mektebetü’l-Dâr, Medine, II, 295; Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *ed-Duafâi’l-Kebîr*, Dâru’l-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984, IV, 238; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 354-355; Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207

²⁵ Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, Müessesetü’l-Halebî, trz., I, 143

²⁶ Ebu’l-Hasen Ali b. İsmail el-Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve’htilafü’l-Musallîn*, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1990, I, 231

²⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul 2006, I, 19

“Allah’ın sıfatlarının nefyedilmesi” anlamına gelen ta’til görüşünü savunurken, Mukâtil bu görüşe karşı çıkan ilk kişi olmuştur. Fakat ilahî sıfatları ispat konusunda gösterdiği çabalar aynı zamanda onun ilk müşebbihî olarak bilinmesine sebep olmuştur.²⁸ İmam Eş’arî, Mukâtil’in “Allah insan suretinde olup saç, eti, kanı ve organları olan bir cisimdir. Böyle olmakla birlikte O, hiçbir şeye benzemez, hiçbir şey de ona benzemez ” dediğini kaydetmektedir.²⁹

Mukâtil’in mezhebi konusunda ortaya atılan farklı iddialara en güzel yanıt yine kendi tefsirinden gelmektedir. O, günahkâr muvahhidlerin cehenneme gireceklerini fakat orada ebedi kalmayacaklarını savunmaktadır. Bu, onun mürciî olmadığını gösterir.³⁰ Diğer yandan müteşabihâtta sayılan arş, istiva,³¹ mecî,³² ityân,³³ vech,³⁴ yed³⁵ vb. gibi ifadeleri keyfiyetsiz bırakarak selevin yolunu takip etmiştir.³⁶ Yine buradan da onun müşebbihî olduğu yönündeki ithamların asılsız olduğu anlaşılmaktadır. Elimizdeki bilgilerin, fırka ve mezheplere dair eserlerde yer alması ve bu türden eserlerde müelliflerin, hasımlarına ait görüşleri mübalağalı bir şekilde aktarmaları, Mukâtil hakkındaki suçlamaların mesnedini oluşturmuştur.

Dikkate alınması gereken bir diğer nokta ise müfessirin yaşadığı dönemde Horasan’da Zeydiyye, Şîa, Mürcie gibi akımların etkin olması ve bölgenin siyasî ve fikrî yönden çatışma halinde bulunmasıdır. Kendisi de ilim ve siyaset sahasında aktif rol alan biri olarak Mukâtil, bu hareketli ortamdan uzak durmamıştır. Ne var ki bu dönemde sözü edilen fırkalar her konuda kendi içlerinde dahi bir bütünlüğe ulaşmış değildiler.

---

²⁸ İbn Hıbbân, *a.g.e.*, III, 14; Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IV, 232

²⁹ Eş’arî, *a.g.e.*, I, 233

³⁰ Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, Hûd-11/ 107, II, 299

³¹ Arş ve İstivânın geçtiği yerler için bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, Bakara 2/29, I, 96; A’râf, 7/54, II, 41; Yûnus 11/3, II, 225-226; Ra’d, 13/2, II, 366; Tâ-Hâ 20/5, III,20, Furkân, 25/59, III, 238; Secde,32/4, III, 448; Fussilet 41/11, III, 737; Hadîd 57/4, IV, 237

³² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, Fecr 89/22, IV, 691

³³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, Bakara 2/210, I, 180 ; En’âm 6/158, I, 598

³⁴ Vech kelimesinin geçtiği ayetler için bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, Bakara 2/112, I, 131; Nisâ 4/125, I,410; En’âm, 6/52, I, 563; Ra’d 13/22, II, 395; İnsân, 76/9, IV, 525

³⁵ Yed kelimesinin geçtiği ayetler için bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, Âli İmrân 3/26, I, 269; 3/73, I, 285; Mûminûn 23/88, III, 163; Sâd 38/75, III, 653; Mülk 67/1, IV, 389

³⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 58-71

Yukarıda da belirttiğimiz gibi her ikisi de Mürcieden kabul edilen Mukâtil ve Cehm Allah'ın sıfatları meselesinde iki aşırı ucun savunucusu olmuşlardır. Belirtildiğine göre bu mesele hakkında Belh'te tartışmışlar ve Mukâtil tezini savunmak adına ilahi sıfatları ispatlayan bir kitap yazmıştır.³⁷

1.2. Hocaları, Talebeleri ve Eserleri

Birçok âlimden istifade eden Mukâtil b. Süleyman'ın önden gelen hocaları şunlardır:

1. Ebû Muhammed Atâ b. Ebû Rebâh Eslem el-Kureşî el-Mekkî (114/732),
2. Ebu'l-Kâsım Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâli el-Horâsânî (105/723),
3. Nâfi Ebû Abdillâh el-Medenî Mevlâ Abdullâh b. Ömer (117/735),
4. Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim el-Kureşî el-Mekkî (128/745),
5. İbn Şihâb ez-Zührî (124/742),
6. Muhammed b. Sîrîn el-Ensârî (110/728),
7. Ebû Bekir Abdullâh b. Ubeydillâh b. Ebî Müleyke (117/735),
8. Şehr b. Havşeb
9. Ebû Abdullâh İkrime b. Abdullâh el-Berberî (105/723),
10. Ebu'l-Hasan el-Atiyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî el-Kûfî (111/729-30),
11. Ebû İshâk Amr b. Abdillâh es-Sebîi eş-Şa'bî el-Kûfî (129/749),
12. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn Ali
13. Ebu'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (117/735),
14. Süleymân b. Mihrân el-A'meş (148/765),
15. Ebû İsmail Hammâd b. Ebî Süleyman el-Kûfî (120/738),
16. İsmail b. Ebî Halid,
17. Abdullâh b. Tâvus el-Yemânî,
18. Ebû Ümeyye Abdulkerim b. Abdilmuhârik,
19. Abdulkuddûs Sâhib el-Hasan,
20. Ebû Ravk (140/757),
21. İbn Ebî Nuceym,
22. Leys b. Sâlim,
23. Ebû Bekir Eyyüb b. Ebî Temîme Keysân es-Sehtiyânî (131/749),

---

³⁷ Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleyman", *DİA*, XXXI, 134-135

24. Ömer b. Dînâr,
25. Dâvûd b. Ebî Hind,
26. el-Kâsım b. Muhammed,
27. Ebû İbrahim Amr b. Şuayb b. Muhammed el-Kureşî (118/736),
28. el-Hakem b. Ubeyde,
29. Hişâm b. Hassân,
30. Süfyan es-Sevrî (161/777),
31. Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Kureşî (104/722),
32. Ebû Sa'd el-Medenî Saîd b. Ebî Saîd Kîsân el-Makberî (120/738)
33. Ebû Muhammed Sâbit b. Eslem el-Bunânî el-Basrî (123-29/741-749)
34. Ebû Usâme Zeyd b. Eslem el-Kureşî el-Adevî el-Medenî (136/753)
35. Ebû Sa'd Şurahbil b. Sa'd el-Medenî (123/741)
36. Ebû Sehl Abdullah b. Büreyde el-Husayb el-Eslemî el-Mervezî (105/723)
37. Ebû Muâz Abdullah b. Ebî b. Enes b. Malik el-Ensârî el-Basrî.³⁸

Hocalarından Dahhâk b. Müzâhim ile aynı dönemde yaşadığı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Kaynaklarda Dahhâk'ın Mukâtil doğmadan dört sene önce vefat ettiği³⁹ nakledilmekle birlikte tefsirini Dahhâk zamanında yazdığı ve ona sunduğu bilgisi de yer almaktadır. Aynı zamanda Mukâtil "onunla üzerimize aynı kapı örtülürdü" diyerek beraber ders yaptıklarını ifade etmiştir.⁴⁰

Müfessirimizden rivayette bulunan talebeleri ise şunlardır:

1. Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî es-San'ânî (211/826),
2. Haramî b. İmâra b. Ebî Hafsa el-Basrî (201/817),
3. Ebu'l-Hasan Ali b. Ca'd Ubey el-Cevherî el-Bağdâdî (230/845),
4. İsa b. ebî Fatma,
5. Ebû Amr Şebâbe b. Sevvâr el-Fezâirî el-Medâinî (204/819),
6. Hamza b. Ziyâd et-Tûsî

---

³⁸ M. Fevzi Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir*, Feer Yayınları. Ankara 2009, s. 109-112

³⁹ Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, Dâru'l-Hânî, Riyad, II, 446; Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 441; İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 256

⁴⁰ Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 441

7. Hammâd b. Muhammed el-Fezzârî
8. Ebu'l-Cüneyd ed-Darîr
9. Bakıyye b. el-Velid b. Saîd b. Ka'b b. Harîz el-Hımsî (197/813),
10. Sa'd b. es-Salt
11. Velid b. Müzved
12. Ebû Atiyye İsmail b. Ayyâş b. Selim el-Ansî el-Hımsî (181/797),
13. Yahyâ b. Şibl el-Belhî
14. Ebu Sehl Abdussamed b. Abdilvâris b. Saîd et-Temîmî (207/822),
15. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî (195/811),
16. Hammâd b. Kırât,
17. Ebû Nusayr Mansûr b. Abdilhamîd el-Bâverdî,
18. Ebu Muhammed Süfyan b. Uyeyne el-Kûfî (198/814),
19. Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd el-Hadramî (203/819),
20. Ebû Abdurrahman Abdullah b. el-Mübârek (181/797),
21. Ebû Süleyman Abdurrahman b. Süleyman el-Ansî el-Şâmî ed-Dârânî,
22. Ebû Amr İsâ b. Yûnus b. Ebî İshâk es-Sebîî (187/803),
23. Ebu'l-Hâris Nasr b Hammâd b. Aclân el-Becelî el-Basrî,
24. Ebu'l-Abbas el-Velid el-Mezîd el-Uzrî el-Beyrûtî (203/819),
25. el-Velid b. Müslim el-Kureşî (194/810),
26. Ebû Hâlid Yûsuf b. Hâlid b. Umeyr es-Semtî el-Basrî (189/805)
27. Ebû Yahya Abdulhamîd b. Abdirrahman el-Kûfî (202/818).⁴¹

Muhtelif ilimlerle iştigâl etmiş olan Mukâtil b. Süleyman, tefsir, kelim, kıraat ve arap dili alanlarında eserler telif etmiştir. İbnü'n-Nedîm'in belirttiğine göre bu eserler şunlardır:

1. Kitâbü't-Tefsir-i Kebîr
2. Tefsiru Hamse Mie Âye mine'l-Kur'ân
3. Kitâbü'l-Vücûh ve'n-Nezâir
4. Kitâbü'n-Nâsîh ve'l-Mensûh
5. Kitâbü'l-Kırâat

---

⁴¹ Hamurcu, *a.g.e.*, 113-115

6. Kitabü Müteşâbihi'l-Kur'ân
7. Kitabü Nevâdiri't-Tefsir
8. Kitabü'l Cevâbât fi'l-Kur'ân
9. Kitabü'r-Red ale'l-Kaderiyye
10. Kitabü'l-Aksâm ve'l-Lugât
11. Kitabü't-Takdîm ve't-Te'hîr
12. Kitabü'l-Âyât ve'l-Müteşâbihât⁴²

Bu eserlerden ancak ilk üçü günümüze ulaşabilmiştir.

1.3. İlmî Kişiliği

Yukarıda saydığımız eserlerinden de anlaşılacağı üzere çok yönlü bir âlim olan Mukâtil b. Süleyman'ın öne çıkan kimliği müfessirliği olmuştur. Kendisinden önce Saîd b. Cübeyr (v. 95/713), Hasan-ı Basrî (v. 110/728), Amr b. Ubeyd (v. 145/761), Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), İkrime el-Berberî (v. 107/725) ve ibn Cüreyc (150/767) gibi âlimler tefsir ile meşgul olmalarına rağmen, bu çalışmaların kısmî olması ve günümüze ulaşamamaları, Mukâtil'in Kur'an'ın tamamını tefsir ettiği eserinin değerini artırmıştır. Kaynaklar onun bu konudaki yetkinliğini ve tefsirciler nazarındaki yüksek mevkiini ortaya koymaktadırlar.⁴³

İmam Şafî (204/819) “insanlar üç kişiye muhtaçtır: Tefsirde Mukâtil'e, şiirde Züheyr b. Ebî Sülmâ'ya (v. 609 [?]), kelimada Ebû Hanife'ye” diyerek Mukâtil'in tefsirde otorite olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴ İbn Kesîr (v. 774/1372) ise Şafî'nin “kim fıkıh isterse Ebû Hanife'ye, siyer isterse Muhammed b. İshak'a (v. 153/770), hadis isterse Malik'e (v. 179/795), tefsir isterse Mukâtil b. Süleyman'a başvurması gerekir” dediğini nakletmiştir.⁴⁵

Mukâtil b. Hayyân (v. 135/752) kendisine yöneltilen “sen mi daha âlimsin yoksa Mukâtil b. Süleyman mı?” sorusuna “Mukâtil'in ilmi diğer insanların ilminin yanında,

---

⁴² İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 222; Davûdî, *a.g.e.*, II, 331

⁴³ Halîlî, *a.g.e.*, III, 928; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 284

⁴⁴ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; Zehebî, *Mizân*, IV, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 279; İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 255

⁴⁵ Ebu'l-Fedâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1408/1988, X, 114

okyanusun diğer denizler yanındaki durumu gibidir” cevabını vererek, onun tefsirdeki yetkinliğini dile getirmiştir.⁴⁶

Abdullah ibn Mübarek’e Mukâtil’in tefsirinden bir bölüm götürülmüş ve hakkında ne düşündüğü sorulmuştur. İbn Mübarek, “ne güzel bir ilim keşke isnadı olsaydı”⁴⁷ diyerek hem eseri övmüş hem de eksik yönüne işaret etmiştir. Başka bir rivayette ise “tefsiri ne kadar da güzel, keşke o sika⁴⁸ olsaydı” dediği nakledilmiştir.⁴⁹

Abbâd b. Kesîr, Yahya b. Şibl’e “seni Mukâtil’in tefsirinden faydalanmaktan engelleyen nedir” diye sormuş, o, beldesindeki insanların Mukâtil’den hoşlanmamasını gerekçe göstermiştir. Bunun üzerine Abbâd: “Sakın onu kötü görmeyin. Çünkü Allah’ın kitabını ondan daha iyi bilen kalmadı” diyerek Mukâtil’in kendi zamanında alanının en iyisi olduğunu belirtmiştir.⁵⁰ Hammâd b. Amr’ın da Mukâtil hakkında “eğer ondan nakledilenler doğru ise, ne kadar da âlim bir adamdır” dediği rivayet edilmiştir.⁵¹

Şu’be b. Haccâc (v. 160/777) Mukâtil ile ilgili hayırdan başka bir şey duymadığını belirtirken⁵² İbn Hallikân “Allah’ın kitabının meşhur müfessirlerindendi. O, şerefi yüce olan âlimlerdendi. Allah ondan razı olsun.” İfadelerini kullanarak ondan övgü ile bahsetmiştir.⁵³ Halîlî de aynı şekilde Mukâtil’in mevkiînin ehli tefsir nezdinde büyük olduğunu fakat hadis âlimlerinin kendisini rivayet hususunda taz’if ettiklerini söylemiştir.⁵⁴ Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ise kendisine Mukâtil hakkındaki görüşleri

---

⁴⁶ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbn Hacer, *Tehzib*, X, 279

⁴⁷ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbn Hacer, *Tehzib*, X, 279

⁴⁸ Adalet ve zabt sıfatlarına sahip olan güvenilir ravi. Bkz. Abdullah Aydınli, *Hadis Tespit yöntemi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009, s. 71-74

⁴⁹ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbn Hacer, *Tehzib*, X, 280; Zehebî, *Siyer*, VII, 201

⁵⁰ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207

⁵¹ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbn Hacer, *Tehzib*, X, 279-280

⁵² İbn Hacer, *Tehzib*, X, 279; Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 256

⁵³ İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 255

⁵⁴ Halîlî, *a.g.e.*, III, 928; Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 284; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirîn)*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1974, s. 300

sorulunca “tartışma konusu olan kitapları var. Ancak ben onun Kur’ân konusunda bilgisi olduğunu düşünüyorum” diyerek yanıtlamıştır.⁵⁵

Bunlar Mukâtil b. Süleyman hakkında yapılan olumlu yorumlardır. Görüldüğü üzere onun tefsir alanındaki uzmanlığı insanlar tarafından genel kabul görmüş ve takdir edilmiştir. Ancak aynı zamanda muhaddis ve mütekellim olan müellifimiz bu ilimlerde aynı övgüyü bulamadığı gibi ağır eleştirilere de maruz kalmıştır. Tefsirinde çoğu rivayete senedsiz olarak yer veren müfessirin tefsirini işitmeksizin, insanlar arasında dolaşan rivayetleri toplayarak yazdığı ifade edilmiştir.⁵⁶

Kütübü’s-Sitte müelliflerinden Buhârî (v. 256/869) Mukâtil’in münkeru’l-hadis olduğunu belirterek hakkında sükût edildiğini söylemiş,⁵⁷ Ebû Dâvûd (275/889), metrûkü’l-hadis⁵⁸ olarak bahsetmiş, Nesâî (v. 303/915) ise Mukâtil’in hadis uydurmakla tanınan dört kişiden biri olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹

Ahmed b. Seyyâr, metrûkü’l-hadis, mehcûru’l-kavl şeklinde nitelendirerek, konuşulması helal olmayan ilahî sıfatlar konusunda söz söylediğini belirtmiş, Vekî b. Cerrâh (v. 197/812), Mukâtil ile görüşüklerini ancak yalancı olduğunu gördüğü için ondan bir şey yazmadığını söylemiştir.⁶⁰ İbrahim b. Yakûb el-Cüzcânî (v. 259/872) ve es-Sa’dî ise onun cesur bir yalancı olduğunu ifade etmiş,⁶¹ İbn Hıbbân (v. 354/965), Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarına uygun olan Kur’ân ilimlerini onlardan aldığını, Allah’ı yaratılmışlara benzettiğini ve hadiste yalan söylediğini nakletmiştir.⁶² Ebû Hâtim’de (277/890) hadiste güvenilir olmadığını ifade etmiştir.⁶³

---

⁵⁵ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207

⁵⁶ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207

⁵⁷ Ebû Ahmed el-Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 185; İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 136; Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207

⁵⁸ İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 136; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IV, 232

⁵⁹ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 284; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IV, 232

⁶⁰ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 136

⁶¹ İbn Adî, *a.g.e.*, VIII, 185

⁶² İbn Hıbbân, *a.g.e.*, III, 14

⁶³ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 284

Bu ağır iddiaları destekleyen bazı rivayetler var ki bunlar bizzat Mukâtil'e nispet edilmektedir. Anlatıldığına göre Mukâtil "bana Kelbî bildirdi" diyerek hadis rivayet etmekte iken o sırada oradan geçen Kelbî; (v. 140/757) "Ya Eba'l-Haccâc benden tahdis ettiğin bu hadisi ben sana rivayet etmedim" der. Bunun üzerine Mukâtil "sus ya Eba Nadr! Hadisleri süslememiz gerekir. Bu da ancak ricâl ile olur" diyerek Kelbî'yi engellemeye çalışır.⁶⁴ Başka bir rivayete göre ise Mukâtil, Abbasî halifesi Mehdi'ye (169/785) isterse Abbas (ra.) hakkında hadis va'z edebileceğini söyler ancak halife Mehdi bunu kabul etmez.⁶⁵

Hadis usulü ilkelerine riayet etmeme noktasında oldukça eleştirilen Mukâtil b. Süleyman, kalamî görüşleri sebebiyle de aynı derecede eleştiriye maruz kalmıştır. Ebû Hanife, Cehm b. Safvan'ın ilahi sıfatları nefyetmede, Mukâtil'in ispat etmede aşırı gittiklerini ifade etmiş, Hârice b. Mus'ab, ondan fâcir ve fâsık olarak bahsetmiş, İshak b. İbrahim el-Hanzalî, onu dünyada benzeri olmayan üç bid'atçının içinde saymıştır.⁶⁶ Hocası Ebû Hanife'nin Horasan'daki Cehmiyye ve Mukâtiliyye'den sakınmasını öğütlediği Ebû Yûsuf, dünyada en nefret ettiği iki sınıfın bunlar olduğunu söylemiştir.⁶⁷

Rivayetlerde belirtildiği üzere müellife yapılan eleştiriler üç temel problem etrafında dönmektedir: sened zikretmemesi, teşbih (antropomorfizm) düşüncesine meyletmesi ve kezzâb olması.

I. Sened zikretmemesi: Mukâtil'in tefsirinin en büyük eksikliği olan bu problemin, isnadı, hadisi süsleyen bir araç olarak görmesi ve yeterince ehemmiyet vermemesinden kaynaklandığı söylenmiştir.⁶⁸ Bu konudaki başka bir açıklama ise müfessirin 50 yılında doğduğu bilgisi baz alınarak, tefsirini yazdığı dönemde henüz isnad ilkesinin sistematik

---

⁶⁴ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbn Hacer, *Tehzib*, X, 281-282

⁶⁵ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207

⁶⁶ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; Zehebî, *Târihu'l-İslam*, IV,232; İbn Hacer, *Tehzib*, X, 281-282; Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 443

⁶⁷ İbn Hibbân, *a.g.e.*, III, 15

⁶⁸ Türker, *a.g.e.*, s. 17

olarak kullanılmaya başlanmadığı şeklindedir.⁶⁹ Ancak ikinci yorum dikkate alındığında bu defa Mukâtil'i sened sebebiyle cerh eden çok sayıdaki hadis âlimi önemli bir durumu gözden kaçırmakla haksızlık yapmak ile suçlanmış olacaktır.

II. Teşbih düşüncesine meyiletmesi: Bu meseleye “hayatı” konusunda kısaca değinmiştik ve tefsirinde açıktan müşebbihî olduğu gösteren bir yorum olmadığını belirtmiştik. Tabii bu durum, tefsirini teşbih düşüncesine sahip olmadan önce telif ettiğinin göstergesi olabileceği gibi umumî olan eserine itikadî düşüncesini yansıtmamış olduğunun da göstergesi olabilir.⁷⁰ Mukâtil ise hakkındaki teşbih iddialarını kabul etmemektedir. Rivayete göre bir gün halife Mansur Mukâtil'e “senin teşbih akidesine mensup olduğun yönünde bazı haberler almaktayım. Bana senin müşebbiheden olduğunu söylüyorlar” der. Mukâtil, “ben, “*De ki Allah birdir*”⁷¹ diyorum. Kim bundan başka bir şey iddia ederse yalan söylemiş olur” cevabını verir.⁷² Bize göre onun hakkında ortaya atılan teşbih söylentileri büyük oranda ilmîne olan aşırı güveninin bir sonucudur.⁷³ Bunu çeşitli ortamlarda dile getirdiği “arş dışında bana ne isterseniz sorun, size cevap vereyim”⁷⁴ ve “eğer büyük deccal 150 yılına kadar çıkmazsa bilin ki ben yalancıyım”⁷⁵ şeklinde kendisine nispet edilen iddialı sözlerinden çıkarmak mümkündür. Bu aşırı güven, Cehm'in ta'til görüşünü yıkmak isterken, onu diğer uç nokta olan teşbih fikrini savunmaya götürmüştür. Diğer bir etken ise kaynaklarda belirtildiği üzere asabiyye (milliyetçilik) duygusunun Cehm ile aralarındaki tartışmayı

---

⁶⁹ Kazım Dönmez, *Mukâtil b. Süleyman'ın Fikhî Görüşleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SAÜSBE, Sakarya 2009, s. 13; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 9; Selma Sırakaya, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri ile Vücûh ve Nezâir İsimli Eserinin Kıyası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Ü. SBE, Çorum 2013, s. 12

⁷⁰ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, AÜİFY, Ankara 1985, s. 135

⁷¹ İhlâs, 112/1

⁷² İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 281

⁷³ Mukâtil “*arş hariç istediğinizi bana sorun*” deyince ona, “*Âdem hac yaptığında başını kim tıraş etti?*” diye sorarlar. Bu soruya cevap veremeyerek şöyle der: “*Bu soru sizin işiniz değil. Kendimi beğendiğim için Allah beni imtihan etmek istedi.*” Bu ifade onun kendine olan güvenini gösterir. Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 255.

⁷⁴ Nevevî, *a.g.e.*, II, 111; Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 256; Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 446; Zehebî, *Siyer*, VII, 202

⁷⁵ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207; Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 446

körüklemiş olmasıdır. Hatta bu sebeple birbirlerinin savunusunu nakzeden kitap bile telif etmişlerdir.⁷⁶

III. Kezzâb olması: Bazıları onun sika olduğunu ifade etse de⁷⁷ ekseri ulema onun rivayetlerini zayıf görmüştür. Ömer Türker bu yaklaşımları, İbrahim el-Harbî'nin “neden insanlar Mukâtil aleyhinde konuşuyorlar” sorusuna “onu kıskandıkları için”⁷⁸ yanıtını verdiği rivayetle birlikte değerlendirerek, Mukâtil'e karşı takınılan tavırların başka sebepleri olduğunu söylemiştir.⁷⁹ Benzer şekilde müfessirin geniş bir kesim tarafından cerh edilmesi, ilmî ve ahlakî olmaktan ziyade siyasî ve özellikle itikadî sebeplere dayandırılmış⁸⁰ ve kizb ile itham edilmesi “aşırılığa kaçma” olarak görülmüştür.⁸¹ Bu rivayetlere dayanarak müellif hakkında net bir sonuca varmak mümkün değildir. Nitekim İbn Teymiye de “onun hakiki durumunu en iyi Allah bilir” diyerek kesin bir kanaatte bulunmaktan imtina etmiştir.⁸²

1.4. Mukâtil b. Süleyman Tefsiri

Mukâtil bir ilki başlatarak Kur'ân'ı Kerim'in tamamını tefsir etmiştir. Bu sahanın öncüsü olması dolayısıyla eseri önemli bir yere sahiptir. Ancak ilk olmanın avantajlarının yanı sıra dezavantajları da bulunmaktadır. Çünkü önünde örnek alacağı bir kaynak yoktur ve bu alanda ilkeler henüz oluşmamıştır. Biz bu şartları göz önünde bulundurarak bir okuma yaptık ve eserin öne çıkan özelliklerinin şunlar olduğunu tespit ettik:

I. Sebeb-i Nüzûl Rivayetleri: Mukâtil'in tefsiri incelenmeye başlandığında dikkatten kaçmayacak derecede sebeb-i nüzul rivayete yer verildiği farkedilir. Mukâtil için ayetlerin nâzil olduğu bağlam büyük bir önemi haizdir ve Kur'ân öncelikle vahyin

---

⁷⁶ Zehebî, *Mizân*, IV, 173

⁷⁷ İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 256

⁷⁸ Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 207,

⁷⁹ Türker, *a.g.e.*, 18

⁸⁰ Mustafa Demir, *İlk Fıkhî Tefsir ve Müellifi Mukâtil b. Süleyman*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas 2010, s. 10

⁸¹ Hasan Yıldızlı, *Vücûh ve Nezâir İlmi ve Mukâtil b. Süleyman'ın el-Vücûh ve'n-Nezâir İsimli Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 2013, s. 71

⁸² Zehebî, *el-Arş*, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, Medine 2003, I, 143

tanıklarına hitap etmektedir.⁸³ Cerrahoğlu'nun "bidâyette tefsir ilmi, sebab-i nüzûlü bilmekten ibaretti"⁸⁴ tespiti dönemin algısını çok güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Mukâtil'in tefsirinde bulunan 525 tane sebab-i nüzul rivayeti⁸⁵ bizlere bu algının somut bir örneğini sunmuştur. Vâhidî (468/1075), Suyûtî (v. 864/1505), Beğavî (v. 516/1117) gibi müfessirler Mukâtil'den etkilenmiş, eserlerinde ondan sebab-i nüzûl rivayetler nakletmişlerdir.⁸⁶

II. İsrâîliyât ve Mitolojik Bilgiler: Bu özellik tefsirin menfî yönlerindedir ve tefsirinde sıkça yer bulmaktadır. Daha öncede yer verdiğimiz gibi İbn Hıbbân, Mukâtil'in, Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarına uygun olan Kur'ân ilimlerinde onlardan faydalandığını söylemiştir.⁸⁷ Ehl-i kitapla olan bu etkileşim bazı farklı yorumların onun tefsirine girmesi sonucunu doğurmuştur. Mesela "Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik. Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, "Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?" dedi. O da, "Babacığım, emrolduğun şeyi yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi"⁸⁸ ayetlerinde Hz. İbrahim'e kurban etmesi emredilen çocuğunun İshak olduğunu belirtmiştir.⁸⁹ Müfessirlerin ekseriyetine göre zebîh, Hz. İsmail'dir. Ehl-i kitap âlimleri ise kendi ataları Hz. İshak'ın zebîh olduğunu kabul etmişlerdir.⁹⁰ Burada Mukâtil'in ayette ismi müphem bırakılan çocuğu beyan ederken ehl-i kitap ile uyum içinde olduğunu görüyoruz. Ancak bu, Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa ılımlı yaklaştığının değil, onların bilgilerini doğal bir kaynak olarak algıladığının işareti sayılmalıdır.⁹¹ Nitekim İsrâîliyât

---

⁸³ Koç, *a.g.e.*, s. 44

⁸⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2011, s. 116

⁸⁵ Efe, *a.g.e.*, s. 100

⁸⁶ Bkz. Efe, *a.g.e.*, s. 80-90

⁸⁷ İbn Hıbbân, *a.g.e.*, III, 14

⁸⁸ Sâffât, 37/101-102

⁸⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 614

⁹⁰ İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, Kayihan Yayınları, İstanbul 2011, s. 245

⁹¹ Koç, *a.g.e.*, s. 51-52

konusunda daha hassas olan Taberî de kurban edilecek çocuğun İshak olduğunu ifade etmiştir.⁹²

Mukâtil'in tefsirinin orijinal yanlarından biri de içinde bulunan mitolojik bilgilerdir. Bu konuya “*Kâf. Şerefli Kur’ân’a yemin olsun ki*”⁹³ ayetini örnek verebiliriz. Müfessir, mukattaa harflerini Kur’ân’ın müteşâbihlerinden kabul etmesine rağmen⁹⁴ yine de “Kâf” harfini tefsir etmekten geri durmaz. Ona göre bu harf, kaf dağı temsil etmektedir. “Bu dağ, yeşil zümrüden olup dünyanın etrafını kuşatmaktadır. İnsan suretindedir ve melekler gibi kalbi vardır. Allah deprem olmasını istediği zaman onun bir kökünün hareket ettirilmesini emreder. İlk yaratılan dağ budur.”⁹⁵ Mukâtil'in tefsirinde zaman zaman yer verdiği bu bilgiler her ne kadar gerçek dışı olsa da tefsirini daha renkli hale getirdiği bir gerçektir.

III. Dilsel Analizler: Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde göze çarpan bir başka husus ise dilsel izahların sıkça kullanılmasıdır. Müfessir öncelikle kelimeleri içinde buldukları yapı içerisinde değerlendirerek bağlama uygun manalar verir. Bunu yaparken de yine Kur’an ile istidlalde bulunmayı ihmal etmez. Örneğin, “*O gün ateş üzerinde fitneye uğratılacaklardır*”⁹⁶ buyruğunda “fetene” filinin azap, işkence görmek anlamlarına geldiğini ifade eder. “*Mümin erkeklerle, mümin kadınları fitneye düşürenler*”⁹⁷ ayetini de bu görüşe delil getirir.⁹⁸ Yine ayette ki bir kelimeyi tefsir ederken Kur’ân’da geçen aynı kökten iştikâk etmiş kelimeleri de zikreder. Bununla dil konusunda uzmanlığını sergilemiş olduğu gibi bizim bugün gelişmiş bilgisayar programları aracılığıyla yaptığımız taramaları zihninden yaptığını da göstermiş olur. Mukâtil'in yetkinliğini gösterdiği başka bir örnek *“O, sizin günahlarınızı bağışlar”*⁹⁹ ayetidir. Müfessir teb’iziyye manasında olan *مِنْ* edatının zaid olduğunu söyler. Buna

---

⁹² Muhammed İbn Cerir Ebû Ca’fer et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risâle, y.y.y., 2000, XXI, 72-73

⁹³ Kâf, 50/1

⁹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 264

⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 109

⁹⁶ Zâriyât, 51/13

⁹⁷ Burûc, 85/10

⁹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 128

⁹⁹ Bakara, 2/271

dayanarak Allah'ın gizli ve açık günahların bir kısmını değil hepsini affedebileceğini ifade eder.¹⁰⁰

IV. Bağlama Sadâkat: Mukâtil'e göre Kur'ân metni, gerek tarihsel gerekse metinsel bağlam açısından tam bir bütünlüğe sahiptir. Kelimeler, mensubu oldukları ayet içinde belli bir anlam yüklenirler. Aynı şekilde ayetlerde yer aldıkları ayet grubu içerisinde bir mesajın taşıyıcısı konumundadırlar. Mesela وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ “*Kayan yıldızın yemin olsun ki*”¹⁰¹ ayetinin sebep-i nüzulünün Mekke kâfirlerinin “Muhammed Kur'ân'ı kendisi uyduruyor” şeklindeki sözleri olduğunu belirtmiştir. Buna binaen, Allah'ın, ayette semadan inen Kur'ân'a yemin ettiğini söyleyerek hem tarihî verilere hem de bağlama uygun düşen bir tefsir yapmıştır.¹⁰² Yine لَا أَقْسِمُ بِبِئْرِ الْمُقَيْمَةِ “*Kıyamet gününe yemin ederim*”¹⁰³ ayetinde geçen yemin kalıbının cahiliye toplumunda yaygın kullanıldığını ifade etmiştir. Böylece yemin lafzının önüne gelen lâ-i nâfiyenin ne anlama geldiği konusunda yapılan tartışmalara arap toplumunun algısı üzerinden yanıt vermiştir.¹⁰⁴ Başka bir örneğimizde kelimelerin cümle içinde kazandığı anlam ile ilgilidir. قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ “*de ki, hayır olarak ne infak ederseniz*”¹⁰⁵ Müfessir ayette infâk etmek fiili ile birlikte yer alan “hayır” kelimesinin “mal” anlamına geldiğini söylemiştir. Benzer bir ifadenin “*şayet hayır (mal) bırakırsa...*”¹⁰⁶ buyruğunda olduğunu belirterek ayetin anlam bütünlüğünü, Kur'ân bütünlüğü ile desteklemiştir.¹⁰⁷ Bağlantı konusunda oldukça hassas davranan Mukâtil, kimi zaman da “*konu burada bitti*”,¹⁰⁸ ثَمَّ استأنف “*yeni bir anlatım başlıyor*”¹⁰⁹ ifadeleriyle okuyucuyu yönlendirmeyi ihmal etmemiştir.

---

¹⁰⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 224

¹⁰¹ Necm, 53/1

¹⁰² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 159

¹⁰³ Kıyâme, 75/1

¹⁰⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 509; Koç, *a.g.e.*, s. 45

¹⁰⁵ Bakara, 2/215

¹⁰⁶ Bakara, 2/180

¹⁰⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 183

¹⁰⁸ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 376

¹⁰⁹ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 591

V. Nesih Anlayışı: İslami geleneğin erken döneminde yaşayan Mukâtil'in, bir tefsir unsuru olarak neshi kullanım biçimi dönemin nesh anlayışını yansıtmaktadır. Selef uleması neshin cevazı konusunda ittifak etmişlerdir.¹¹⁰ Ancak tanımı ve sınırları daha sonra şekillenmiştir.¹¹¹ Bundan dolayı Mukâtil'in tefsirinde tahsîs, takyîd ve beyânın bile nesh olarak yorumlandığını görüyoruz. Bu konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalara üçüncü bölümde “nesih” başlığı altında yer verdiğimiz için burada tekrar etmiyoruz. Yalnız, Mukatil'in nesh anlayışının tefsirinin öne çıkan kendine özgü yönlerinden biri olduğunu belirtmek isteriz.

VI. Alternatif Yorumlar: Mukâtil b. Süleyman çoğunlukla alternatif yoruma yer vermez kendi tercihini kullanarak ayetleri tefsire yönelir. Nadiren başka görüşlere yer verir, böyle yaparken bazen isimleri açıktan zikreder¹¹² bazen de “kîle, yukâlû” lafızlarıyla kapalı bir anlatım sunar.¹¹³ Tefsirinde çok uzun izahlar bulunmaz, öz ve kapsamlı bir tefsir yapmayı amaçladığı görülmektedir. En uzun açıklamalar sebab-i nüzul ve isrâîliyât rivayetlerine aittir. Bu açıdan bakıldığında başka görüşlere çoğunlukla yer vermeyen, yer verdiğinden de görüş sahibinin ismini bile zikretmeyen müfessirden, rivayetlerin senedlerini zikretmesini beklemek fazla bir beklenti gibi durmaktadır. Buradan hareketle iyimser bir çıkarım yapılarak, tefsirini uzun tutmamak adına sened geleneğine uymadığı söylenebilir.

---

¹¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmî, Medine 2003, s. 109

¹¹¹ Mustafa Zeyd, *En-Nesih fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Vefâ, Mısır 1987, I, 91

¹¹² Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 578; IV, 409

¹¹³ Bkz. Mukatil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 32; IV, 385

İKİNCİ BÖLÜM:

KUR'ÂN'I KUR'ÂN'LA TEFSİR METODUNDA ESAS ALDIĞI UNSURLAR

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesi bir tefsir metodolojisi olarak Mukâtil'in sıklıkla başvurduğu bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Mukâtil ayetler arasında ilişki kurarken bazen ayetin unsurlardan olan cümleyi bütünüyle ele almış ve buna yönelik tefsir yapmıştır. Bazen de sadece ayette yer alan kelime ya da terkip unsurunu Kur'ân'a başvurarak açıklama yoluna gitmiştir. Söz konusu ilişkiyi kurarken ayetlerin benzerlik, özdeşlik, eş seslilik, vb. gibi ortak özelliklerinden faydalanmıştır. Dil, kıraat, metinsel bağlam ve tarihsel bağlam alanındaki verileri ise Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederken yardımcı bir unsur olarak kullanmıştır.

2.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Metodunda Anlamsal İlişki Kurduğu Unsurlar

2.1.1. Cümle

Kur'ân'ı Kerim'in ayetleri, herhangi bir surede başlangıcı ve sonu bulunan bir veya birkaç cümleden mürekkep olan kelâmı ifade ederler.¹¹⁴ Mukâtil kimi zaman tefsirini yaptığı ayetleri cümle unsuru üzerinden değerlendirmiştir. Mesela *اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا* “Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter”¹¹⁵ ayetiyle insanın nefsi için en iyi şahidin kendisinin olduğunun belirtildiğini söyleyen müfessir, bu şahitliğin nasıl gerçekleşeceğini başka ayetler üzerinden tefsir eder. *وَاللَّهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ* “Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz müşrik değildik”¹¹⁶ ayeti müşriklerin hesap günü kendilerini kurtarma çabalarını işlemektedir. Mukâtil buradan yola çıkarak o gün onların dillerine mühür vurulacağını ve diğer azaların şirklerine ve yalanlarına şahitlik edeceklerini ifade ederek söz konusu şehadetin keyfiyetini açıklamıştır. Ardından anlamı netleştirmek adına yine Kur'ân'a başvurmuş ve *بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ*

---

¹¹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 55; Suat Yıldırım, *Anahatlarıyla Kur'ân'ı Kerim*, Ensar Yayınları, İstanbul 2009, s. 41

¹¹⁵ İsrâ, 17/14

¹¹⁶ En'âm, 6/23

“Doğrusu insan kendi aleyhine şahittir”¹¹⁷ ayetinin bu durumu anlattığını söylemiştir.¹¹⁸

Kur’ân, Yahudi ve Hıristiyanlar arasında cereyan eden dinî çatışmayı şöyle ifade eder: وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ “Yahudiler, “Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller” dediler. Hıristiyanlar da, “Yahudiler bir temel üzerinde değiller” dediler”¹¹⁹ Mukâtil bu iki din müntesiplerinin ayette geçtiği üzere diğer dini reddederek Hz. Peygamberi kendi “hak” dinlerine davet ettiklerini söylemektedir. Ehl-i kitabın aralarındaki bu tutumun sebebini فَأَعْرَبْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ “Biz de aralarına kıyamet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kini salıverdük”¹²⁰ ayetiyle tefsir etmiştir.¹²¹

Firavunun Hz. Musa’yı tahkir etmesini konu alan أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ “Yoksa ben, şu zavallı, nerede ise maksadını anlatamayacak durumda olan bu adamdan daha hayırlı değil miyim?”¹²² ayetini de yine cümle bazında değerlendirmiştir. Hz. Musa konuşmasındaki sıkıntının giderilmesi için rabbine وَأَخْلُ عَفْوَءً مِنْ لِسَانِي “Dilimdeki tutukluğu çöz” (Tâ-Hâ 20/27) diyerek dua etmiştir. Müfessir, قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى “İstedığın sana verildi ey Musa”¹²³ ayetine dayanarak onun bu duasının kabul edildiğini ve dilindeki düğümün çözüldüğünü söylemektedir.¹²⁴

Konumuz sadedinde zikredeceğimiz bir başka misal ise وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَأَلْتُمْ “Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin”¹²⁵ ayetidir. Burada “geçmişte olanlar hariç” cümlesi istisnaî bir durum bildirmektedir. Mukâtil’e göre ayette bu cümlenin yer alması, haram kılınmadan önce arap toplumunda üvey annelerle evlenmenin örnekleri bulunmasıyla alakalıdır. Bu ayetin akabinde ise

¹¹⁷ Kıyâme, 75/14

¹¹⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 525

¹¹⁹ Bakara, 2/113

¹²⁰ Mâide, 5/14

¹²¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 132

¹²² Zuhrûf, 43/52

¹²³ Tâ-Hâ, 20/36

¹²⁴ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 797

¹²⁵ Nisâ, 4/22

neseben ve sıhren akraba olanlarla nikâh kısılması yasaklanmış fakat geçmiş uygulamaları kapsam dışı bırakan benzer bir istisna cümlesi zikredilmemiştir.¹²⁶ Bu, Araplar arasında böyle bir uygulamanın mevcut olmamasından kaynaklanmaktadır. Mukâtil, iki kız kardeşin aynı kişinin nikâhı altında olması durumunun ise وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ...¹²⁷ “Geçmişte olanlar hariç iki kız kardeşi nikah altında bir araya getirmeniz size haram kılındı”¹²⁷ ayetiyle haram kılındığını belirterek, ayette istisna cümlesi bulunmasını yine mazide bu tarz evliliklerin varlığıyla izah etmiştir.¹²⁸ Böylelikle arap toplumunun algısının Kur’ân’ın anlaşılmasındaki önemli rolünü de gözler önüne sermiştir.

Mukâtil b. Süleyman أَنَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمَ السَّمَاءُ بَنَاهَا “Sizi yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah kurmuştur”¹²⁹ ilahî kelamının insan yapısının, semadan daha basit olduğuna işaret ederek “siz mi yoksa sema mı daha sağlam?” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu anlamı semanın bile sağlam kalamayacağı kıyamet sahnelerini betimleyen إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ “Sema çatlayıp yarıldığı zaman”¹³⁰ ve إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ “Sema yarıldığı zaman”¹³¹ ayetlerinden çıkararak müfessir, ayeti, “ey âdemoğlu siz semadan daha zayıf olduğunuza göre sizin haliniz ne olacaktır” cümlesiyle tefsir etmiştir.¹³²

Yine benzer bir örnekte ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ “Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O’na döndürüleceksiniz”¹³³ ifadesidir. Ayetleri tarihsel bağlamda değerlendirmeye oldukça ehemmiyet gösteren müellif, bu ayeti işiten Yahudilerin dirilişi kabul ederek sustuklarını, müşriklerin ise “toprak olduktan sonra bizi diriltmeye kimin gücü yeter” diyerek bu gerçeği reddettiklerini nakletmektedir. Müşriklerin tepkileri üzerine yüce Allah’ın, هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَىٰ

¹²⁶ “Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zıfafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, -eğer anneleri ile zıfafa girmemişseniz onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur.” (Nisâ 4/23)

¹²⁷ Nisâ, 4/23

¹²⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 365-366

¹²⁹ Nâziât, 79/27

¹³⁰ İnfitâr, 82/1

¹³¹ İnşikâk, 84/1

¹³² Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 577-578

¹³³ Bakara, 2/28

السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ “O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir”¹³⁴ ayetini indirdiğini belirten Mukâtil’e göre bu kelam, yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışının insanın yaratılışından daha büyük bir şey olduğunu beyan etmektedir. Bu görüşünü لَخَلَقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ “Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir”¹³⁵ ayetiyle desteklemiştir.¹³⁶

2.1.2. Kelime

Müellif, bazen ayetlerin anlaşılabilmesi için ayette geçen muğlak kelimelerin izahını yapmış, vücûh ve nezâir ilmine dikkat ederek kelimeleri tefsir etmiştir.¹³⁷ Nitekim bu ilme ve Kur’ân muhtevasına oldukça hâkim olması sebebiyle Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir yöntemini kullanarak tefsir ettiği unsurlar çoğunlukla kelimeler olmuştur. Biz burada kelimeleri isim, fiil ve edat olarak üç başlık altında inceleyeceğiz.

2.1.2.1. İsim

Mukâtil ayette geçen müphem bir kelimeyi açıklamak istediğinde aynı mevzuyu işleyen ayetleri kaynak olarak kullanır. Mesela cennetliklere ikram edilecek içecekler ve bunların sunulacakları kaplardan bahseden مِنْ مَّعِينٍ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَّعِينٍ “Maînden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle”¹³⁸ buyruğundaki ekvâb ve ebârîk kelimelerini izaha muhtaç görmüştür. Bundan dolayı وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِأَنِيَّةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا قَوَارِيرًا مِنْ فِضَّةٍ “Yanlarında, gümüş kaplar ve billûr kâselerle, gümüş beyazlığında (billûr gibi) şeffaf kupalarla dolaşılır”¹³⁹ ayetine başvurarak ekvâb kelimesini “baş kısmı yuvarlak kulpu olmayan büyük gümüş kaplar”, ebârîk kelimesini ise “billura benzeyen şeffaf gümüş kaplar” olarak tefsir etmiştir.¹⁴⁰

¹³⁴ Bakara, 2/29

¹³⁵ Mümin, 40/57

¹³⁶ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 96

¹³⁷ Cerrahoğlu, “Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri”, AÜİFD, XXI, 14

¹³⁸ Vâkıa, 56/18

¹³⁹ İnsan, 76/15-16

¹⁴⁰ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 217

Mukâtil b. Süleyman, tefsirinde kimi kelimelere yönelik genellemeler yapar. Külliyyat olarak isimlendirilen bu anlatım tarzı onun tefsirinin özgün yönlerindedir.¹⁴¹ Mesela bir önceki ayette geçen *وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ* ifadesinin “akan şarap pınarı” anlamına geldiğini belirttikten sonra genellemeye giderek Kur’ân’daki bütün “maîn” kelimelerinin “akan su”,¹⁴² “ke’s” kelimelerinin “şarap”¹⁴³ anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ardından Mülk suresinin sonunda yer alan *إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ* “*Suyunuz çekilirse, size kim temiz bir akar su getirir*”¹⁴⁴ ayetindeki maîn kelimesinin istisna olduğunu ve bunun “kova ile alınabilecek açıktan akan zemzem suyu”nu kastettiği belirtmiştir.¹⁴⁵ Bu özellik, Mukâtil’in Kur’ân vukufiyetini göstermektedir.

Müfessir aynı şekilde kullandıkları bağlamda özel bir anlam yüklenen kelimeleri de Kur’ân bütünlüğü içerisinde tefsir etmiştir. *وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ* “*Gecenin bir kısmında da sana mahsus nafile bir ibadet olarak teheccüd namazı kıl*”¹⁴⁶ ayetinde geçen nafile kelimesinin “fazlalık” anlamına geldiğini ifade ettikten sonra bu bağlamda kullanılmasını şöyle açıklamıştır: “Hz. Peygamberin geçmiş ve gelecek günahları bağışlandığı için onun yaptığı bütün ameller nafile sayılır.” Bu kelimenin aynı anlamı taşıdığı *وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً* “*Ona İshak’ı ve fazla olarak Yakub’u ihsan ettik*”¹⁴⁷ ayetiyle istidlalde bulunan Mukâtil, burada istenenden fazlasıyla lütufta bulunulmasının ifade edildiğini söylemiştir.¹⁴⁸

Müslümanların birbirlerine olan yakınlıkları Kur’ân’da “kardeş” kelimesi ile anlatılır.¹⁴⁹ Müellifimiz *الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا* “*Kendileri oturup kaldıkları hâlde kardeşleri için, “Eğer bize uysalardı, öldürülmezlerdi” diyen kimselerdir*”¹⁵⁰ ayetinde

---

¹⁴¹ Eryarsoy, *a.g.e.*, I, 19, (32 nolu dipnot)

¹⁴² Bkz. Saffât 37/45, Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 606

¹⁴³ Bkz. Sâffât 37/45, Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 606; İnsan, 76/5, Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 524

¹⁴⁴ Mülk, 67/30

¹⁴⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 217-218

¹⁴⁶ İsrâ, 15/79

¹⁴⁷ Enbiyâ, 21/73

¹⁴⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 546

¹⁴⁹ “*Müminler ancak kardeşir*” (Hucurât 49/10)

¹⁵⁰ Âli İmrân, 3/168

yer alan kardeş sözcüğünün bundan farklı bir anlam taşıdığını belirtmiştir. Ona göre bununla kastedilen din ve velayet bakımından değil nesep ve akrabalık bakımından kardeşliktir. *“Semûd kavmine de kardeşleri Salih’i peygamber gönderdik”*¹⁵¹ ayetinde de bu anlamın olduğunu söylemiştir.¹⁵²

Vücûh ve nezâir ilminde uzman olan Mukâtil, tefsirinde kelimelerin bu yönleri üzerinde durmuştur. Kur’ân’da isim veya fiil formunda yer alan ve on farklı anlama gelen salât kelimesi bunlardan biridir.¹⁵³ Mukâtil *“İşte rablerinden salavât ve rahmet onlarıdır”*¹⁵⁴ buyruğunda çoğul olarak bulunan “salâvât” kelimesinin “mağfiret” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Kelimenin hem isim hem fiil kalıbıyla geçtiği *“Onlar için mağfiret dile. Senin mağfiret dilemen onlar için bir sükûnettir”*¹⁵⁵ ayetinde de aynı anlama sahip olduğunu belirterek bu alandaki yetkinliğini sergilemiştir.¹⁵⁶

Müfessir kimi zaman kelimeleri tefsir ederken onların köküne inerek aynı kökten istikâk eden sözcükler arasında anlamsal ilişki kurar. Örneğin *“İşi ifrat olmuştur”*¹⁵⁷ ayetinde geçen “furutan” kelimesini “zayi olmak” olarak açıkladıktan sonra aynı kökten türeyen başka bir örneğe yönelir. *“Biz kitapta hiç bir şeyden ifrat etmedik”*¹⁵⁸ ifadesindeki “ferratnâ” fiilinin de “zayi etmek” anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹⁵⁹

2.1.2.2. Fiil

Arap dilinde mühim bir yere sahip olan fiili, eski âlimler ibarenin ya da cümlenin aslî unsuru sayarlar. Çağdaş dilcilere göre ise fiil, cümlenin oluşumunda önemli bir

---

¹⁵¹ Hûd, 11/61

¹⁵² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 313

¹⁵³ Bkz. Celaeddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmü’l-Kur’ân*, Dâru’l-Hadîs, Kahire 2006, II, 448

¹⁵⁴ Bakara, 2/157

¹⁵⁵ Tevbe, 9/103

¹⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 151

¹⁵⁷ Kehf, 18/28

¹⁵⁸ En’âm, 6/38

¹⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 583

âmildir.¹⁶⁰ Nitekim Mukâtil ayetlerdeki kelime unsuruna yönelik açıklamalarını daha çok fiiller üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Mesela Fatiha suresinin *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* “*Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz*”¹⁶¹ ayetinde yer alan “na’büdü” fiilini “tevhid etmek” olarak açıklamıştır. Buradan hareketle türdeşi olan *عَابِدَاتٍ* “...ibadet eden kadınlar...”¹⁶² kelimesini de tevhidle irtibatlandırarak “*tevhid eden kadınlar*” şeklinde tefsir etmiştir. Böylelikle fiil üzerine yaptığı izahı Kur’ân’la desteklemiştir.¹⁶³

Benzer bir durum şu örnekte bulunmaktadır: *وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَتَسِيَّ* “*And olsun, bundan önce biz ahidde bulunduk. O ise bunu unuttu.*”¹⁶⁴ Mukâtil’in ifade ettiğine göre zikri geçen buyruktaki “nesiye” fiili “terk etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin Kur’ân’ın başka pasajlarında da aynı anlamı taşıdığını belirten müellif bu bağlamda *وَالَهُ* *فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا دُكِّرُوا بِهِ* “*Ama onlar akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden bir kısmını unuttular*”¹⁶⁵ ile *مُوسَىٰ فَتَسِيَّ* “*Musa’nın da ilâhıdır ancak o unuttu*”¹⁶⁶ ayetlerini zikretmiştir. Ayrıca insan kelimesinin kökünün de nesiye fiilinden türediğini ifade etmiştir. Kelimeye verdiği anlamla uyumlu olarak “Âdem (as)’ın Allah’a verdiği ahdi terk etmesi sebebiyle ona insan isminin verildiğini” söylemiştir.¹⁶⁷

Müfessirimiz vahyin ilk muhataplarının Kur’ân algısını oldukça önemser ve tefsirinde bu konudaki verilerden istifade etmeyi ihmal etmez. Mesela *وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبُهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ* “*İstiğfar ederlerken Allah onlara azap edecek değildir*”¹⁶⁸ ayeti bağlamında yaptığı açıklamalar bu durumun bir örneğini sunmaktadır. Buyrukta geçen “istiğfâr etme” fiili ile “salât etme/namaz kılma”nın kastedildiğini söylemiştir. Bu ayeti işiten Benî Abdiddâr kabilesinden bir grubun “biz Beyt’in yanında namaz kılıyoruz bundan dolayı

---

¹⁶⁰ İbrahim es-Semarrâî, “Arapça’da Fiil ve Fiil Sistemi”, ter. Ahmet Bostancı, *SAÜİFD*, III/ 2001, s. 351

¹⁶¹ Fâtiha, 1/5

¹⁶² Tahrîm, 66/5

¹⁶³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 36

¹⁶⁴ Tâ-Hâ, 20/115

¹⁶⁵ Tâ-Hâ, 20/88

¹⁶⁶ Mâide, 5/14

¹⁶⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 43

¹⁶⁸ Enfâl, 8/33

Allah bize azap etmez” şeklindeki ifadelerini naklederek, istiğfâr etmek fiilinin ayetin nâzil olduğu dönemde namaz kılmak olarak anlaşıldığına işaret etmiştir. Mukâtil sadece bu bilgiyle yetinmeyerek “وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ” *“Seherlerde istiğfar ederlerdi”*¹⁶⁹ ayetini de delil getirmiş ve ayeti “seherlerde namaz kılarlardı” şeklinde tefsir etmiştir.¹⁷⁰

Müfessir bir önceki örnekte salât etmek fiilinin namaz kılmak anlamını tercih etmişti. Burada ise metnin siyakıyla örtüşen farklı bir anlamını kullanmıştır. إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ *“Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler, siz de ona salât edin.”*¹⁷¹ Ayetteki Allah’ın peygamberine salâtını, ona mağfîret etmesi, meleklerin ve müminlerin salâtını ise Hz. Peygamber için istiğfârda bulunmaları olarak açıklamıştır. Mukâtil bu ayeti işiten müminlerin, “bu ayet senin için ey Allah’ın resulü. Peki, bizim için ne var?” diyerek kendileri için bir müjde beklentisine girdiklerine yer vermiştir. Onların bu soruları üzerine yine aynı surede bulunan هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا *“O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size mağfîret eden; melekleri de sizin için istiğfar edendir. Allah, müminlere çok merhamet edendir”*¹⁷² ilahi buyruğunun nâzil olduğunu söylemiştir. Örneğimizde Mukâtil ele aldığı fiili, failine ve içinde bulunduğu cümleye göre açıklamış ayrıca başka ayetlerle istidlalde bulunarak Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir etmiştir.¹⁷³

Kur’ân’da bulunan zû vücûh kelimelerden biri de “dalle” fiilidir. Doğru yoldan ayrılmak,¹⁷⁴ unutmak,¹⁷⁵ zayi olmak,¹⁷⁶ dirilmek¹⁷⁷ bu fiilin Kur’ân’da kullanılan anlamlarından bazılarıdır.¹⁷⁸ Mukâtil وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَٰهَ *“Denizde*

---

¹⁶⁹ Zâriyât, 51/18

¹⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 312

¹⁷¹ Ahzâb, 33/56

¹⁷² Ahzâb, 33/43

¹⁷³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 506

¹⁷⁴ İsrâ, 17/15

¹⁷⁵ Bakara, 2/282

¹⁷⁶ Fil, 105/2

¹⁷⁷ Secde, 32/10

¹⁷⁸ Râgıb İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân*, Mektebetü Feyyâz, yyy., 2009, s. 380, 381

size bir sıkıntı dokunduğunda bütün taptıklarınız dall olur, yalnız Allah kalır”¹⁷⁹ ayetinde geçen dalle fiilini yine kelimenin siyakını dikkate alarak tefsir etmiştir. Ona göre kelime bu ayette “yok olmak” anlamına gelmektedir. Kelimenin benzer bir kullanımının أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ “Amelleri yok olmuştur”¹⁸⁰ ifadesinde bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁸¹

2.1.2.3. Edat

Edatlar, buldukları cümlelerin diğer üyeleri arasında entegrasyon sağlayan manalı harflerdir.¹⁸² Bu sebeple ayetleri tam olarak anlayabilmek için edatlara doğru manalar vermek gerekir. Arap dilinin incelikleri konusunda oldukça yetkin olan Mukâtil b. Süleyman, ayetleri tefsir ederken bu durumu göz önünde bulundurarak gerekli gördüğü yerlerde edatları başka ayetlerden örnekler vererek açıklamıştır.

Mesela Cebrail (as)’ın Allah katındaki mertebesini anlatan مَطَاعِ تَمَّ أَمِينٍ “O, orada sayılan, güvenilen bir elçidir”¹⁸³ kelamını açıklarken تَمَّ edatı üzerinde durmuştur. Bu edatın هُنَاكَ (orada) kelimesiyle eş anlamlı olduğunu ve ayette semâvâta işaret ettiğini belirtmiştir. Ardından وَأَزَلْنَا تَمَّ الْأَخْرِينَ “Ötekileri de oraya yaklaştırdık”¹⁸⁴ ve وَإِذَا رَأَيْتَ تَمَّ “Orada nereye baksan hep nimet ve büyük bir mülk görürsün”¹⁸⁵ buyruklarına yer vererek söz konusu edatın bu ayetlerde de aynı anlama sahip olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶

Aynı şekilde قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ “Allah, “bu bana ait dosdoğru bir yoldur” buyurdu”¹⁸⁷ ayetindeki عَلَيَّ harf-i ceri bu cümlede izafet ve isnad anlamları taşıyan إِلَى¹⁸⁸

---

¹⁷⁹ İsrâ, 17/67

¹⁸⁰ Muhammed, 47/1

¹⁸¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 651

¹⁸² Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Kur’ân’ı Yorumlamada Dilin Gücü: Dil, Ebebiyat ve Edatlar Bağlamında Bazı Ayetlerin Hermenötik Analizi”, *EKEV Akademi Dergisi*, 3/2, 2001, s. 12

¹⁸³ Tekvîr, 81/21

¹⁸⁴ Şu‘arâ, 26/64

¹⁸⁵ İnsan, 76/20

¹⁸⁶ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 603

¹⁸⁷ Hicr, 15/41

¹⁸⁸ Suyûtî, a.g.e., II, 514

anlamına sahiptir. Mukâtil, bahsi geçen عَلَى edatının asıl anlamı dışında başka anlamlarda kullanılabilirdiğini göstermek için yine Kur’ân’a başvurmuştur. Örneğin لِيَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ “sizleri insanlar için şahit olasınız diye...”¹⁸⁹ ayetinde bu edat لِ (için) anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁰

Son örneğimizde müellif يَدْعُوَكُمْ لِيَغْفَرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ “günahlarınızı bağışlamak için sizi (imana) çağırıyor”¹⁹¹ buyruğunda bulunan مِنْ edatıyla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “Sizin için din kıldı”¹⁹² Sizin için din kıldı”¹⁹² ayetinde de aynı durum söz konusudur.”¹⁹³ Meşhur dilci Sibeveyh de, bu edatın te’kit için kullanılabileceğini ve olmaması halinde anlamın yine doğru olacağını söyleyerek zaid kullanımının imkânına değinmiştir.¹⁹⁴ Genel görüş مِنْ edatının zaid sayılmasını öncesinde nefiy (olumsuzluk), nehiy (yasak) ya da istifhâm (soru) edatı bulunması şartlarını taşımasına bağlamaktadır.¹⁹⁵ Ahfeş’e atfedilen şazz bir görüşe göre ise bu şartlar gerekli değildir.¹⁹⁶ Ahfeş’in bu meseleye delil olarak gösterdiği يَغْفِرُ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ “günahlarınızı bağışlasın”¹⁹⁷ ayeti Mukâtil’in iddiasını desteklemektedir.

2.1.3. Terkip

Birden fazla kelimenin birleşerek tek kelime haline gelmesine terkip denir. Bunlar ya bir kelime şeklinde muamele görürler ya da kelimelerin oluşturduğu deyimleşmiş kalıplar tarzını alırlar.¹⁹⁸ Aşağıdaki örneklerde Mukâtil ayetlerde bulunan terkip unsurunu yine ayetlerden istifade ederek tefsir etmiştir.

---

¹⁸⁹ Bakara, 2/143

¹⁹⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 430

¹⁹¹ İbrahim, 14/10

¹⁹² Şûrâ, 42/13

¹⁹³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 399-400

¹⁹⁴ Ebu Bişr Amr Sibeveyh, *el-Kitab*, Mektebetü’l-Hancî, Kahire 1982, IV, 225

¹⁹⁵ İbn Hişam, *Muğni’l- Lebib*, Kâhire, trz. I, 322-323; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 553

¹⁹⁶ İbn Hişam, *Evdâhu’l- Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Malik*, Dâru’l- Cîl, Beyrut 1979, III, 26-28

¹⁹⁷ Ahkâf, 46/31

¹⁹⁸ Ahmet Bulut, “Arap Dilinde Terkip”, *UÛİFD*, 1995, 5/ 5, s.357

Müfessire göre مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ “Din gününün malikidir”¹⁹⁹ ayetinde geçen “din günü” terkibi “hesap günü” anlamına gelmektedir. أَيْنَا لَمَدِينُونَ “Biz mi hesaba çekileceğiz”²⁰⁰ ayetindeki din kelimesiyle aynı kökten türeyen “medinûn” kelimesi de hesaba çekilmek anlamına gelir. Bu ayetle Allah, dünyadaki meliklerinin egemenliğinin sadece dünya ile sınırlı kalacağını, kıyamet günü kendisinden başka hiçbir mâlik olmayacağını haber vermektedir. Mukâtil وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ “O gün buyruk, yalnız Allah’ındır”²⁰¹ ifadesinin buna işaret ettiğini söylemiştir.²⁰²

Başka bir ayette ise Allah yolunda hicret edenler geçmekte ve onlar için أُولَئِكَ يَرْجُونَ “şüphesiz bunlar Allah’ın rahmetini umarlar”²⁰³ buyrulmaktadır. Müellifimiz kapalı bir ifade olan “Allah’ın rahmeti” terkiibini “Allah’ın cenneti” şeklinde te’vil ederek açıklığa kavuşturmuştur. Görüşünü ayetlerle delillendirmeye önem gösteren müfessir وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ إِيحَادِيرلر”²⁰⁴ ilah-i keliminde da geçen mezkûr terkiibin aynı anlamı kastettiğini ifade etmiştir.²⁰⁵

Mukâtil’in ifadedeki terkip unsurunu tefsir ettiği başka bir örnek وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى “Siz eşlerinizle birleşmiş ve onlar da sizden ağır bir söz almış iken, onu nasıl geri alırsınız?”²⁰⁶ ayetidir. Ona göre مِيثَاقًا غَلِيظًا / ağır bir söz terkibi, فَأَمْسِكُوهُمْ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرَخُوهُمْ بِمَعْرُوفٍ “Ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın”²⁰⁷ ayetinde belirtilen ve boşanma durumlarında erkeklerin eşlerine nasıl davranmaları gerektiğini emreden beyanı anlatmaktadır.²⁰⁸

---

¹⁹⁹ Fâtiha, 1/4

²⁰⁰ Sâffât 37/53

²⁰¹ İnfitâr, 82/19

²⁰² Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 36

²⁰³ Bakara, 2/218

²⁰⁴ Âli İmrân, 3/107

²⁰⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 187

²⁰⁶ Nisâ, 4/21

²⁰⁷ Bakara, 2/231

²⁰⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 365

2.2. Ayetleri Açıklamada Konu Olan Unsurların Özellikleri

2.2.1. Benzerlik (Tanzîr)

Müfessirler Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ederlerken ayetlerde bulunan unsurların çeşitli özelliklerinden istifade ederler. İfade, konu, amaç gibi çeşitleri bulunan benzerlik, (tanzîr) bu özelliklerden birisidir.

Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'an'ı Kerim'in muhtevasına olan hâkimiyeti farklı surelere dağılmış olan benzer ayetleri birlikte değerlendirmesinde kendini gösterir. Mesela cennet ehli hakkında bilgiler veren *وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ* “biz onların kalplerinden kin namına ne varsa söküp attık”²⁰⁹ ayetini yine aynı konuyu işleyen başka bir ayetle ustaca harmanlamıştır. Mukâtil'e göre bu ayet, “dünyada iken kalplerinde birbirlerine karşı kin olan kimselerin kinlerini söküp atacağız” anlamına gelmektedir. Onun ifadesiyle cennetliklerin kalplerinin arınması şöyle olacaktır: “Cennetlikler, bir ağacın dibinden fişkırان iki pınardan önce birinin suyundan içecekler bunun üzerine Allah, içlerinde bulunan kini ya da pislikleri çıkartacak ve içlerini tertemiz edecektir. *وَسَقِيهِمْ* رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا “Rableri onlara tertemiz bir içecek içerecektir”²¹⁰ ayeti de cennetlikleri arındıracak bu içeceğe işaret etmektedir. Daha sonra diğer pınarda yıkanacaklar. Allah bu su ile bedenlerindeki her türlü kiri giderecek, bedenleri pırıl pırıl olacak, saçları başları bir daha kirlenmeyecek, yüzleri tozlanmayacak ve bedenleri kir tutmayacaktır. Cennete girmeden önce cennetin koruyucuları onları karşılayacak ve onlara *أَنْ تَلْكُمُ الْجَنَّةُ* “Amellerinize karşı varis kıldığımız cennet işte budur”²¹¹ diyeceklerdir.”²¹² Görüldüğü üzere müfessir, ayetlerin birbirinden bağımsız bir şekilde incelenmesinin ortaya çıkardığı boşluğu, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir yöntemiyle gidermiş ve hikâyemsi anlatım tarzıyla akıcılığı sağlamıştır.

Aynı durumu *وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ* “Kötü bir sözün durumu, yerden koparılmış ayakta durma imkânı olmayan, kötü bir ağacın durumu

---

²⁰⁹ A'râf, 7/43

²¹⁰ İnsan, 76/21

²¹¹ A'râf, 7/43

²¹² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 37-38

gibidir”²¹³ ayetinin tefsirinde de görmekteyiz. Ayette kâfirler hakkında darb-ı mesel verilmiştir. Buna göre kötü söz, şirk davetidir. Onun misali sökülüp koparılmış, kökü bulunmayan acı bir ağaç yani Ebu ceahl karpuzu gibidir. Mukâtil bu benzerliği şöyle açıklar: “Kâfirin sözü tıpkı kökü olmayan ve en kötü yiyecek olan Ebu ceahl karpuzu gibidir. Böylelikle onun sözü en kötü davettir. Nasıl ki bu bitkide meyve, bereket ve menfaat bulunmuyorsa kâfirde de hayır kabilinden hiçbir şey bulunmamaktadır.” Onun kendisini de amellerini de rüzgârda savrulan Ebu ceahl karpuzuna benzeten Mukâtil, مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ *şudur: Onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer*”²¹⁴ ayetinin de buna işaret ettiğini ifade etmiştir.²¹⁵ Müellif burada zikrettiği müfessir ve müfesser ayetleri ortak bir konu etrafında birleştirecek onların benzerlik özelliklerinden istifade etmiştir.

Yine وَلَا تُغْوِيَهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلِصِينَ *“Onlardan ihlaslı kulların müstesna hepsini sapıtacağım*”²¹⁶ ayetini ayetler arasındaki benzerlik çerçevesinde izah etmiştir. Ona göre ihlaslı kullardan maksat Allah’ın birliğini kabul eden tevhid ehli kimselerdir. Allah bazı kullarını kendi dini için seçmiştir. Bu sebeple onlar üzerinde iblisin hiç bir gücü yoktur. Peki, iblis ihlaslı kulları doğru yoldan uzaklaştıramayacağını nasıl bilmektedir? Mukâtil bu soruya إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا *“Benim kullarım üzerinde senin bir nüfuzun yoktur. Vekil olarak rabbın yeter*”²¹⁷ ayetiyle açıklık getirmektedir. Allah-u Teâlâ bu ayette iblisin kullarını hidayetten delalete düşürme gücünün olmadığını ve kendisinin kullarına koruyucu olarak yeteceğini açıklamaktadır. Müfessir burada ayetler arasında konu benzerliği bakımından ilişki kurmuştur.²¹⁸

Bu konuda إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ *“Muhakkak biz ölüleri diriltiriz. Onların önden gönderdiklerini de geri de bıraktıklarını da yazarız*”²¹⁹ ayetini de misal

²¹³ İbrahim, 14/26

²¹⁴ İbrahim, 14/18

²¹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 404-405

²¹⁶ Hicr, 15/39-40

²¹⁷ İsrâ, 17/65

²¹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 429

²¹⁹ Yâ-Sîn, 36/12

verebiliriz. Mukâtil'e göre "önden gönderilenler" ifadesi kişinin hayatta iken kendi işlediği hayır ve şer amelleri, "geride bırakılanlar" ise ölümünden sonra ona uyanların işlediği hayır ve şer amelleri anlatmaktadır. Salih amel hususunda kendisine uyulan kişiye izinden giden kişilerin ecir gibi ecir verileceğini ve diğerlerinin ecrinden bir şey eksilmeyeceğini söyleyen Mukâtil, şerre önderlik eden kimseye de yine kendisine uyanların günahı kadar günah verileceğini diğerlerinin günahından bir şey eksilmeyeceğini belirtmiştir. "يُنَبِّأُ الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ" "O gün insana önceden gönderdikleri ile geriye bıraktığı şeyler haber verilir"²²⁰ ayetinin de bunu beyan ettiğini ifade etmiştir.²²¹ Misalde Yâ-Sîn suresi 12. Ayet ile onu tefsir sadedinde yer verilen Kıyâme suresi 13. ayet arasında konu benzerliği bulunmaktadır.

Ayetlerin benzerlik özellikleri konu bakımından olduğu gibi ifade bakımından da olabilir. Buna كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا "Hayır! İlahları ibadetlerini inkâr edecekler ve kendilerine düşman olacaklar"²²² ayetini örnek verebiliriz. Mukâtil, ilahların ahirette kendilerini Allah'tan koruyamayacaklarını ve dünyada iken kendilerine tapanlardan uzak olduklarını söyleyeceklerini belirtmiştir. Ayetteki عَلَى (üzerinde) edatının لِ (için) anlamında kullanıldığını ifade eden müfessir, buna dayanarak ayeti, "o gün ilahları onlar için düşman kesilecekler" şeklinde tefsir etmiştir. وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا "Ve işte böylece sizleri de bir orta bir ümmet kıldık ki insanlar için şahitler olasınız"²²³ ile وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ "...dikili taşlar için kesilen hayvanlar (haram kılındı)"²²⁴ ayetlerindeki عَلَى edatının da لِ (için) anlamına geldiğini söylemiştir.²²⁵ Örnekte görüldüğü üzere Kur'an'ı Kur'an'la tesir ederken ayetlerin benzerlik özellikleri dikkate alınmıştır.

Lut kavminin helakına neden olan azabı anlatan ayetlerin hemen akabinde مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ "Rabbinin indinde işaretlenmişlerdi. Ve bu, zalimlerden uzak

---

²²⁰ Kıyâme, 75/13

²²¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 574-575

²²² Meryem, 19/82

²²³ Bakara, 2/143

²²⁴ Mâide, 5/3

²²⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 638-639

*değildir*²²⁶ ayeti gelmektedir. Mukâtil, Allah-u Teâla'nın bu ayette "uzak değildir" ifadesiyle azabın Mekke müşriklerine yakın olduğunu ifade ettiğini söylemiştir. Böylelikle zalimler olarak kendilerine işaret edilen kişileri Mekke müşrikleri olarak tefsir ederek hem umum olan bir ifadeyi tahsîs etmiş, hem de vahyi nüzul olduğu ortama uygun olarak izah etmiştir. Ona göre Allah, Mekke müşriklerini ahir zamanda meydana gelecek olan azapla yani kıyametle korkutmaktadır. Uzak olan, gerçekleşmeyecek olanı anlatmaktadır. Zalimler için azap ise yakındır ve mutlaka meydana gelecektir. Müfessir, bu ifade tarzının *إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَنَرَاهُ قَرِيبًا* "Doğrusu onlar onu uzak görürler. Biz ise onu yakın görürüz"²²⁷ ayetlerinde de bulunduğunu belirterek buyrukların benzer yönlerine değinmiştir.²²⁸

Son derece belâğî bir dile sahip olan Kur'ân'ı Kerim'de kimi ifadeler zahiri anlamlarından farklı bir anlama işaret ederler. Mesela *وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ* "De ki: O hakk, rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin"²²⁹ ayeti böyledir. Mukâtil'e göre ifadede geçen "el- Hakk" kelimesi Kur'ân'ı kastetmektedir. Allah-u Teâla bu ayette insanlara Kur'ân'a iman etme veya onu inkâr etme arasında tercih sunuyor gibi olsa da aslında bu cümle bir tehdit içermektedir. Çünkü ayetin devamında gelen "gerçekten biz zalimler için öyle bir ateş hazırladık ki alev katmanları onları kuşatır..."²³⁰ kısmı inkâr edenlerin karşılaşacağı azabı anlatarak bir nevi onları bu azapla tehdit etmektedir. Aynı şekilde zahiren muhayyer bırakma anlamı görülen *اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ* "Dilediğinizi işleyin. Doğrusu O işlediklerinizi görendir"²³¹ ayetinin de tehdit bildirdiğini açıklamıştır.²³² Müellif, Kehf suresi 29. ayeti tefsir ederken benzer anlatıma sahip olan Fussilet suresi 45. ayetten istifade etmiştir.

Son olarak benzerlik konusuna *مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا*

---

²²⁶ Hûd, 11/83

²²⁷ Meâric, 70/6-7

²²⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 293

²²⁹ Kehf, 18/29

²³⁰ Kehf, 18/29

²³¹ Fussilet, 41/40

²³² Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 583

“Kim iyilik ile gelirse onun için iyiliğin on misli vardır. Kim de kötülük ile gelirse ona ancak kötülüğün misliyle karşılık verilir”²³³ ayetini misal gösterebiliriz. Mukâtil’e göre iyilik; tevhid ve salih amel, kötülük ise şirktir. En büyük günah olan şirkin karşılığı en büyük ceza olan cehennem ateşidir. Yani günah ve cezası arasında denklik bulunmaktadır. Cehennemliklerin ahirette ki durumlarından bahseden جَزَاءٌ وَفَاقًا “Uygun bir karşılık”²³⁴ ayeti de bunu anlatmaktadır. Mukâtil’in yaptığı tefsire göre En’âm ve Nebe surelerindeki ayetler cehennemliklerin cezalarının günahlarına uygun olduğu ifade etmektedir. Müfessirin bahsi geçen ayetler arasındaki amaç benzerliğinden yararlandığı görülmektedir.²³⁵

2.2.2. Özdeşlik (Ayniyet)

Her türlü nitelik bakımından eşit olan, ayırt edilemeyecek kadar benzer ve aynı olan ifadelere özdeş ifadeler denir.²³⁶ Aşağıda yer alan örneklerde Mukâtil tefsirini yaptığı ayeti özdeş yapıdaki ayetlerle birlikte açıklamıştır.

Mesela أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُوا وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ “Siz benim amellerimden berîsiniz ben de sizin amellerinizden berîyim”²³⁷ ayeti Mukâtil’e göre “siz benim dinimden uzaksınız, ben de sizin dininizden yani küfrünüzden uzağım” demektir. Bu ifadenin bir benzerinin أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ مِنْ دُونِهِ “Ben O’na şirk koştuklarınızdan berîyim”²³⁸ ayeti olduğunu söylemiştir. Böylelikle hem ifadeleri hem de anlamları benzer olan bu iki ayet arasında özdeşlik ilişkisi kurmuştur.²³⁹

Aynı şekilde Hz. Peygambere hitap eden فَالْعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِدَا الْحَدِيثِ آسَفًا “Demek ki sen, bu söze (Kur’an’a) inanmazlarsa, arkalarından üzüülerek âdeta kendini

---

²³³ En’âm, 6/160

²³⁴ Nebe, 78/26

²³⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 599-600

²³⁶ Büyük Türkçe Sözlük, TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.557879d81b9d24.04930041 (10.06.2015)

²³⁷ Yûnus, 10/41

²³⁸ Hûd, 11/54-55

²³⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 239

tüketeceksin”²⁴⁰ ilah-i kelamını أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ “Mümin olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin”²⁴¹ şeklindeki özdeş cümle ile tefsir etmiştir.²⁴²

Müfessir, لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ “Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım”²⁴³ ayetini tefsir ederken de yine özdeşi olan لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ “Andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım”²⁴⁴ ayetiyle katkıda bulunmuştur.²⁴⁵

Yahudiler Hz. Peygambere ve getirdiklerine inanmadıkları halde yalan söyleyerek iman ettiklerini ifade etmektedirler. Onların bu durumu وَإِذَا لُفُّوْكُمْ قَالُوا آمَنَّا “Onlar sizinle karşılaştıkları zaman “inandık” derler”²⁴⁶ ayetinde dile getirilmiştir. Mukâtil bu buyruğu özdeş ifade yapısına sahip وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا “size geldiklerinde “inandık” derler”²⁴⁷ ayetiyle açıklamıştır.²⁴⁸

Bu konuda başka bir örneğimiz أَرَبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ “Ayrı ayrı ilâhlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?”²⁴⁹ ayetidir. Bütün ilahların Allah’ın kahr-u galebesi altında olduğunu söyleyen Mukâtil bu ayetin bir benzerinin de اللَّهُ خَيْرٌ أَمْ مَا يُشْرِكُونَ “Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları mı?”²⁵⁰ ayeti olduğunu beyan etmiştir. Burada ifade ve anlam yönünden benzer olan ayetleri birlikte zikredilerek özdeşlik ilişkisi kurulmuştur.²⁵¹

---

²⁴⁰ Kehf, 18/6

²⁴¹ Şuarâ, 26/3

²⁴² Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 573

²⁴³ Secde, 32/13

²⁴⁴ Sâd, 38/85

²⁴⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 450

²⁴⁶ Âli İmrân, 3/119

²⁴⁷ Mâide, 5/61

²⁴⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 298

²⁴⁹ Yûsuf, 12/39

²⁵⁰ Neml, 27/59

²⁵¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 334

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ “Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?”²⁵² Bu ayetle Yüce Allah müminlere, kendi uğrunda bela ve meşakkatlerle karşılaşmanın onlar için kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Müfessirimize göre bu gerçek diğer bazı Kur’ân pasajlarında da tekrarlanmıştır. Mesela أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ “Yoksa siz Allah cihad edenleri bilmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz?”²⁵³ ve “İnsanlar, “inandık” demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler?”²⁵⁴ ayetleri böyledir. Müfessir örnekte özdeş cümle yapılarını tefsirde bir unsur olarak kullanmıştır.²⁵⁵

Mukâtil yine özdeş kabul edebileceğimiz Kuran’ın farklı yerlerinde geçen aynı ifadeleri Kur’an’ı Kur’an’la tefsir sadedinde zikretmiştir. Mesela جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ “Onlara peygamberleri apaçık deliller getirdiler”²⁵⁶ ayetini bu ifadenin aynısının yer aldığı Rum suresi 9. ayetle tefsir etmiştir.²⁵⁷

2.2.3. Eş anlamlılık (Anlamdaş-Nezâir)

Kur’ân’da farklı kelimelerin aynı anlama gelmesine nezâir denir.²⁵⁸ Bu konuda günümüze ulaşan en eski kitap tefsirini incelediğimiz Mukâtil b. Süleyman’ın “el-Vücûh ve’n-Nezâir” isimli eseridir.²⁵⁹

Müellifin ayetler arasında ilişki kurarken faydalandığı özelliklerden biri de eş anlamlılık ilişkisi olmuştur. Örneğin, هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُؤْتَمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ “O Allah ki, O’ndan başka ilah yoktur. Melik’tir; Kuddûs’tur; Selam’dır; Mümin’dir; Müheymin’dir; Aziz’dir; Cebbar’dır; Mütekebbir’dir”²⁶⁰ ayetinde Allah’ın isimlerinden olan الْمُؤْتَمِنُ kelimesinin “hayır veya şer amellerde bulunan kullarına şahit olan”

²⁵² Bakara, 2/214

²⁵³ Âli İmrân, 3/142

²⁵⁴ Ankebût, 29/2

²⁵⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 182

²⁵⁶ İbrahim, 14/9

²⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 399

²⁵⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 184

²⁵⁹ Zerkeşi, *Burhân fi Ulümü'l-Kur’ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2005, I, 133; Suyûtî, a.g.e., II, 445

²⁶⁰ Haşr, 59/23

anlamına geldiğini söylemiştir. Aynı şekilde وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ بِإِذْنِ رَبِّكَ الْعَلِيمِ “Ve sana kitabı, kendisinden evvelki kitabı tasdik edici ve üzerine şahid olmak üzere hak olarak indirdik”²⁶¹ ayetindeki مُهَيِّمِنٌ kelimesi de şahid anlamına gelmektedir. إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ “Şüphesiz biz size üzerinize şahitlik edecek bir peygamber gönderdik”²⁶² ayetiyle görüşünü destekleyen Mukâtil, مُهَيِّمِنٌ ve شَاهِدٌ kelimelerini eş anlamlı görmektedir. Dolayısıyla ayetlerde eş anlamlılık yönünden bir ilişki bulunmaktadır.²⁶³

Aynı şekilde, وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبُثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ “Onları yeniden diriltip hepsini bir araya toplayacağı gün, sanki gündüzün bir saatinden başka kalmamışlar gibi, aralarında tanışıyorlar”²⁶⁴ ayetini de eş anlamlılık ilişkisi kurarak tefsir etmiştir. Ayet, Allah-u Teâla'nın insanları kabirden kıyamet için haşredeceği günü anlatmaktadır. Müellif ayetteki يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ ifadesini “birbirlerini tanıyacaklar” şeklinde izah etmiş ve Me'âric suresindeki يُبَصِّرُونَهُمْ “Onlar birbirlerine gösterilirler”²⁶⁵ ifadesinin de aynı anlama geldiğini beyan etmiştir. Bu durumda يُبَصِّرُونَ ve يَتَعَارَفُونَ fiilleri Mukâtil'in eş anlamlı kabul ettiği kelimelerdir.²⁶⁶

Yine konumuzla ilgili olarak إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا “Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır”²⁶⁷ ayetini zikredebiliriz. Müellif ayette geçen ضَعِيفٌ (zayıf) kelimesi yine zayıf, güçsüz ve gevşek gibi anlamlara gelen واهن kelimesiyle eş anlamlı görmektedir. Ona göre böyle bir anlam Enfâl suresindeki وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ “Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını zayıf düşürendir”²⁶⁸ ayetinde de mevcuttur. Nitekim bu ayetteki مُوهِنٌ kelimesi, O'nun ضَعِيفٌ (zayıf) kelimesiyle eş anlamlı gördüğü واهن kelimesiyle aynı kökten türemiştir. Yine bu örnekte de eş anlamlılık ilişkisi açıkça görülmektedir.²⁶⁹

---

²⁶¹ Mâide, 5/48

²⁶² Müzzemmil, 73/15

²⁶³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 485

²⁶⁴ Yûnus, 10/45

²⁶⁵ Meâric, 70/11

²⁶⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 240

²⁶⁷ Nisâ, 4/76

²⁶⁸ Enfâl, 8/18

²⁶⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 389

Kur’ân’ın farklı yerlerinde farklı lafızlarla gelen kelimelerin aynı anlamda kullanılmasına *“Hani İDُ تَسْتَعِينُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ”* *“Ben size ard arda bin melekle yardım ediyorum”* diye cevap vermişti”²⁷⁰ ayetindeki مُرْدِفِينَ sözcüğünü örnek verebiliriz. Mukâtil, kelimenin ard arda/peş peşe anlamına geldiğini söylemektedir. Aynı mananın *“Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik”*,²⁷¹ *“Üzerlerine arka arkaya (bölük bölük) kuşlar gönderdi”*,²⁷² ve *يُرْسِلِ مِذْرَارًا* *“Üzerinize ard arda (bol bol) yağmur göndersin”*²⁷³ ayetlerinde de bulunduğunu ifade etmiştir. Buna göre مُرْدِفِينَ kelimesi تَثْرًا ve أَبَابِيلِ ve مِذْرَارًا kelimeleri ile anlamdaştır.²⁷⁴

Yine *“Tur’u üstünüze kaldırmıştık”*²⁷⁵ buyruğunda anlatıldığı üzere Yahudilerin Tevrat’ta geçen hükümlere karşı gelmelerinin neticesi olarak Tûr Dağı üzerlerine kaldırılmıştır. Mukâtil bu ayeti *“Hani dağı üstlerine kaldırmıştık”*²⁷⁶ ifadesiyle tefsir etmiştir.²⁷⁷ Zikrettiğimiz ayetlerdeki رَفَعْنَا ve نَنَقْنَا fiillerinden her ikisi de kaldırmak anlamına gelen eş anlamlı sözcüklerdir.

*“Onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk”*²⁷⁸ Bu ayette müellif, korkmak anlamına gelen خَشِيَ kelimesi üzerinde izahlarını yoğunlaştırmıştır. Bağlamını dikkate alarak bu kelimenin, ayette bilmek anlamını taşıdığını söylemiştir. Ona göre zikri geçen fiille eş anlamlı olan خَاف sözcüğü de kimi Kur’ân pasajlarında aynı anlama sahiptir. Mesela *“Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından korkarsa...”*,²⁷⁹ *وَأِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا*

²⁷⁰ Enfâl, 8/9

²⁷¹ Müminûn, 23/44

²⁷² Fil, 105/3

²⁷³ Hûd, 11/52

²⁷⁴ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 102

²⁷⁵ Bakara, 2/63

²⁷⁶ A’râf, 7/171

²⁷⁷ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 112

²⁷⁸ Kehf, 18/80

²⁷⁹ Nisâ, 4/128

“Eğer karı-kocanın arasının açılmasından korkarsanız...”²⁸⁰ ayetlerinde korkmak fiili ile bilmek anlamına gelmektedir.²⁸¹

2.2.4. Türdeşlik (İştikâk)

Türdeş olma aynı türden olma hali ve hemcins olma durumuna denilmektedir.²⁸² Aynı kökten oluşan kelimeler çeşitli kalıplara girerek farklı anlamlara sahip kelimeler meydana getirirler.

Kur’ân’da türdeş kelimeler mevcuttur. Tefsirinin öne çıkan dirayet yönlerinden biri dilsel analizler olan Mukâtil b. Süleyman, Kur’ân’ı tefsir ederken sıklıkla başka ayetlere başvurarak kelimelerin türdeşlik özelliklerine atıfta bulunmuştur.

Mesela kıblenin tahvilini beyan eden ayetlerden hemen sonra gelen *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا* “sizi orta bir ümmet yaptık...”²⁸³ buyruğu bunlardan biridir. Ayet kıblenin tahviline kızan Yahudilerin kendilerinin en adaletli kimseler oldukları yönündeki iddiaları üzerine nazil olmuştur. Mukâtil, ifadedeki *وَسَطٌ* kelimesinin mutedil/dengeli anlamına geldiğini söylemiştir. Bu görüşünü ise *قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ* “Onların en mutedil olanı, “Ben size ‘Rabbinizi tespih etseydiniz ya! Demedim mi?’ dedi”²⁸⁴ ve *فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامٌ* “...Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmaktır...”²⁸⁵ ayetleriyle desteklemiştir. Böylelikle Bakara suresi 143. ayetteki *وَسَطٌ* kelimesine verdiği anlamı Kalem ve Mâide surelerinde aynı kökten türemiş olan *أَوْسَطٌ* kelimesiyle desteklemiştir.²⁸⁶

Bunun bir benzerini *ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً* “Rabbimize yalvara yalvara ve gizlice dua edin”²⁸⁷ ayetinin tefsirinde görmek mümkündür. Mukâtil’e göre *خُفْيَةً* kelimesi duanın sükûnet ve alçak sesle yapılmasını anlatmaktadır. Bu kelimenin bir türdeşi fiil sigasıyla

²⁸⁰ Nisâ, 4/35

²⁸¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 598

²⁸² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yeni Şafak (İz Yayınları), İstanbul 1996, s. 1090

²⁸³ Bakara, 2/143

²⁸⁴ Kalem, 68/28

²⁸⁵ Mâide, 5/89

²⁸⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 145

²⁸⁷ A’râf, 7/55

وَلَا تُجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا *Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma*²⁸⁸ ifadesinde yer almakta ve kısmak/gizlemek manasına gelmektedir.²⁸⁹

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَلْمُكَ فِي الصَّدَقَاتِ “içlerinden sadakalar hususunda sana dil uzatanlar var”²⁹⁰ Müfessir bu ayetle ilgili önce kelime izahları yapmış daha sonra ayetin tarihsel arka planına yer vermiştir. Buna göre يَلْمُرُ fiili ta'n etmek, dil ile yaralamak anlamına gelmektedir. وَيَلُّ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٌ “arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!”²⁹¹ ayetinde geçen لُّمَزَةٌ ile aynı kökten türemiştir. Mukâtil'in naklettiğine göre Hz. Peygamber zekât taksimi yaparken münafıkların bir kısmına bir şeyler vermiş bir kısmına ise vermemiştir. Bunun üzerine pay vermedikleri içinde yer alan Ebu'l-Havas isimli şahıs, peygamberin adaletli olduğu iddiasında bulunmasına rağmen sadece çobanlara zekât dağıttığı ithamında bulunmuştur. Nebi (sas) çobanlığı küçümseyen bu kişiye Hz. Musa ve Hz. Davud'un da çobanlık yaptığını hatırlatmıştır. Ardından Ebu'l-Havas ve arkadaşlarından sakınılmasını, onların münafık olduğunu haber vermiştir. Bu olay üzerine Tevbe suresi 58. Ayet inmiştir.²⁹²

Yine bu konuda şu ayeti zikredebiliriz: أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا “Yoksa sen, sadece Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakîm'i mi bizim ibret verici delillerimizden sandın?”²⁹³ Mukâtil, “rakîm”in imanlarını gizleyen iki kadının yazdıkları bir yazı olduğunu söylemiştir. Bu kişiler ashab-ı kehf gibi Dakyus adındaki zorba kraldan kaçmışlardır. Bu yazıyı yazma sebepleri ise insanların ashab-ı kehf'in durumunu öğrenmesini istemeleridir. Müfessire göre وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجَّيْنُ كِتَابٌ مَّرْقُومٌ “Siccîn nedir bilir misin? Yazılı bir kitaptır”²⁹⁴ ayetlerinde bulunan مَّرْقُومٌ kelimesi الرَّقِيمِ ile türdeş olup yazı/kitabe anlamına gelmektedir.²⁹⁵

---

²⁸⁸ İsrâ, 17/110

²⁸⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 41

²⁹⁰ Tevbe, 9/58

²⁹¹ Hümeze, 104/1

²⁹² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 175-176

²⁹³ Kehf, 18/9

²⁹⁴ Mutaffifin, 83/8-9

²⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 574

bulunan ilahi kelamın dili Arapça, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinden oluşmaktadır.³⁰³ Bu sebeple Kur'an'ı tefsir eden hiç kimsenin bu ilimlerden hâlî olması düşünülemez. Mukâtil b. Süleyman da bu önemli unsuru göz ardı etmeyerek Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederken sarf, nahiv, belâgat ve arap lehçelerinden faydalanmıştır.

Mesela *وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ* “Allah, ey Meryem oğlu İsa dediğinde...”³⁰⁴ ayeti ahirete dair gelecekle ilgili bir durumdan bahsetmesine rağmen *قَالَ* fiili mazi kipiyle kullanılmıştır. Mukâtil, bunu Allah'ın Hz. İsa'ya hitap edeceğinin ifade edilmesinden önce *يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ* “Allah, peygamberleri bir araya getireceği günde, “size ne cevap verildi?” diyecek”³⁰⁵ ayetinde muzârî (gelecek zaman) kip kullanılarak (*فَيَقُولُ*) bütün peygamberlerle bir konuşma gerçekleştirileceğinin belirtilmiş olmasıyla izah etmiştir. Kur'an'da bu ifade tarzının bulunduğunu söyleyerek *وَتُودُوا أَنْ تُلَكُمُ الْجَنَّةَ* “Onlara, “işte yaptığınız işler sayesinde kendisine varis kıldığınız cennet” diye seslenilir”³⁰⁶ ayetini delil getirmiştir. Burada müminlerin mükâfat olarak cennete gireceğinden haber verilmiş birkaç ayet sonrasında *وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ النَّارِ* “Cennetlikler, cehennemliklere seslendi”³⁰⁷ ile *وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ* “Cehennemlikler, cennetliklere seslendi”³⁰⁸ ayetlerinde yine müstakbele yönelik olaylar mazi kipiyle anlatılmıştır. Müellifimiz bu ayetlerin her ikisinin de gelecek zaman anlamı taşıdığını söylemiştir. Eğer A'râf 44 ve 50. ayetlerin öncesinde müminlerin cennete gireceği zikredilmemiş olsaydı bu buyruklarda geçen “seslendi” fiilinin mazi kipiyle değil muzârî kipiyle kullanılacağını ifade etmiştir.³⁰⁹

Ahkâm ayetlerinin doğru yorumlanması ve içerdiği hükmün bağlayıcılığının belirlenmesi noktasında dilsel tahliller önem kazanır. Mesela Mukâtil, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا* “Ey iman edenler, içki, kumar,

³⁰³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, MAÜFV Yayınları, İstanbul 2010, s. 273-276

³⁰⁴ Mâide, 5/116

³⁰⁵ Mâide, 5/109

³⁰⁶ A'râf, 7/43

³⁰⁷ A'râf, 7/44

³⁰⁸ A'râf, 7/50

³⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 520

*dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının*³¹⁰ ayet-i kerimesinin içki ve kumarın her türlü ile kendilerine kurban kesilen dikili taşlar ve insanların bir işi yapıp yapmamayı kendileriyle kararlaştırdığı fal oklarını haram kıldığını söylemiştir. Müfessir bu hükmü فَاجْتَنِبُوا ifadesinden çıkarmıştır. Çünkü bu ifade haram kılma amacı taşıyan bir nehiydir. فَاجْتَنِبُوا الرَّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ “Artık putlara tapma pisliğinden kaçının”³¹¹ ayetindeki ictinâb etme fiilinin de yine hükmün haramlığına işaret ettiğini belirtmiştir.³¹²

Kur’ân’ın indiği dönemde yaşayan Arapların kelimelere yüklediği anlamlar Allah’ın kelamını anlamada belirleyici bir unsurdur. Hz. Yakup’un oğullarına şehre farklı kapıdan girmeleri tavsiyesinde bulunması hakkında Yüce Allah, مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا “Bu, Allah’tan gelecek hiçbir şeyi onlardan uzaklaştıracak değildir. Sadece Yakûb, içindeki bir haceti ortaya koymuş oldu”³¹³ buyurmaktadır. Mukâtil ayette geçen hacet kelimesinin benzer bir kullanımının وَلَا يَجِدُونَ ibaresinde yer aldığını söyleyerek “İçlerinde bir hacet duymazlar”³¹⁴ ibaresinde yer aldığını söyleyerek bunun Arapların kullandıkları bir ifade tarzı olduğunu belirtmiştir. Ona göre *Sadece Yakûb, içindeki bir haceti ortaya koymuş oldu* ayetinin tefsiri “ancak Yakup’un nefsinde meydana gelen bir durum sebebiyle böyle oldu” şeklindedir.³¹⁵ Bu tefsir, vahyin tanıklarının anlayışına uygun olmalıdır.

Müfessir kimi zaman da ayetlerdeki bazı bilinmeyen kelimeleri diğer arap lehçeleri ile tefsir etmiştir. Mesela وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ “Yapraklı taneler ve reyhan vardır”³¹⁶ buyruğundaki yapraklı taneleri buğday ve arpa olarak açıkladıktan sonra “reyhan” kelimesinin Hımyerlilerin lehçesinde taneden çıkartılan un, sevik ve buna benzer bir rızık olduğunu açıklamalarına eklemiştir. Bu kelimenin geçtiği نَعِيمٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ

---

³¹⁰ Mâide, 5/90

³¹¹ Hacc, 22/30

³¹² Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 501

³¹³ Yûsuf, 12/68

³¹⁴ Haşr, 59/9

³¹⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 343-344

³¹⁶ Rahmân, 55/12

“Rahatlık, rızık ve Naîm cenneti vardır”³¹⁷ ayetini zikrederek burada da aynı anlama sahip olduğunu ifade etmiştir.³¹⁸

“Siz esasen helâk olmuş bir topluluktunuz.”³¹⁹ Bûr kelimesi Umân lehçesinde helâk olmuş anlamına gelir. Mukâtil bu kelimeyle aynı kökten iştikâk eden kelimelerin yer aldığı ayetlerle istidlalde bulunarak tefsirine katkı sağlamıştır. Bu ayetler şunlardır: وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ “Kavimlerinin helak yurduna gelmesine sebep oldular”³²⁰ ve يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ نَّبُورَ “Helak olmayacak bir ticaret umarlar.”³²¹ Ayetlerdeki الْبَوَارِ ve تَبُورَ kelimeleri بُور ile aynı kökten türemiştir.³²²

Mukâtil b. Süleyman’ın dilsel izahlarda bulunduğu unsurlardan biri de edatlardır. Mesela “Yoksa boş söz mü etmiş olacaksınız?”³²³ ayetindeki أَمْ edatının بَلْ anlamında kullanıldığını söylemiştir. Buna göre ayet “aksine sizin bu sözleriniz batıldır” demektir. Benzer bir söylem أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي “Yoksa ben bundan hayırlı değil miyim?”³²⁴ cümlesinde görülmektedir. Burada da بَلْ anlamı taşıyan أَمْ edatı ile anlam “aksine ben bundan daha hayırlıyım” şeklinde olmaktadır.³²⁵

أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ “Yoksa onların, (vahyi) dinlemek için üzerinde tırmandıkları merdivenleri mi var?”³²⁶ Müfessir bu örnekte bir öncekinde olduğu gibi ayette geçen edatı açıklamıştır. Ayetteki فِي edatı عَلَى anlamı taşımaktadır. Aynı şekilde وَأَصْلَابِنَّا فِي

---

³¹⁷ Vâkıa, 56/89

³¹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 196

³¹⁹ Fetih, 48/12

³²⁰ İbrahim, 14/28

³²¹ Fâtır, 35/29

³²² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 71-72

³²³ Ra’d, 13/33

³²⁴ Zuhrûf, 43/52

³²⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 381

³²⁶ Tûr, 52/38

جُدُوع النَّخْلِ “mutlaka sizi hurma dallarına asacağım”³²⁷ buyruğu da bu kullanıma misal teşkil etmektedir.³²⁸

أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ “Yoksa kayıplara mı karıştı?”³²⁹ ayetindeki أَمْ (yoksa), soru edatı anlamına sahiptir. Hemze tek başına bu anlamı sağladığından dolayı Mukâtil م harfinin zaid olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ “Yoksa gayb ilmi onların yanında da ondan mı yazıyorlar”³³⁰ ayetinde de böyle bir kullanımın söz konusu olduğunu ifade etmiştir.³³¹

2.3.2. Kıraat Farklılıkları

Hz. Peygamber ruhsat ve kolaylık sağlaması için Kur’ân’ın yedi harf ile okunmasına müsaade etmiştir. Kabilelerin kendi şive ve lehçeleriyle okumalarına ruhsat verilen bu husus iki gruptan oluşmaktadır:

1. Ayetlerde kalıp aynı olmak şartıyla, bazı kelimelerin nokta, hareke, sükûn ve ses tonu itibariyle farklı telaffuz edilmesi.
2. Ayetlerin bazı kelimelerinin müteradifleriyle ezberlenmesi. Bazıları bunun Hz. Peygamber ya da sahabe tarafından ayetlere yapılmış tefsirî mahiyette sözcükler olduğunu ifade etmiştir.³³²

Mukâtil’in Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir ederken istifade ettiği kıraat, ikinci grup olan bir kelimenin eş anlamlısının kullanılması şeklindeki tefsirî kıraattir. Örneğin Müellif, وَكَانَ يَاْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ “Ehline namazı emrederdi”³³³ ayetinde geçen *ehil* kelimesinin *kavim* anlamına geldiğini ifade etmektedir. Özdeş söyleyiş tarzına sahip olan وَأَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ “Ehline namazı emret”³³⁴ buyruğunda da “ehil” ile “kavim” kastedildiğini söylemiştir.

---

³²⁷ Tâ-Hâ, 20/71

³²⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 148

³²⁹ Neml, 27/20

³³⁰ Tûr, 52/41

³³¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 300

³³² Rahim Tuğral, “Farklı Kıraatlerin Tefsirdeki Yeri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, DEÜY, İzmir 1992, s. 269-270

³³³ Meryem, 19/55

³³⁴ Tâ-Hâ, 20/32

Mukâtil yaptığı bu tefsiri Meryem suresi 55. ayetin ibn Mesud kıraatinde *وَكَانَ يَأْمُرُ قَوْمَهُ بِالصَّلَاةِ* ifadesiyle yer almasına dayandırmıştır.³³⁵

Yine daha önce eş anlamlılık konusunda örnek verdiğimiz *فَخَشِينَا أَنْ يُرْهَقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا* “Onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk”³³⁶ ayetini burada zikredebiliriz. Mukâtil *فَخَشِينَا* fiilinin bu ayette bilmek anlamına geldiğini belirtmiş ve bununla anlamdaş olan *فَخَافَ* fiilinin de bilmek anlamında kullanıldığı bazı ayetleri örnek olarak vermişti.³³⁷ Bu açıklamaların devamında ise Ubey b. Ka’b kıraatinde *فَخَشِينَا* ifadesinin *فَخَافَ رَبُّكَ* şeklinde olduğunu söylemiştir.³³⁸ Böylelikle ayetler arasında kurduğu eş anlamlılık ilişkisinde kıraati yardımcı unsur olarak kullanmıştır.

Yine *فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* “Şüphesiz sen çok güçlüsün, hüküm ve hikmet sahibisin”³³⁹ ayetinin İbn Mesud kıraatinde *فَإِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ* “şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin” ifadesiyle yer aldığını söylemiştir. Allah’ın gâfûr ve rahîm isimleriyle vasıflandığı başka bir ayetin de Hz. İbrahim tarafından dile getirilen *وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* “Kim de bana karşı gelirse, şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin”³⁴⁰ ayeti olduğunu belirtmiştir.³⁴¹ Örneğimizde görüldüğü üzere Mukâtil burada kıraat unsurundan istifade ederek Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir etmiştir.

2.3.3. Sahabenin Görüşleri

Vahyin inzaline tanıklık eden Sahabe, Kur’ân’ın muayyen bölümleriyle ilgili müşahedelerine dayalı görüşleriyle, Kur’ân’ın belirli pasajlarının anlaşılmasına ışık tutmuşlardır.³⁴² Bu sebeple Mukâtil b. Süleyman çok sık olmamakla beraber Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir ederken yardımcı bir unsur olarak sahabe görüşlerine yer vermiştir.

---

³³⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 681

³³⁶ Kehf, 18/80

³³⁷ Bkz. Tez Metni, eş anlamlılık, s. 40-41

³³⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 598

³³⁹ Mâide, 5/118

³⁴⁰ İbrahim, 14/36

³⁴¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 521

³⁴² Halis Albayrak, *Kur’ân Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul 2001, s. 146

Mesela müteşâbihâtta addedilen³⁴³ *يَوْمَ يُكْتَفَىٰ عَنْ سَاقِيَّ* “*Baldırların açılacağı gün...*”³⁴⁴ ayeti İbn Mesud tarafından “Allah’ın sağ baldırı yeryüzünü aydınlatacaktır” ifadesiyle tefsir edilmiş ve *وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا* “*Yeryüzü, Rabbinin nuruyla aydınlanır*”³⁴⁵ ayeti bu tefsire dayanak gösterilmiştir. Genellikle tefsirinde ikinci bir yoruma yer vermeyen Mukâtil,³⁴⁶ bu ayetle ilgili İbn Abbas’ın görüşünü de burada zikretmiştir. İbn Abbas’a göre “*Baldırların açılacağı gün...*” buyruğu ahiretin zorluklarına dikkat çekmekte ve o gün ahiret üzerindeki örtünün kalkacağına, dehşet dolu yüzünün açığa çıkacağına işaret etmektedir. Bu konudaki delili ise Araplardaki kullanım tarzıdır. Buna göre “eğer bir kimse “savaş baldırı üzerinden kalktı” derse bununla savaşın sıkıntılarını kastetmiş olur” demektedir.³⁴⁷ Bu örnekte dikkat çeken nokta Mukâtil’in, teşbih düşüncesini yansıtan İbn Mesud’un görüşünü verdikten sonra tenzih akidesine daha uygun olan İbn Abbas’a ait görüşü zikretmesidir. Bu, ikinciyi daha doğru bulduğunu göstermekte ve hakkındaki müşebbihî olduğu ithamlarına cevap vermektedir.

Mukâtil, *وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا* “*Allah’ın üzerinizdeki nimetini ve “işittik, itaat ettik” dediğinizde ona verdiğiniz ve sizi kendisiyle bağladığı sağlam sözü hatırlayın*”³⁴⁸ ayeti hakkında şöyle demiştir: “Ayet, Allah’ın insanları ilk yarattığında, kendisini ve rubûbiyetini tanıyacıklarına dair insanlardan aldığı misakı konu edinmektedir. Bu misakın ayrıntıları *وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ* “*Hani Rabbin (ezelde) âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “ben sizin rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “evet” demişlerdi*”³⁴⁹ ayetinde anlatılmaktadır. Ergenlik çağına ulaşanlar sözü edilen misakın gerekleriyle sorumlu olurlar. Buna rağmen bir kimse iman ve amel noktasında üzerine düşeni yapmazsa misakı bozmuş ve kâfir olmuş sayılır. Ergenliğe ulaşmadan ölenlerin durumunu ise en iyi Allah bilir.”

³⁴³ Bkz. Zehra Yıldırım, *a.g.e.*, s. 69

³⁴⁴ Kalem, 68/42

³⁴⁵ Zümer, 39/69

³⁴⁶ Koç, *a.g.e.*, s. 42

³⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 408-409

³⁴⁸ Mâide, 5/7

³⁴⁹ A`râf, 7/172

Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü üzere Mukâtil küçük yaşta ölenlerin ahiretteki durumu hakkında sükût etmeyi tercih etmiştir. İbn Abbas'ın ise müşriklerin çocukları hakkında “Allah, onlardan ilk misakı almıştır. Bununla birlikte çocuklar belli bir süreye ulaşamamış, rızık alamamış ve kötü amel işlememişlerdir. Yani ilk misaklarını bozmadan ölmüşlerdir” dediğini nakletmiştir. Ayrıca İbn Abbas bu tartışmayla ilgili وَلَا تُزْرُ وَازْرَهُ وَزُرْ أُخْرَى “Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez”³⁵⁰ ayetini zikrederek çocukların, ebeveynlerinin günahlarından sorumlu olamayacağı kanaatini taşıdığını göstermiştir.³⁵¹ Verdiğimiz örnekte müfessirimiz, ayeti başka bir ayetle açıkladıktan sonra İbn Abbas'ın görüşüne yer vermiş ve ondan yardımcı bir unsur olarak istifade etmiştir.

Aynı şekilde تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ “Melekler ve Ruh o gecede rablerinin izniyle iner”³⁵² ayetindeki “ruh” kelimesinin tefsiri sadedinde İbn Abbas'tan bir rivayet nakletmiştir. Bu rivayet Mukâtil'in tefsirinde nadiren zikrettiği senedli rivayetlerden biridir. Buna göre ruh, yaratılışı azametli olan insan suretinde bir melektir. وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ “Sana ruhtan sorarlar”³⁵³ buyruğunda da bulunan bu kelime yine melek anlamına gelmektedir.³⁵⁴ Müfessir bu örnekte de Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ederken sahabe görüşünü yardımcı unsur olarak kullanmıştır.

2.3.4. Metinsel Bağlam (Siyak-Sibak)

Siyak-sibak kavramları birlikte kullanıldığı zaman, öncesine ve sonrasına bakarak sözün, hangi anlamda kullanıldığını tespit etmek anlamına gelir.³⁵⁵ Türkçede bu sözcük bağlam kelimesiyle karşılanmaktadır. İslamî literatürde ve tefsirlerde siyak, sibak, nazmü's-siyak, nazmu'l-âye, nesku'l-âye, ruhu'l-âye, el-karine, mukteza'l-kelam, mülâemetü'l-kelam, zahiru'l-âye, el-munasebe, fehva'l-kelam, el-makam gibi ifadelerle dile getirilen siyak kavramı, kelamın maksadını ve anlamını belirleyen en temel

---

³⁵⁰ İsrâ, 17/15

³⁵¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 456-457

³⁵² Kadir, 97/4

³⁵³ İsrâ, 17/85

³⁵⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 772

³⁵⁵ Ali Bakkal, “Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Rolü”, *Tarihten Günümüze Tefsir İlimleri ve Tefsir Usulü* içinde, İlim Yayma Vakfı ve Kur'an Akademisi Yayınları, İstanbul 2009, s. 13

unsurlardan biridir.³⁵⁶ Önceki âlimler metinsel bağlamı, fesahat ve belâgatın zirvesinde olan Kur'an'ın i'câzını kanıtlayan unsurlar olarak görmüşlerdir.³⁵⁷ Mukâtil'in tefsirini incelediğimizde onun gerek tarihsel, gerek metinsel bağlama oldukça dikkat ettiğini görmekteyiz. Nitekim onun te'vildeki metodu hususunda anahtar kavram bağlam kelimesidir.³⁵⁸ Hatta kimi zaman bağlama sadık kalma adına ayetler arası zorlamalı ilişkilendirmede bile bulunmuştur.³⁵⁹ O, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasının tarihi verilerle birlikte Kur'an'ın bir bütünlük içerisinde ele alınmasıyla mümkün olduğunu savunmaktadır. Bu savunu, tefsiri incelendiğinde kendini açıkça ortaya koymaktadır. Konumuzun netleşmesi için aşağıdaki örnekleri verebiliriz.

وَإِذَا قُرَأَتِ الْقُرْآنُ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا “Kur'an okuduğunda, seninle ahirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz”³⁶⁰ Mukâtil bu ayetteki “gizli bir perde” ifadesini hemen sonrasında gelen ayete göre açıklamıştır. وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا “Kur'an'ı anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler, kulaklarına da ağırlık koyarız. Kur'an'da (ibadete lâyük ilâh olarak) sadece Rabbinin andığın zaman arkalarına dönüp kaçarlar.”³⁶¹ Bu ayete göre bahsi geçen “gizli perde” kâfirlerin kalpleri ve kulakları üzerinde bulunan ve onları ilahî hakikate karşı duyarsızlaştıran bir ağırlıktan ibarettir.³⁶² Örnekte müfessir ard arda gelen ayetler arasındaki bağlantıyı tefsirine yardımcı bir unsur olarak kullanmıştır.

Benzer bir durum عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ “O, gayb ve şehadet âlemini bilendir, çok büyüktür, çok yücedir”³⁶³ ayetinde görülmektedir. Müfessirimiz اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْتَى “Allah, her dişinin neye gebe olduğunu bilir”³⁶⁴ buyruğuna binaen gayb âlemini; çocuğun anne karnındaki hali ve her şeyin gaybî bilgisi, şehadet âlemini ise; anne

³⁵⁶ Yunus Ekin, “Siyak Kavramının Semantik Analizi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1, 2013, s. 98.

³⁵⁷ Mustafa Ünver, *Kur'an'ın Anlamada Siyâkın Rolü*, Sidre Yayınları, Ankara 1996, s. 45-46

³⁵⁸ Türker, *a.g.e.*, s. 40

³⁵⁹ Koç, *a.g.e.*, s. 44-49

³⁶⁰ İsrâ, 17/45

³⁶¹ İsrâ, 17/46

³⁶² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 533

³⁶³ Ra'd, 13/9

³⁶⁴ Ra'd, 13/8

karnındaki çocuğun ve diğer insanların görünür âlemdeki durumları olarak izah etmiştir. Ayetin devamında yer alan الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ifadesinin öncesiyle bağlantısını ise şöyle kurmuştur: Allah-u Teâla bununla “bütün bunları bildiğime göre çok büyük ve çok yüce olan benim” buyurmaktadır.³⁶⁵ Bu örneğimizde de ayetler buldukları bağlam içinde değerlendirilmiştir.

Diğer bir misal يَعْرفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ “Onlar, Allah’ın nimetini bilirler, sonra da inkâr ederler. Onların çoğu kâfirlerdir”³⁶⁶ ayetinde geçen “nimet” kelimesiyle ilgili açıklamalardır. Mukâtil bu nimeti hemen iki ayet önce geçen وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ وَظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بِأَسْكُمْ كَذَلِكَ يَتِمُّ نِعْمَتُهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ “Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve dağlarda da sizin için barınaklar var etti. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi. Böylece Allah, müslüman olasınız diye üzerinizde olan nimetini tamamlıyor”³⁶⁷ ayetinde Allah’ın kullarına bir lütuf olarak zikrettiği olanaklar olarak tefsir etmiştir.³⁶⁸

Hız. Musa’ya iman eden sihirbazların وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى “Allah hem daha hayırlı hem daha kalıcıdır”³⁶⁹ şeklindeki sözlerini “Allah’ın zatının Firavundan daha üstün ve kalıcı olması ve Firavunun ölecek olmasına rağmen Yüce Allah’ın bir ve tek olarak bâkî kalması” ifadesiyle tefsir etmiştir. Müfessirimiz bu örnekte bağlamı göz önünde bulundurduğunu söyleyerek Firavunun sihirbazlara وَتَعْلَمَنَّ أَنِّيَأْ أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى “Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha kalıcıymış, mutlaka göreceksiniz”³⁷⁰ dediğini belirtmiş ve Tâ-Hâ 73. ayetin bir nevi Firavunun bu sözüne karşılık olarak zikredildiğine işaret etmiştir.³⁷¹

Benzer şekilde قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ “De ki: “Allah’ı bırakıp da, sizin için ne bir zarara ne de bir yarara gücü yeten şeylere mi

³⁶⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 369

³⁶⁶ Nahl, 16/83

³⁶⁷ Nahl, 16/81

³⁶⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 481

³⁶⁹ Tâ-Hâ, 20/73

³⁷⁰ Tâ-Hâ, 20/71

³⁷¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 33

tapıyorsunuz? Oysa Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”³⁷² ayetindeki السَّمِيعُ kelimesini açıklarken yine metinsel bağlamı kullanmıştır. Buna göre Allah, إِنَّ اللَّهَ هُوَ “Allah için” إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ³⁷³ “Allah, Meryem oğlu İsa’dır”³⁷⁴ diyenlerin sözlerini işitmekte ve bilmektedir.³⁷⁵ Örnekte görüldüğü üzere Allah’ın her şeyi işiten anlamına gelen ismini, ayetin öncesiyle irtibatlandırarak Hıristiyanların “şirk içeren sözlerini işiten” olarak açıklamıştır.

Yine بِمِثْلِ مَا رَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَهُ يَوْمَ تَدْعُو كُلُّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظَلَمُونَ فَتِيلًا “Bütün insanları kendi imamlarıyla birlikte çağıracağımız günü hatırla. Her kime kitabı sağından verilirse, işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar”³⁷⁶ ayetinde “imam” kelimesini ayet içi bağlamıyla değerlendirerek hayır ve şerrin kaydedildiği “kitap” olarak tefsir etmiştir. Bu kelimenin aynı anlama sahip olduğu başka Kur’an pasajlarından örnek vererek Kur’an’ın bütünselliğini kanıtlamaya çalışmıştır. Mesela أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ “Biz, her şeyi apaçık bir kitapta tek tek saymışızdır”³⁷⁷ ifadesinde imam kelimesi “Levh-i Mahfuz” isimli kitabı kastetmektedir.³⁷⁸

Son olarak يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ Sana Allah yolunda ne harçayacaklarını soruyorlar. De ki: “Hayır olarak ne harcarsınız...”³⁷⁹ ayetini örnek verebiliriz. Mukâtil, farklı kelime gruplarıyla başka bir anlama gelen “hayır” kelimesini ayet içi siyaka uygun olarak “mal” sözcüğüyle tefsir etmiştir. Benzer bir kullanımın كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ “Sizden birine ölüm geldiği zaman eğer hayır/mal

---

³⁷² Mâide, 5/76

³⁷³ Mâide, 5/72

³⁷⁴ Mâide, 5/73

³⁷⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 495

³⁷⁶ İsrâ, 17/71

³⁷⁷ Yâ-Sîn, 36/12

³⁷⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 542

³⁷⁹ Bakara, 2/215

bırakmışsa vasiyette bulunması farz kılındı”³⁸⁰ ayetinde bulunduğunu söyleyerek Kur’ân bütünlüğünü ortaya koymuştur.³⁸¹

2.3.5. Tarihsel Araçlar

Mukâtil’in Kur’ân’ı Kur’an’la tefsir ederken kullandığı tarih araçları Esbab-ı Nüzûl ve İsrâîliyât olmak üzere iki başlıkta inceleyeceğiz.

2.3.5.1. Esbâb-ı Nüzûl

Esbâb-ı Nüzûl, Hz. Peygambere sorulmuş bir soru üzerine veya ayetin nüzul ortamında meydana gelen bir olaya cevap vermek veya bir durumun hükmünü açıklamaya vesile teşkil eden ve vahyin indiği ortamı anlatan hadisedir.³⁸² Bu bakımdan sebeplerle hükümler arasındaki münasebetin tesis edilmesi açısından esbâb-ı nüzûl bilgisine ihtiyaç vardır.

Mukâtil b. Süleyman’ın metinsel ve tarihsel bağlama oldukça dikkat ettiğini ifade etmiştik. Zira Tefsir-i Kebir’inde 525 sebep-i nüzûl rivayeti bulunması bunun açık bir kanıtıdır. Ancak bunların hiçbirinde sened zikretmemiştir.³⁸³ Müfessir, peş peşe gelen ayet gruplarını veya aynı surenin farklı yerlerinde geçen ayetleri ya da başka surelerde yer alan ayetleri sebep-i nüzûl unsurunu kullanarak birlikte tefsir etmiştir. Şimdi bunun pratikteki yansımalarını misaller üzerinden göstermeye çalışalım.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا “*Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mümin erkeklerle mümin kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah’a derinden saygı duyan erkekler, Allah’a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah’ı çokça anan*

³⁸⁰ Bakara, 2/180

³⁸¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 183

³⁸² Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994, s. 68

³⁸³ Efe, *a.g.e.*, s. 100

erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”³⁸⁴ Mukâtil, bu ayet-i kerimenin, Ümmü Seleme ve Ka’b el-Ensârî’nin kızı Nuseybe’nin, Kur’an’da Müslümanlara devamlı müzekker sigasıyla hitap edilmesinden duydukları endişe sebebiyle nazil olduğunu söylemiştir. Rivayete göre bu hanımlar “Rabbimiz kitabında neden erkekleri söz konusu ediyor da kadınlara hiç yer vermiyor. Korkarız ki kadınlarda hayır adına bir şey yok. Allah, onlardan el çekmiş, onlara ikramda bulunmayacak” diyerek rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Ümmü Seleme ve Nuseybe’nin bu sözleri üzerine yine kadınları açıkça zikreden *أَيُّ لَا أَمَلٍ لِّصَالِحٍ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ* “Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim”³⁸⁵ *“Kadın veya erkek, kim, mümin olarak salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girecek”*³⁸⁶ ayetleri de nâzil olmuştur.³⁸⁷ Müfessirimiz, burada rivayet ettiği sebebi-nüzul ile Kur’ân üslubundaki değişikliğin tarihî arka planına ışık tutmuş ve ayetler arasında bağlantı kurmuştur.

Mukâtil, orucun farz kılındığı ilk dönemlerde ramazan ayında yatsı namazını kılan ya da kılmadan uyuyan kimseye yeme içmenin ve cimânın oruçluya olduğu gibi haram olduğunu nakletmektedir. Bu yasağa rağmen Hz. Ömer yatsı namazını kıldıktan sonra eşiyle birlikte olmuş daha sonra bu yaptığına pişman olmuştur. Pişmanlığı onu Hz. Peygambere götürmüş, durumunu anlatmış ve bu konuda bir ruhsat olup olmadığını öğrenmek istemiştir. Nebi (sas) böyle bir şey yapmaması gerektiğini tekrar etmiş, istediği ruhsatı verememiştir. Neccaroğullarından Sırma b. Enes isimli sahabi ise yorgun olmasından dolayı yemek yemeden uyuya kaldığını ve bu konudaki yasak sebebiyle bitkin bir şekilde yarının orucunu tuttuğunu belirterek, hükmün zorluğuna dikkat çekmiştir.

Müfessir, diğer bazı Müslümanların da oruçlu oldukları gecelerde yatsıdan sonra yaptıkları günahları Hz. Peygambere itiraf edip nasıl tevbe edeceklerini sormaları

---

³⁸⁴ Ahzâb, 33/35

³⁸⁵ Âli İmrân, 3/195

³⁸⁶ Mümin, 40/40

³⁸⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 489-490

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ
“Kullarım, beni senden sorarlarsa, gerçekten ben onlara çok yakıным. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler”³⁸⁸ buyruğunun indiğini söylemektedir. Bu ayetin hemen akabinde أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةٌ الصِّيَامِ الرَّقَّتِ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلَّمَ اللَّهُ لَكُمْ أَنْتُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْفَجْرِ
“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah’ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye kadar yiyin, için”³⁸⁹ ayeti bulunmaktadır. Mukâtil, bu ayette geçen kadınların oruç gecesine erkeklere helal olduğunu beyan eden kısmın Hz. Ömer, yeme içmenin tan yeri ağarana kadar devam edebileceğini beyan eden kısmın ise Sırma b. Enes hakkında indiğini belirterek Bakara suresi 186 ve 187. ayetleri sebab-i nüzul bilgisi vasıtasıyla birbirleriyle ilişkilendirmiştir.³⁹⁰

أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ
“Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber’e yüksek sesle bağırmayın. Yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider”³⁹¹ ayetinin nüzul sebebinin şöyle açıklamıştır: “Sabit b. Kays b. Şemmâs isimli sahabinin kulakları biraz ağır işitirdi. Bundan dolayı Hz. Peygamberin huzurunda yüksek sesle konuşurdu. Bunun üzerine Allah-u Teâla Hucurat suresi 2. ayet ile لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا
“Rasul’e seslenişinizi aranızda birbirinize seslendiğiniz gibi yapmayın”³⁹² ayetlerini indirdi.” Mukâtil b. Süleyman bu bilgiyi aktardıktan sonra bu ayet dolayısıyla Sabit b. Kays’ın, amellerinin boşa çıkarak cehennemliklerden olduğu vehmiyle kendini eve hapsedtiğini, onun bu durumunu

³⁸⁸ Bakara, 2/186

³⁸⁹ Bakara, 2/187

³⁹⁰ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 162-164

³⁹¹ Hucurât, 49/2

³⁹² Nûr, 24/63

komşusunun Hz. Peygamber'e haber verdiğini söylemektedir. Bu haberi alan Peygamber (sas), aksine Sabit'in cennetliklerden olduğunu cehennemlik olanın ise başka biri olduğunu ifade etmiştir. Mukâtil'in belirttiğine göre bu olaydan sonra nebinin huzurunda ses tonuna çok dikkat eden Sabit hakkında ayrıca إِنَّ الَّذِينَ يَعْضُونَ أَسْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ *"Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısıyanlar, Allah'ın, gönüllerini takva konusunda sınavdığı kimselerdir. Onlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır"*³⁹³ ayeti nazil olmuştur.³⁹⁴

Furkân suresindeki اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ *"Rahmân'a secde edin"*³⁹⁵ emri nazil olunca Mekke kâfirleri وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا *"Rahmân da nedir? Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?"*³⁹⁶ diyerek Rahmân'ı inkâr etmiş ve O'nu tanımadıkları iddiasında bulunmuşlardı. Mukâtil bu sebeple Allah-u Teâlâ'nın zatını tanıyıp, tevhid inancını kabul etmeleri için Rahmân hakkında bilgi veren şu ayetleri indirdiğini söylemiştir:³⁹⁷ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ *Rahmân, Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona açıklamayı öğretti.*³⁹⁸

Müfessirimiz, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın"*³⁹⁹ ayetinin tefsiri kapsamında bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Esed b. Huzeymeoğulları'na mensub bazı bedeviler Nebi (sas) gelerek, kendilerinin savaşmadan ona itaat ettiklerini, İslam için mallarını ve akrabalarını geride bıraktıklarını söylemişlerdir. Böylelikle savaşarak İslam'ı kabul eden arap kabilelerine olan üstünlüklerini ortaya koyarak, peygamber üzerinde hakları olduğunu savunmuşlardır. Bir nevi kendilerine bahşedilen büyük nimeti elçinin başına kakmışlardır. Bu olay, يَمُنُّونَ *"Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: "Müslüman olmanızı"*

³⁹³ Hucurât, 49/3

³⁹⁴ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 89-90

³⁹⁵ Furkân, 25/60

³⁹⁶ Furkân, 25/60

³⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 195

³⁹⁸ Rahmân, 55/1-4

³⁹⁹ Muhammed, 47/33

bir lütuf gibi bana hatırlatıp durmayın. Tam tersine eğer doğru kimselerseniz sizi imana erdirmesinden dolayı Allah size lütufta bulunmuş oluyor”⁴⁰⁰ ayeti ile birlikte Muhammed suresi 33. ayetinin nüzulüne sebep olmuştur.⁴⁰¹

Mukâtil’in yer verdiği tarihî bir veriye göre Hz. Peygamber, *“Secde et ve yaklaş*”⁴⁰² ayetini okuduğu zaman hemen secdeye kapanmış onunla beraber olan müminler de aynısını yapmışlardır. Ancak Rasulullahın yakın akrabalarının içinde bulunduğu Kureyşlilerden bir topluluk secde etmeyerek alkışlamaya ve ıslık çalmaya başlamışlardır. Mukâtil *“Onların, Kâbe’nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpıktan ibarettir*”⁴⁰³ ayetinin onların bu durumunu anlattığını ifade etmektedir. Ayrıca secde etmeyerek, Hz. Peygamberle alay etmelerinden ötürü de *“Onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar ve kendilerine Kur’an okunduğu zaman secde etmiyorlar*”⁴⁰⁴ buyrukları nâzil olmuştur.⁴⁰⁵

Müellifimizin sebep-i nüzul unsuru ile Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir etmesine şu örnekle devam edelim: *وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا* *“Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah’ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar*”⁴⁰⁶ Allah, bu ayette kendisine şirk koşan, haksız yere bir canı öldüren ve zina eden kimselerin ağır bir azaba maruz kalacaklarını haber vermektedir. Peygamberin amcası Hz. Hamza’yı öldüren Vahşi, bütün bu günahları işlediğini Nebi (sas)’e itiraf ederek bunlara rağmen tevbesinin kabul edilip edilemeyeceğini sormuştur. Bu konuda kendisine henüz bir vahiy gelmeyen Hz. Peygamber sükût etmiştir. İki sene sonra Yüce Allah, *إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا* *“Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların*

---

⁴⁰⁰ Hucurât, 49/17

⁴⁰¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 51

⁴⁰² Alak, 96/19

⁴⁰³ Enfâl, 8/35

⁴⁰⁴ İnşikâk, 84/20-21

⁴⁰⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 640

⁴⁰⁶ Furkân, 25/68

kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”⁴⁰⁷ ayetini inzâl ederek beklenen cevabı vermiştir. Mukâtil, bu ayet ile tevbesi kabul edilen Vahşi'nin Müslüman olduğunu söylemektedir. Ebu Bekir döneminde ise peygamberlik iddiasında bulunan Müseylemetü'l-Kezzâb'ı öldüren Vahşi, kendi durumunu “insanların en hayırlısını da ben öldürdüm, en şerlisini de ben öldürdüm” diyerek özetlemiştir. Diğer yandan Mekke kâfirleri, “biz de Vahşi ile aynı günahları işledik ama Allah, onun tevbesini kabul etti bizim hakkımızda bir şey indirmede” diyerek tepki göstermişlerdir. Bu olay üzerine de *قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ* “De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”⁴⁰⁸ ayeti inmiş ve Allah, bütün günahları bağışlayabileceğinin müjdesini vermiştir.⁴⁰⁹

2.3.5.2. İsrâîliyât

İsrâîliyât, büyük oranda Yahudi kısmen de Hıristiyan kaynaklarında nakledilen efsane, kıssa, olay veya bilgi anlamına gelir.⁴¹⁰ Hz. Peygamberin ehl-i kitaptan alınan haberlerin nakledilmesine izin vermesi⁴¹¹ bu haberlerden istifade edilmesine meşru bir zemin hazırlamıştır. Her ne kadar sahabe ekseriyetle itibar etmemiş olsa da⁴¹² tabiîn dönemi ve onu izleyen dönemlerde İsrâîliyâtın kullanımı yaygınlaşmıştır.⁴¹³ Mukâtil'in tefsirine baktığımızda bu bilgi kaynağına bolca yer verdiği rastlamaktayız. Öyle ki eserinin bazı bölümlerinin bir fantezi ya da bilim-kurgu romanı okunduğu hissi uyandırdığı bile ifade edilmiştir.⁴¹⁴ Şimdi bu konuyu örnekler üzerinden analiz edelim.

---

⁴⁰⁷ Furkân, 25/70

⁴⁰⁸ Zümer, 39/53

⁴⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 340-341

⁴¹⁰ İbrahim Hatipoğlu, “İsrâîliyât”, *DİA*, XXIII, 195

⁴¹¹ Tirmizî, *Sünen*, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 1998, İlim, 13, IV, 337

⁴¹² Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâîliyâta Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s.100

⁴¹³ Kaya, *a.g.e.*, s. 105

⁴¹⁴ Koç, *a.g.e.*, s. 49

Mukâtil'in belirttiğine göre, لَا يَحْرُتُهُمُ الْفَرَعُ الْأَكْبَرُ “En büyük korku onları üzmez”⁴¹⁵ ayetini ibn Abbas şu şekilde tefsir etmektedir: “Cennetlikler kendilerine verilen nimetleri gördüklerinde ölümü anımsayarak, bu nimetleri kaybedeceklerinden korkacaklar, cehennemlikler ise maruz kaldıkları azabı bitireceği ümidiyle ölümü arzulayacaklardır. Bu sebeple Allah, Cebrail’i beyaz bir koç ile birlikte insanlara gönderecek, onlar bu koçun ölümü temsil ettiğini anlayacaklardır. Cebrail, onu boğazladığında cennet ehli ebedî saadetten ötürü mutlu olurken, cehennem halkı buna üzülecektir. İşte “en büyük korku onları üzmez” buyruğundaki “büyük korku” bunu anlatmaktadır. Zira bu korku giderilmeseydi cennetlikler üzüntüsünden öleceklerdi. Yüce Allah’ın وَأَنْذَرَهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ “Onları, işin bitirileceği o pişmanlık günüyle uyar”⁴¹⁶ buyruğu ölümün kaldırılıp, cehennemliklere azabın vacip olacağı zamanı ele almaktadır.”⁴¹⁷ Müellif, burada Kur’an’da yer almayan ahirete ilişkin gaybî bilgiler konusunda İsrâîlî nakillere yer vererek, ayetleri birbirleriyle ilişkilendirmiştir. Aşağıdaki örneğimizde böyledir.

وَلَقَدْ رَأَى نَزْلَةَ أُخْرَىٰ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ “And olsun ki, O'nun bir başka inişini Sidretü'l-müntehâ'nın yanında görmüştü”⁴¹⁸ Mukâtil, Sidret-i Müntehâ'nın dalları inci, yakut, zeberecetten olan ve yedinci semada arşın sağ tarafında bulunan bir ağaç olduğunu söylemiştir. Ağaç ile ilgili bu genel betimlemenin ardından şu ayrıntıları nakletmiştir: “Bu sidreye, “münteha” denmesinin sebebi hiçbir meleğin ilminin ondan öteye ulaşamaması sebebiyledir. Onun ötesinde ne bulunduğunu Allah’tan başkası bilemez. O ağacın her yaprağı bir ümmeti gölgelendirebilir. Her yaprağın üzerinde Allah’ı zikreden bir melek vardır. Eğer bir adam deveye binip onun üzerinde dolaşacak olursa, aşırı yaşlılıktan ölmedikçe devesi bindiği yere ulaşamaz. Bu ağaç aynı zamanda لَذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحَسُنَ مَا فِي بَرِّ الدُّنْيَا “İnanan ve salih amel işleyenler için, Tûbâ ve güzel bir dönüş yeri vardır”⁴¹⁹ ayetinde söz konusu edilen Tûbâ isimli ağaçtır. Bu ağacın gövdesinden Selsebil ve Kevser pınarları fişkirir. Kevser pınarından su, süt, şarap ve bal

⁴¹⁵ Enbiyâ, 21/103

⁴¹⁶ Meryem, 19/39

⁴¹⁷ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 95-96

⁴¹⁸ Necm, 53/13-14

⁴¹⁹ Ra’d, 13/29

irmakları akar. Yüce Allah, “Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır”⁴²⁰ ayetinde bu ırmaklardan bahsetmiştir.⁴²¹

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ
مُكَاتِلٌ، *Hani, Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti*⁴²² ayetinin tefsiri bağlamında insanoğlunun yaratılış hikâyesini, yine isrâîliyâtta faydalanarak anlatmıştır: “Allah, melekleri ve cinleri, şeytanları ve insanları yaratmadan önce yaratmış, cinleri yeryüzüne, melekleri semaya yerleştirmiştir. Cinler yeryüzünde fesat ve fitne çıkararak savaş başlatmıştır. Allah’ta onların üzerine başlarında iblisin bulunduğu semadaki ordularından birini göndermiştir. Bu ordu yeryüzü halkının kendileri gibi ibadetle mükellef olmadıklarını görünce burada kalmak istemişlerdir. Yüce Allah onlara, “ben yeryüzünde sizin dışınızda bir halife yaratacağım sizi de benim katıma yükselteceğim” demiştir. Onlarda kendilerinin Allah’ı hamd ile tesbih ettiklerini belirterek yeryüzünde kan akıtacak bir halifeye gerek olmadığını ifade etmişlerdir. Yüce Allah, “ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurarak Âdem’in zürriyetinin de ibadet ve hamd da bulunacağını söylemiş ve Âdem’i farklı renk ve türdeki topraklardan yaratmıştır. İblis, henüz sureti yapılmış olan bu varlığı kıskanmış ve kendisine üstün kılındığı takdirde ona itaat etmeyeceğini söylemiştir. Nitekim kırk yıl suret verilmiş bir çamur halinde bekleyen Adem’in içine girip çıkarak kendisinin bir üstünlük göstergesi olarak ateşten yaratıldığını ve onu yeneceğini tekrar etmiştir. *وَلَقَدْ صَدَقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* “İblis, onlar hakkındaki zannını doğru çıkardı. İnananlardan bir grup dışında hepsi ona uydular”⁴²³ ayeti bu durumu anlatmaktadır. Sıra Adem’e canlılık vermeye gelince Allah, ruha cesede girmesini emretmiş, ruh isteksiz olarak baş tarafından girmiştir. Cesedin yarısına gelince, Adem doğrulup oturmak için acele

⁴²⁰ Muhammed, 47/12

⁴²¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 160-161

⁴²² Bakara, 2/30

⁴²³ Sebe, 34/20

etmiştir. Nitekim *وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا* “*İnsan çok acelecidir*”⁴²⁴ ayeti insanın bu aceleci yönünü vurgulamaktadır. Bundan sonra ruh, Adem’in burun deliklerinden geri çıkmış ve bu esnada Adem aksırmış, ardından ilk kelam olarak “elhamdülillah” demiştir. Rabbi de ona “yerhamükellah” diyerek karşılık vermiş ve eklemiştir: “İşte ben seni bunun için yarattım beni tesbih ve takdis ediyorsun.” Böylece Yüce Allah’ın rahmeti, Adem’e ulaşan ilk şey olmuştur.⁴²⁵ Müfessirimiz bu örnekte konuyla ilgili ayetlerin yer vermediği bilgileri, isrâîliyâttan naklederek bu boşluğu başka bir kaynakla doldurmaya çalışmış, yeri geldikçe ayetlerle uyumlu olan verileri de Kur’an’la desteklemiştir.

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ “*O, doğunun da batının da Rabbidir.*”⁴²⁶ Mukâtil, ayetteki doğu ve batı ile güneşin doğduğu ve battığı yerlerin kastedildiğini söyledikten sonra İbn Abbas’a nispetle şu bilgileri aktarmaktadır: Güneş, “Câbelgâ” isminde, bin kapısı bulunan bir şehirde doğar. Bu kapıların her birinde bin bekçi vardır. *حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطَّلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَمْ تَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا* “*Güneşin doğduğu yere ulaştığında, onu kendileriyle güneş arasına örtü koymadığımız bir halk üzerine doğar buldu*”⁴²⁷ ayetinde bahsedilen kişiler bu bekçilerdir. Battığı şehrin ismi ise “Câbersâ”dır. Bu şehrin de her birinde bin bekçisi olan bin kapısı vardır. Bekçiler güneş battığı esnada bağrırlar. Şayet böyle yapmasalardı batarken düşmesinin çıkardığı gürültüyü siz de duyardınız.⁴²⁸ Aslen sabit olan güneş için mecazen kullanılan doğma ve batma ifadeleri bu mitolojik İsrâîlî nakilde zahirî manada ele alınmıştır. Bu türden rivayetleri nakletmekten imtina etmeyen müfessir, zorlama sayılabilecek şekilde Kur’an’ı kendine dayanak yapmayı ihmal etmemiştir.

Mukâtil, Kur’an’da genel hatlarıyla anlatılan Âd kavmini, *فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أُوْدِيَّتِهِمْ* “*O azabı vadilerine doğru yayılan bir bulut olarak gördüklerinde, “bu, bize yağmur getiren bir buluttur” dediler. Hûd, “Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde elem dolu azabın bulunduğu*

---

⁴²⁴ İsrâ, 17/11

⁴²⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 96-97

⁴²⁶ Müzzemmil, 73/9

⁴²⁷ Kehf, 18/90

⁴²⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 476

*bir rüzgârdır” dedi*⁴²⁹ ayetinin tefsiri bağlamında İsrâîliyâtta faydalanarak ayrıntılandırmıştır: “Bu kavim, *فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ* “*Haydi bizi tehdit ettiğin azabı bize getir*”⁴³⁰ diyerek azabın acele gelmesini istediler. Onlar baharda göç eder, dönme zamanı geldiğinde asıl yerlerine dönerlerdi. Hz. Âdem’in oğlu Şirin b. Sâm b. Nuh’un soyundan geliyorlardı. Boyları 12 zira idi. Mülk ve saltanat sahibiydiler. Hz. Hûd’u yalanlamaları sebebiyle Allah, onlara üç yıl yağmur yağdırmadı. Helâk edilme zamanları yaklaşınca rüzgârın hazinedarına “üzerlerine öküzün burun deliği kadar bir rüzgâr salın” buyurdu. Görevli, “rabbim bu durumda rüzgâr yeri ve üzerindekiyi yok eder” deyince Allah, “Öyleyse üzerlerine bir yüzük boşluğu kadar rüzgâr salın” buyurdu. Bunun üzerine kum tepelerinin arka taraflarından debûr diye adlandırılan aşırı soğuk bir rüzgâr esti. Bundan önce o yönden yağmur gelirdi. Nitekim “*bu, bize yağmur getiren bir buluttur*” demeleri bu sebeptir. Bu rüzgâr eserken Hûd (as), pınar kaynayan bir ağacın dibinde kendisinin ve müminlerin etrafına bir çizgi çizdi. Bundan dolayı o şiddetli rüzgâr onlara hoş bir esinti gibi geliyordu. Her şeyi yıkıp geçen rüzgârı gören kavmi “ey Hûd senin rüzgârın ayaklarımızı kaydıramaz, hem bizden daha kuvvetli kim var” dediler. Daha sonra kalkıp saf oluşturarak, göğüslerini rüzgâra döndürdüler. Ancak rüzgâr önce ayaklarını yerden kesti ardından yüzüstü yere düşürdü ve üzerlerini kumla örttü. Onların iniltileri kumların altından işitiliyordu. Bu kavmin Allah’a karşı böbürlenmeleri *أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً* “*Onlar, kendilerini yaratan Allah’ın onlardan daha güçlü olduğunu görmediler mi?*”⁴³¹ ayetinde anlatılmıştır.⁴³²

---

⁴²⁹ Ahkâf, 46/24

⁴³⁰ A’râf, 7/70

⁴³¹ Fussilet, 41/15

⁴³² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 24-25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

KUR'ÂN'I KUR'ÂN'LA TEFSİR METODUNDA KULLANDIĞI BEYAN ÇEŞİTLERİ

Mukâtil b. Süleyman cümle, kelime ve terkip bazında incelediği ayetlerin türdeşlik, benzerlik, özdeşlik veya eş anlamlılık özelliklerinden istifade ederek bir bütünlük içerisinde Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etmiştir. Bunları bir önceki bölümde ele almıştık. Bu bölümde kullandığı beyan çeşitlerini ele alacağız. Bununla bir ayeti başka ayetlerle açıklarken kullandığı yöntemler kastedilmektedir.⁴³³

3.1. Anlamı Netleştirme

Kur'ân, cümlelerinin teşkilinde, kelimelerinin seçilmesinde kendine mahsus olan bir anlatım tarzına sahiptir.⁴³⁴ Bu üslup gereği bazı ayetlerinde kapalılık olduğu hissi uyandırabilir. Bu kapalılık, bazen müphem ifadelerde bazen müteşâbihlerde bazen de özet bir şekilde zikredilen mücmel pasajlarda kendini gösterir. Ancak Kur'ân bir bütün olarak ele alındığında ayetlerin birbirini açıkladığı ve tamamladığı görülür. Bu biraz da Kur'ân okuyanın dirayetiyle alakalı bir durumdur. Nihayetinde Kur'ân anlaşılacak ve hidayet için gönderilmiştir bir kitaptır.

Mukâtil, bu neviden olan bazı ayetleri başka ayetlerle tefsir ederek netliğe kavuşturmuş böylelikle Kur'ân muhtevasına ne kadar hâkim olduğunu da göstermiştir. Şimdi konumuzu daha iyi ifade edebilmek için Mukâtil'in tefsirinden örnekler vereceğiz.

3.1.1. Müphemâtı Belirleme

Müphem kelimesi lügatte “algılanması, anlaşılması zor olan şey, açık belirli olmayan söz” anlamlarına gelir.⁴³⁵ Kur'ân'ı Kerim'de isimleri açıkça zikredilmeyip, ism-i mevsuller, ism-i işaretler veya zamirlerle anlatılan erkek, kadın, melek, cin, topluluk ve kabileler bulunmaktadır. Benzer şekilde bazı mekân ve gecelerinde isimleri müphem bırakılarak bunlara işaret edilmekle yetinilmiştir.⁴³⁶ Kur'ân-ı Kerim'deki bu kapalılığın

---

⁴³³ Karataş, a.g.e., s. 139

⁴³⁴ Suat Yıldırım, a.g.e., s. 117

⁴³⁵ Cemaluddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Beyrut, Beyrut 1955, I, 280

⁴³⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 186

çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Mesela, müphem ismin başka ayette açıklanması, herkesçe bilinen ismin zikredilmesine gerek duyulmaması, müphemî atfetmenin daha belîğ olması, ismin zikredilmesinde büyük bir fayda olmaması, buyruğun umum için bir uyarı olması ya da bir kimseyi kâmil sıfatlarla yüceltmek veya noksan sıfatlarla yermek için isminin zikredilmemesi.⁴³⁷ Bu sayılan sebepler dışında Kur’ân’ın mûciz bir kelam oluşu yani az sözle derin ve zengin manaları dile getirme özelliği de Kur’ân’da müphem ifadeler bulunmasının sebeplerindendir.⁴³⁸ Tefsir usulünde bu müphem isimleri araştıran ilme “*Müphemâtü’l-Kur’ân*” adı verilmiştir. Bunların açıklığa kavuşturulması bir zarurettir. Bu zaruretin ortadan kaldırılmasında da belirleyici olan akli muhakeme ve yaklaşımlar değil bizatihi nakildir.⁴³⁹ Biz çalışmamızın konusu gereği Mukâtil’in Kur’ân’da geçen müphem bir ifadeyi yine Kur’ân’dan başka bir ayetle açıklığa kavuşturmasını ele alacağız. Bu konuda ilk örneğimiz şöyledir:

Mukâtil, *“Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi”*⁴⁴⁰ ayetinde geçen *مِمَّا* edatı ile meleklerle işaret edildiğini söylemiştir. Çünkü melekler, Hıristiyanlar tarafından Allah’ın oğlu olduğu iddia edilen Hz. İsa’dan daha temizdirler. Müfessirimiz bu görüşü *لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ* *“Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik”*⁴⁴¹ ayetiyle desteklemiştir. Ayetteki *eğlence* kelimesinden maksat evlattır. *Katımızdan edinirdik* ibaresi de -şayet Allah dileseydi- bu evladın ancak kendi katındaki meleklerden olabileceğini göstermektedir.⁴⁴²

Konumuza yine Zümer Suresi’nden bir örnekle devam edelim. *فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ* *“İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır. Sonra ona tarafımızdan bir nimet verdiğimizde, “bu, bana ancak bilgim sayesinde verilmiştir” der. Hayır, o bir imtihandır. Fakat onların çoğu*

⁴³⁷ Suyûtî, *a.g.e.*, IV, 371-372

⁴³⁸ Albayrak, *a.g.e.*, s. 107

⁴³⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2010, s. 63; Suyûtî, *a.g.e.*, IV, 371

⁴⁴⁰ Zümer, 39/4

⁴⁴¹ Enbiyâ, 21/17

⁴⁴² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 669-670

bilmezler.”⁴⁴³ Mukâtil’e göre bu ayet, Ebu Huzeyfe b. el-Muğire’den bahsetmektedir. O, kendisine bir sıkıntı dokunduğunda rabbine yönelerek ihlaslı bir şekilde rabbini tevhid etmekte kendisine bir hayır verildiğinde ise “Allah bendeki ilimden dolayı bunu bana verdi” demektedir. Hemen akabinde gelen *قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَا أُغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ* “*Bunu kendilerinden öncekiler de söylemişti ama kazandıkları şeyler onlara hiçbir yarar sağlamamıştı*”⁴⁴⁴ ayeti Ebu Huzeyfe’den önce kendisi gibi düşünenlerin akıbetini haber vererek onun sonunun da onlar gibi olacağını bildirmektedir. Mukâtil, ayetin *kendilerinden öncekiler* ifadesiyle yetinerek müphem bıraktığı ismi Kur’ân bütünlüğü içerisinde açıklığa kavuşturmuştur. Ona göre ayet *عَلِمَ عِنْدِي* “*Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir*”⁴⁴⁵ diyen Karun’u kastetmektedir.⁴⁴⁶

Aynı şekilde *الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا* “*Arş’ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar rablerini hamd ederek tespih ederler, O’na inanırlar ve inananlar için bağışlanma dilerler*”⁴⁴⁷ ayetinde de müphem bir ifade vardır. Mukâtil burada isim yerine ona işaret eden *الَّذِينَ* ism-i mevsulünün kullanıldığını söylemiştir. O’na göre bu ifadeyle arşı taşıyanların, melekler olduğu anlatılmaktadır. Bu görüşünü *وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ* “*Melekler rablerini hamd ile tespih ederler ve yeryüzündekiler için bağışlanma dilerler*”⁴⁴⁸ ayeti ile açıklamıştır.⁴⁴⁹

Yine cennetlikler arasında geçecek konuşmayı anlatan şu ayet de konumuza örnek teşkil etmektedir. *فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ قَالِ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ* “*Birbirlerine yönelip karşılıklı soru sorarlar, içlerinden biri ‘benim bir arkadaşım vardı’ der*”⁴⁵⁰ Müfessir, bu sözü söyleyen kişiyi tefsirinde sıklıkla kullandığı isrâîliyâtta faydalanarak açıklamıştır. Rivayete göre İsrailoğulları’ndan Futrus ve Selha isimli iki kardeşe

---

⁴⁴³ Zümer, 39/49

⁴⁴⁴ Zümer, 39/50

⁴⁴⁵ Kasas, 28/78

⁴⁴⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 682

⁴⁴⁷ Mümin, 40/7

⁴⁴⁸ Şûrâ, 42/5

⁴⁴⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 706

⁴⁵⁰ Sâffât, 37/50-51

babalarından miras kalmıştır. Mümin olan malımı Allah yolunda harcarken, müşrik olan Allah'a isyan ve dünya maişeti için harcamıştır. İşte bunlardan mümin olan cennete girince “O, bana derdi ki”: “Gerçekten sen ölümden sonra dirilişi tasdik ediyormusun?”⁴⁵¹ ayetinde de ifade edildiği üzere dirilişi inkâr eden kardeşini cennette *benim bir arkadaşım vardı* diyerek anacak kimsedir. Mukâtil'e göre bu kardeşler *واضرب لهم* “Onlara şu iki adamı örnek ver: Onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, bağların çevresini hurmalarla donatmış, ikisinin arasına da bir ekinlik koymuştuk”⁴⁵² ayeti ve takip eden ayetlerde⁴⁵³ kıssaları anlatılan şahıslardır.⁴⁵⁴ Mukâtil böylelikle ayetteki müphem ifadeyi hem Kur'an ayetlerinden hem de isrâîliyâtta faydalanarak izah etmiştir.

Bir diğer örneğimiz *إِنَّمَا تُوْعَدُونَ لَوَاقِعَ* “Muhakkak vaad olduğunuz şey gerçekleşecektir”⁴⁵⁵ buyruğudur. İfadede *مَا* edatıyla neyin kastedildiği açık değildir. Mukâtil, bu müphemliği *وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ* “şüphesiz hesap gerçekleşecektir”⁴⁵⁶ ayetiyle gidermiştir. Bu açıklamaya göre *vaad olduğunuz şey* ibaresi “hesap gününe” işaret etmektedir.⁴⁵⁷

فَالْمُؤْمِنَاتِ ذِكْرًا “Sonra bir öğüt bırakanlara”⁴⁵⁸ ayetinde de aynı durum söz konusudur. Müellifimize göre ayet cemi sigasıyla kullanılmasına rağmen tek başına Cebrail'i kastetmektedir. Çünkü nebilerin ve peygamberlerin diline zikri bırakan o'dur. Mukâtil *فَالذِّكْرَاتِ ذِكْرًا* “zikir okuyanlara yemin ederim ki”⁴⁵⁹ ayetinin de Cebrail'den bahsettiğini söyleyerek görüşünü desteklemiştir.⁴⁶⁰

---

⁴⁵¹ Sâffât, 37/52

⁴⁵² Kehf, 18/32

⁴⁵³ Kehf Sûresi 32-43. ayetler arası

⁴⁵⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 607-608

⁴⁵⁵ Mürselât, 77/7

⁴⁵⁶ Zâriyât, 51/6

⁴⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 543

⁴⁵⁸ Mürselât, 77/5

⁴⁵⁹ Sâffât, 37/3

⁴⁶⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 543

هَذَا بِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ “Çalışanlar böylesi için çalışsınlar”⁴⁶¹ buyruğundaki هَذَا ismi- işaretleriyle kastedilen şey müphemdir. Bu kelimenin أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ “İşte onlar için belli bir rızık vardır”⁴⁶² ayetinde zikredilen nimetleri anlattığı ifade edilmiştir.⁴⁶³

Müphemâtın belirlenmesi konusunu son bir örnekle kapatalım. وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ “Onlardan biri, Rahmân’a isnad ettiği ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir.”⁴⁶⁴ Bu ayette kâfirlerin “melekler Allah’ın kızlarıdır” şeklindeki sözlerine atıf olduğunu vurgulayan Mukâtil, böylelikle مَا ismi- mevsulünün mercîinin kızlar olduğunu söylemiştir. Nitekim ayeti tefsir niteliğinde serdettiği وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ “Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman öfkesinden yüzü simsiyah kesilir”⁴⁶⁵ buyruğuyla da ifadeyi vuzûha kavuşturmuştur.⁴⁶⁶

3.1.2. Müteşâbihî Açıklama

Müteşâbihin ne anlama geldiği İslam âlimleri tarafından tartışılmış ve farklı tanımlar ortaya atılmıştır. Kimine göre Allah’ın bilmeyi kendine has kıldığı bilgilerdir. Kıyamet saati, deccalin çıkışı, huruf-u mukattaa gibi. Kimine göre birden fazla manaya ihtimali olan, kimine göre manası akılla kavranamayan, kimine göre ise tekrarlanmayan lafızlardır. Bazıları da kıssalar ve misallerdir demiştir.⁴⁶⁷ Kısaca ifade edilecek olursa, birden fazla manaya gelen veya manasında kapalılık bulunan ayetler müteşâbih, geri kalanlar ise muhkemdir.⁴⁶⁸

Tefsir usulü âlimleri müteşâbih ayetleri iki kısımda ele almıştır. Birincisi hakikî müteşâbihlerdir. Bu kısma Allah’ın sıfatları ve sure başlarındaki huruf-u mukattaa

---

⁴⁶¹ Sâffât, 37/61

⁴⁶² Sâffât, 37/41

⁴⁶³ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 608

⁴⁶⁴ Zührûf, 43/17

⁴⁶⁵ Nahl, 16/58

⁴⁶⁶ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 791

⁴⁶⁷ Suyûtî, a.g.e., III, 5

⁴⁶⁸ M. Said Şimşek, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Ekin Yayınları, İstanbul 2004, s. 32-33

girmektedir. İkincisi ise izafi müteşâbihlerdir. Kevnî meseleler, uhrevî haller ve muhkeme kıyasla bilinebilecek ayetler de bu grupta yer almaktadır.

Mukâtil'in muhkem ve müteşâbihi nasıl tanımladığını görebilmek için Âli İmran suresi 7. ayeti incelememiz gerekmektedir. هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ *O, sana Kitab'ı indirendir. O'nun bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve te'vilini yapmak için müteşâbih ayetlerinin ardına düşerler. Oysa onun te'vilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.*⁴⁶⁹ Ayette kitabın anası olarak bahsedilen muhkem ayetler Mukâtil'e göre şu ayetlerdir: *"De ki: Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. Çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşru bir hak karşılığı olmadıkça, Allah'ın haram kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız. Rüştüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. Konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt alasınız diye emretti. İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti."*⁴⁷⁰ O'na göre bu ayetlere kitabın anası denmesinin sebebi ise Levh-i Mahfuz'da yazılı olmaları, bütün kitaplarda emredilmiş olmaları⁴⁷¹ ayrıca hiçbir kitapta neshedilmemeleri ile bu temel prensiplerin bütün âdemoğluna emredilmiş olmasıdır.⁴⁷² Nitekim evrensellik ve süreklilik arz eden ayetlerin muhkem kabul edilmesi, sahabe nesline dayanan bir

---

⁴⁶⁹ Âli İmrân, 3/7

⁴⁷⁰ En'âm, 6/151-153

⁴⁷¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 264

⁴⁷² Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 597

yaklaşımıdır.⁴⁷³ İbn Abbas'ta Muhkem ayetlerin En'am suresi 151-153 ile İsrâ suresi 23-39. ayetler olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁴

Müteşâbih ayetlere gelince Mukâtil bunların *mukattaa harfleri* olduğunu söylemiştir. “Yahudiler bu ayetlerin te'vilini öğrenip, fitne çıkarmak için müteşâbihe tâbi olurlar” demektedir. Onlar bu harfleri işittikleri zaman ebced hesabıyla değerini öğrenerek, Hz. Peygamberinin ümmetinin hâkimiyet süresini hesaplamaya çalışmışlardır. Mukâtil, onların bu kötü niyetli çabaları sebebiyle “*onun te'vilini ancak Allah bilir*” kısmının nazil olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁵ “El- Vücûh ve-Nezâir” isimli eserinde ise müteşâbihin te'vili ile ilgili şu açıklamaları kaydetmiştir. “Bu kelime, Hz. Peygamberin ümmetinin hâkimiyet süresinin yalnızca Allah tarafından bilinmesi; aynı şekilde bu hâkimiyetin kıyamete kadar süreceği ve Yahudilerin yeryüzünde bir daha hâkimiyet kuramayacağı gerçeğinin de yalnızca O'nun tarafından bilinmesini anlatmaktadır.”⁴⁷⁶

Müteşâbih ayetlerin bilinip bilinmeyeceği noktasında da müfessirler tarafından farklı yaklaşımlar sunulmuştur.⁴⁷⁷ Bu farklılık *وَالرَّاسِيُونَ*⁴⁷⁸ kelimesinin başındaki “vav” harfinin “*atıf vavı mı veya isti'nâf vavı mı*”⁴⁷⁹ olduğu sorunsalından kaynaklanmaktadır. Arap dilinde oldukça yetkin olan Mukâtil'e göre bu harf *isti'nâf vavı*dır. Yani ifade yeni bir cümledir. *وَالرَّاسِيُونَ* kelimesi de müpteda konumunda olup lafzatlaha atıf değildir. Bu durumda mana, “*müteşâbihin te'vilini Allah'tan başkası bilemez*” şeklinde olur. Vav harfinin atıf ifade ettiği kabul edildiğinde ilimde derinleşenlerin de müteşâbihin manasına vâkıf olabileceği anlamı çıkmaktadır.

Müfessirimizin kısaca muhkem ve müteşâbih anlayışını yansıtmaya çalıştığımız açıklamalardan sonra konumuzla ilgili misallere geçebiliriz.

---

⁴⁷³ Celil Kiraz, “Mukâtil b. Süleyman'ın Muhkem ve Müteşâbih Anlayışı”, *SDÜİFD*, 26/101

⁴⁷⁴ Taberî, *a.g.e.*, VI, 174

⁴⁷⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 85-86; I, 264

⁴⁷⁶ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 42

⁴⁷⁷ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih”, *DiA*, XXXII, 205-206

⁴⁷⁸ Âli İmrân, 3/7

⁴⁷⁹ Atıf ve isti'nâf vavı için bkz. Ahmed el-Havs, *Kıssatü'l-İ'râb*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, yyy, trz. III, 524

Mukâtil, Meryem suresinin başındaki كِهَيْعِص ⁴⁸⁰ mukattaa harflerini, صَادِقٌ, عَالَمٌ, هَادٍ, كَافٍ, kelimelerinin kısaltılmış hali olduğunu ve sırasıyla, Allah'ın kullarına yeterli gelen, onlara hidayet veren, yaratıkları hakkında bilgi sahibi olan ve sözünde sâdık olan anlamına gelen bu isimlerle zâtına senada bulunduğunu söylemiştir. Mukâtil'in işaret ettiği isimlerden كَافٍ ⁴⁸¹ ve عَالَمٌ ⁴⁸² Kur'ân'da aynı kalıpla Allah için kullanılırken هَادٍ ⁴⁸³ ve صَادِقٌ ⁴⁸⁴ kelimeleri fiil sigasında Allah'a izafe edilerek birçok defa kullanılmıştır. Bu durumda akla şu soru gelebilir. Müteşâbihin te'vilini ancak Allah'ın bileceğini söyleyen müfessir öyleyse neden bu ayeti tefsir etmiştir? Aslında Mukâtil de kendinden önceki sahabe ve tabiîn âlimleri gibi mukattaa harflerinin bir manası olduğunu düşünmektedir.⁴⁸⁵ Onun yanlış bulduğu ise, Yahudilerin kötü niyetli bir şekilde yaptığı gibi, bu harfleri ebced hesabına göre toplayıp, tamamen gaybî bir konu olan “İslam ümmetinin hâkimiyet süresini” bulmaya çalışmalarıdır.⁴⁸⁶ Aşağıdaki örnekte bu kanıyı desteklemektedir.

ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ “Kâf, Şerefli Kur'ân'a yemin olsun ki.”⁴⁸⁷ Kâf harfini şöyle tefsir etmiştir. “ Kâf, yeşil zümrülden dünyanın etrafını kuşatan bir dağdır. Gök rengini ondan aldığı için yeşildir. Yaratılmışlar içinde benzeri yoktur ve bütün dağlar ondan çıkmıştır. O yaratılan ilk dağdır. Ondan sonra Safa'nın altında bulunan Ebû Kubeys dağı yaratılmıştır. Allah yeryüzünde bir zelzele olmasını dilediğinde yanındaki meleğe dağdan bir kökü hareket etmesini emreder. Bunun üzerine o bölge sallanır. Kaf dağına bir senelik mesafede güneşin kendisinde battığı *Hicab* isminde bir dağ daha vardır. حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ “Nihayet güneş hicabın gerisine saklanınca”⁴⁸⁸ buyruğunda ifade edilen bu dağdır. Güneş bu iki dağın arasında kaf dağının dibinde batar. فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا

⁴⁸⁰ Meryem, 19/1

⁴⁸¹ Zümer 39/36

⁴⁸² En'am 6/73, Tevbe 9/94-105, Ra'd 13/9, Müminûn 23/92

⁴⁸³ Bakara 2/142-231, Âli İmran 3/86, Mâide 5/16, En'am 6/71-88

⁴⁸⁴ Âli İmran 3/95, Fetih 48/27,

⁴⁸⁵ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., Tâ-hâ 20/1, III, 20; Yâ-sîn 36/1, III, 572; Kâf 50/1, IV, 109; Kalem 68/1, IV, 403

⁴⁸⁶ Kiraz, a.g.m., s. 107

⁴⁸⁷ Kâf, 50/1

⁴⁸⁸ Sâd, 38/32

“sonra onlarla kendi arasında bir hicab edindi”⁴⁸⁹ ayeti de yine hicab dağından bahsetmektedir. Allah bu ayette hem kaf dağına hem Kur’ân’a yemin etmiştir.⁴⁹⁰

Verdiğimiz örnekte Mukâtil, mukattaa harfiyle ilgili mitolojik bir İsrâîlî haber nakletmiştir. Zaten tefsirinin en fazla eleştiri alan yönü, bu türden haberlere tefsirinde fazlaca yer vermesi olmuştur. Ancak, her ne kadar yaptığı izahın kabulü mümkün olmasa da müteşâbih konusunda tavırlarını yerdiği Yahudiler gibi kötü bir niyetli bir çabada bulunmamış, geleceğe dair bir haber vermemiştir.

Allah’ın, insanlara has bazı fiilleri kendi zâtına isnad etmesi, bu ifadelerin doğru bir şekilde nasıl yorumlanacağı problemini doğurmuştur. Bu sebeple bu ayetler Kur’ân’ın müteşâbihâtından sayılmıştır. Şimdi ilk müşebbihî olduğu iddia edilen Mukâtil’in bu kabilden olan ayetleri ne şekilde te’vil ettiğini görelim.

“*Rabbin geldiğinde ve melekler saf saf dizildiğinde...*”⁴⁹¹ ayetini şöyle tefsir etmiştir: “Gökler ve yer çatlayacak, her semanın melekleri inecek ve her semadaki melekler ayrı ayrı duracaklardır. Şanı yüce olan Allah şu buyruklarda belirtildiği gibi gelecektir.”⁴⁹² هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ “Onlar, bulut gölgeleri içinde Allah’ın ve meleklerin kendilerine gelmesini bekliyorlar?”,⁴⁹³ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ “Onlar, kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini mi bekliyorlar?”⁴⁹⁴ Bakara suresi 210. ayetin tefsirinde “melekler, bulutlar içerisinde olmayıp Allah’ın arşının nurundan yetmiş hicab içerisinde Allah’ı tesbih edeceklerdir” demiştir.⁴⁹⁵ Görüldüğü üzere müfessirimiz meleklerin nüzûlü hakkında ayrıntı sayılabilecek bilgiler naklederken, Allah’ın gelişini

---

⁴⁸⁹ Meryem, 19/17

⁴⁹⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 109

⁴⁹¹ Fecr, 89/22

⁴⁹² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 691

⁴⁹³ Bakara, 2/210

⁴⁹⁴ En’âm, 6/158

⁴⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 180

te'vil etmeyerek keyfiyetsiz zikretmiştir. Bu aslında O'nun müşebbihi yorumlardan ne kadar sakındığını bize göstermektedir.⁴⁹⁶

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يُخَادِعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ “*Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir*”⁴⁹⁷

Ayet-i kerime aslen Yahudi olan fakat Hz. Muhammed'e iman ettiklerini söyleyerek inkârlarını içlerinde gizleyen münafıkları anlatmaktadır. Allah onların bu yaptıklarıyla aslında kendilerinin aldanış içerisinde olduğunu bildirmektedir. Benzeri bir buyrukta إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ “*Münafıklar, Allah'ı aldatmaya yeltenirler, ama asıl Allah onları aldatır*”⁴⁹⁸ ayetidir. Mukâtil'e göre dünyada iken iman etmedikleri halde “iman ettik” diyerek müminlerle alay eden münafıklara, Allah ahirette mukabelede bulunacaktır. Onlar sırat üzerindeyken inananlardan kendilerine bakıp da aydınlatmalarını isteyecekleri zaman اَرْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا “*Arkanıza dönün bir ışık arayın*”⁴⁹⁹ denilecektir. İşte Allah'ın onları aldatması böyle olacaktır.⁵⁰⁰ Yine Mukâtil الله يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمْدُهُمْ فِي طَعْنَانِهِمْ يَعْمَهُونَ “*Gerçekte Allah onlarla alay eder, azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir*”⁵⁰¹ ayetindeki Allah'ın alay etmesini de Hadîd suresi 13. ayetle izah etmiştir.⁵⁰² O'nun bu açıklamalarına bakarak bu türden müteşâbih ayetleri öncelikle zâhirî manada anladığını, bununla birlikte bu düşüncesini kendi görüşüne değil Kur'ân ayetlerine dayandırdığını söyleyebiliriz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi manasında kapalılık bulunan ayetler de müteşâbihâtan addedilir. Örneğin مَا الْحَاقَّةُ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ “*el-Hâkka, nedir o hâkka? Sana hâkkanın ne olduğunu ne bildirdi?*”⁵⁰³ ayetlerindeki “hâkka” kelimesi böyledir. Mukâtil bu kelimenin Kur'ân'da geçen الْقَارِعَةُ⁵⁰⁴ ve السَّاعَةُ⁵⁰⁵ gibi kıyamet anlamına geldiğini

⁴⁹⁶ Bkz. Zehra Yıldırım, *a.g.e.*, s. 62-63

⁴⁹⁷ Bakara, 2/9

⁴⁹⁸ Nisâ, 4/142

⁴⁹⁹ Hadîd, 57/13

⁵⁰⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 89

⁵⁰¹ Bakara, 2/15

⁵⁰² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 91

⁵⁰³ Hâkka, 69/1-3

⁵⁰⁴ Kâria 101/1, Hâkka 69/4

söylemiştir. Kıyamet gününün “hâkka” ifadesiyle anılması arasında da şöyle bir ilişki kurmuştur: “O günde amellerin hakikati ortaya çıkacak, müminler ve kâfirler amellerinin karşılığı olan haklarını alacaklardır.” Yine lügatte döven, vuran⁵⁰⁶ gibi anlamlara gelen *kâria* ile isimlendirilmesini de Allah’ın düşmanlarını azap ile dövecek olmasına bağlamıştır.⁵⁰⁷

3.1.3. Mücmeli Beyan

Mücmel; kendisinden ne murat edildiği anlaşılamayan, delaleti açıklığa kavuşmamış müphem lafızdır. Kur’ân’da böyle lafızlar mevcuttur. Mücmelliğin çeşitli sebepleri bulunmaktadır.

1. Müşterek ve mahzup lafızlar olması
2. Zamirin merciinde ihtilaf olması
3. Atıf veya isti’nâf edatı olma ihtimali
4. Garip lafızlar oluşu veya lafzın çok kullanılmaması
5. Takdim ve tehirler olması
6. Asıl lafzın başka bir lafza dönüşmesi
7. Sözün zahiren bir cümleye bağlanması için tekrar edilmesi

Ayetlerdeki müştereklik, müşkil, mücmel ve hafi gibi unsurları açıklayan ayete mübeyyin, açıklanan ayete ise mübeyyen denir.⁵⁰⁸ Kur’ân’da bulunan kapalı bir ifadenin kendi içinde açıklanmasıyla ilgili örnekler aşağıdaki gibidir:

قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا “De ki: Allah, doğru söylemiştir. Öyle ise hanif olan İbrahim’in dinine uyun”⁵⁰⁹ Bu ayeti mücmel kılan *Allah doğru söyledi* ifadesiyle neyin kastedildiğidir. Mukâtil, Yahudi ve Hristiyanların İbrahim’in kendi dinlerinden olduğunu iddia ettikleri halde Onun yaptığı hac ibadetini inkâr ettiklerini söylemiştir. Bu sebeple Allah-u Teâlâ مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا “İbrahim, ne

---

⁵⁰⁵ En’am 6/31, 40 A’râf 7/187, Yûsuf 12/107, Hicr 15/85

⁵⁰⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 508

⁵⁰⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 421

⁵⁰⁸ Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1991, s. 194

⁵⁰⁹ Âli İmrân, 3/95

Yahudi idi, ne de Hıristiyan. Fakat o, hanif bir Müslümandı”⁵¹⁰ buyurmuştur. Âli İmran suresi 95. ayetteki mücmel ifadeyle kendisine işaret edilen durum budur.⁵¹¹

Yüce Allah, kendinden başka ibadet edilenler hakkında *“O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar”*⁵¹² buyurmuştur. Mukâtil, ayetteki *هُم* zamirinin meleklerden bahsettiğini belirtmiş, onların ne şekilde sorgulanacağını ise şu ayetlerle tebyîn etmiştir:⁵¹³ *أَأَنْتُمْ أَضَلُّتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ*⁵¹⁴ *“Siz mi saptırdınız benim şu kullarımı, yoksa onlar kendileri mi yoldan saptılar?”*⁵¹⁴ *ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ هَؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ* *“Sonra da meleklerle, “bunlar mı size ibadet ediyorlardı?” diyecek.*”⁵¹⁵

Allah’ın Hz. Nuh’a hitaben yaptığı *“Zalimler hakkında benimle konuşma, onlar kesinlikle boğulacaklar”*⁵¹⁶ buyruğu da konumuza örnek teşkil etmektedir. Zalimlerden kasıt şirk koşanlardır. Rabbi, Hz. Nuh’a müşrikler için kendisinden bir ricada bulunmamasını emretmiştir. Fakat burada ricanın ne olduğu zikredilmemiştir. Müfessirimiz, bu mücmelliğe Hz. Nuh’un oğlunu tufandan kurtarmak için sarf ettiği *رَبِّ إِنِّي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ* *“Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir ve senin vadin elbette hakır”*⁵¹⁷ ifadeleriyle netlik kazandırmıştır.⁵¹⁸

Günahlarından tevbe edip salih amelde bulunan müminler Kur’ân’da şöyle tavsîf edilmiştir: *“Onlar yalana şahitlik yapmazlar, boş bir şeyle karşılaştıklarında ise kerim kimseler olarak geçerler.”*⁵¹⁹ Fakat boş şeylere karşı kerim kimselerin tavrının nasıl olduğu belirtilmemiştir. Mukâtil bu tavrı, *وَإِذَا سَمِعُوا اللَّعْنَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا تَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ*

⁵¹⁰ Âli İmrân, 3/67

⁵¹¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 290-291

⁵¹² Enbiyâ, 21/23

⁵¹³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 75

⁵¹⁴ Furkân, 25/17

⁵¹⁵ Sebe, 34/40

⁵¹⁶ Müminûn, 23/25

⁵¹⁷ Hûd 11/45

⁵¹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 155

⁵¹⁹ Furkân, 25/72

ondan yüz çevirirler ve derler ki: Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz de size. Selâm olsun size. Biz cahilleri istemeyiz.”⁵²⁰ ayetiyle te’vîl etmiştir.⁵²¹

Benzer şekilde *“İblis, onlar hakkındaki zannını doğru çıkardı”*⁵²² ayetinde İblis’in nasıl bir zanna sahip olduğu açıklanmamıştır. Mukâtil bunu “dumansız ateşten yaratılan İblisin, çamurdan yaratılan insanı mağlub edeceğine inanması” ifadeleriyle açıklamıştır. Onun bu zannı *“Senin şerefine andolsun ki, ihlaslı kulların hariç elbette onların hepsini azdıracacağım”*⁵²³ ayetinde tafsîl edilmiştir. Müminlerden bir grup müstesna olmak üzere bütün insanlar ona tâbi olmuş ve böylece iblisin zannı doğru çıkmıştır. Allah, ona tâbi olmayanlar hakkında *“Kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur”*⁵²⁴ buyurmuştur.⁵²⁵

Başka bir örnekte *“And olsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında sözümüz geçmişti”*⁵²⁶ ayetidir. Açıkça görüldüğü üzere mücmel bir şekilde zikredilen *sözümüz* kelimesinin kastı net değildir. Mukâtil’e göre burada *كَتَبَ اللَّهُ* *“Allah; şüphesiz ben ve peygamberlerim galip geleceğiz, diye yazmıştır”*⁵²⁷ buyruğuna işaret edilmektedir.⁵²⁸

Yine *“Aralarında tartıştıkları sırada, yüce topluluğa dair benim hiçbir bilgim yoktu”*⁵²⁹ ayetinde ifade edildiği üzere *yüce topluluk* olarak kendilerinden bahsedilen melekler bir konu hakkında aralarında münakaşa etmişlerdir. Mukâtil bu münakaşanın içeriğini başka bir ayetle beyan etmiştir. Buna göre Allah-u Teâlâ Adem’i yaratacağında meleklerle *“Ben*

⁵²⁰ Kasas, 28/55

⁵²¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 242

⁵²² Sebe, 34/20

⁵²³ Sâd, 38/82-83

⁵²⁴ Hicr, 15/42

⁵²⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 530-531

⁵²⁶ Sâffât, 37/171

⁵²⁷ Mücadele, 58/21

⁵²⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 623

⁵²⁹ Sâd, 38/69

yeryüzünde bir halife yaratacağım” buyurmuş, melekler buna أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz” diyerek karşılık vermişlerdir. Bunun üzerine Allah, إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ “Ben sizin bilmediklerinizi bilirim”⁵³⁰ buyurarak onların kendi ilmi karşısındaki acziyetlerini bildirmiştir. Müfessire göre ayette bahsedilen tartışma budur.⁵³¹

Bu türden başka bir misal de Firavunun ailesinden olup imanını gizleyen bir müminin, kavmini ahiret azabından uyarmak niyetiyle sarf ettiği şu sözlerdir: وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ “Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağırsıp çağrışma günüünden korkuyorum.”⁵³² Mukâtil ayette bahsedilen bu günü, cennet ehlinin cehennemliklere أَنْ “Rabbimizin bize vadettiğini biz gerçek bulduk”⁵³³ diyeceği, cehennem ehlinin ise buna mukabil أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ “Ne olur, sudan veya Allah’ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın”⁵³⁴ diyerek cennetliklere seslenecekleri gün olarak tefsir etmiştir.⁵³⁵

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ “And olsun, İsrailoğullarını o alçaltıcı azaptan kurtardık”⁵³⁶ ayetinde de benzer bir durum vardır. Buradaki kapalılık, “alçaltıcı azap” terkiibinden kaynaklanmaktadır. Mukâtil bu kapalılığı Firavuna ait olan اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا “Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın”⁵³⁷ ifadeleriyle izale ederek, ayete netlik kazandırmıştır.⁵³⁸ Bu durumda alçaltıcı azap, Firavunun erkekleri öldürüp, kadınları sağ bırakmasıdır.

---

⁵³⁰ Bakara, 2/30

⁵³¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 653

⁵³² Mümin, 40/32

⁵³³ A’râf, 7/44

⁵³⁴ A’râf, 7/50

⁵³⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 712

⁵³⁶ Duhân, 44/30

⁵³⁷ Mümin, 40/25

⁵³⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 322

Konumuzu örneklendirmeye وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ “Kınayan nefse yemin ederim ki”⁵³⁹ ayeti ile devam edelim. Araplarda yaygın bir kullanıma sahip olan yemin ifadesi ile başlayan bu ayette, kınayan nefse yemin edilir ancak bu ifadeden ne kastedildiği zikredilmez. Mukâtil “ahirette kendini kınayacak kâfir nefse” yemin edildiğini belirtmiştir. Bu kınamanın mahiyetini ise يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي “Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım”⁵⁴⁰ يَا حَسْرَتًا عَلَىٰ مَا فَرَطْتُ فِي جَنبِ اللَّهِ “Allah’ın yanında işlediğim günahlardan dolayı yazıklar olsun bana”⁵⁴¹ ayetleriyle beyan etmiştir.⁵⁴²

Yine Kıyame suresinde geçen بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ “Doğrusu insan kendine karşı bir basirettir”⁵⁴³ ayetinin de tek başına anlaşılması mümkün değildir. Mukâtil’e göre ayet, ahirette insanın dilinin mühürlenip bedeni ve organlarının aleyhine şahitlikte bulunmasını anlatmaktadır. Bu görüşünü أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ “Ne dersiniz, eğer Allah sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse, Allah’tan başka onu size geri getirecek ilâh kimmiş?”⁵⁴⁴ ve أَفَوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder”⁵⁴⁵ ayetleriyle desteklemiştir. O gün insana öz nefsinden daha üstün bir şahit bulunamayacağını da açıklamalarına ekleyen müfessir كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا “Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter”⁵⁴⁶ buyruğuyla da anlamı zenginleştirmiştir.⁵⁴⁷

وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَىٰ “Firavun, halkını saptırdı, onlara doğru yolu göstermedi.”⁵⁴⁸ Ayette Firavunun ne diyerek kavmini haktan uzaklaştırdığı belirtilmemiştir. Mukâtil bu kapalılığı Firavunun onlara söylediği مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ “Ben size

⁵³⁹ Kıyâme, 75/2

⁵⁴⁰ Fecr, 89/24

⁵⁴¹ Zümer, 39/56

⁵⁴² Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 509

⁵⁴³ Kıyâme, 75/14

⁵⁴⁴ Mukâtil, bu ayetin tefsirinde En’am suresine işaret etmekle yetinmiş, hangi ayet olduğunu zikretmemiştir. Biz sureyi incelediğimizde yaptığı tefsire en uygun ayetin 46. ayet olduğunu gördük.

⁵⁴⁵ Yâ-Sîn, 36/65

⁵⁴⁶ İsrâ, 17/14

⁵⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 511

⁵⁴⁸ Tâ-Hâ, 20/79

ancak kendi görüşümü bildiriyorum ve sizi ancak doğru yola götürüyorum”⁵⁴⁹ ayeti ile izah etmiştir.⁵⁵⁰

Yine bu konuda *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ* “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve sadıklarla beraber olun”⁵⁵¹ ayetini örnek verebiliriz. Ayette iki grup insandan bahsedilmektedir. Birincisi iman edenlerdir. Müfessire göre, bunlar Allah’ın birliğini kabul eden ve hicret etme konusunda Allah’a isyan etmekten sakınmaları söylenen kimselerdir. İkinci grup ise iman edenlere kendileriyle birlikte olmaları emredilen sadıklardır. Bu kimselerin özellikleri *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ* “Müminler sadece Allah’a ve O’nun rasulüne iman eden, sonra kuşkuya düşmeyen, malları ve canları ile Allah yolunda cihad eden kimselerdir. İşte sadıklar onlardır”⁵⁵² ayetinde beyan edilmiştir.⁵⁵³

Mücmelin beyanıyla ilgili son bir örnek zikrederek konumuzu burada nihayetlendireceğiz. *أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنْفَذُ مَنْ فِي النَّارِ* “Hakkında azap sözü gerçekleşenler, hiç onlar gibi olur mu? Cehennemlikleri sen mi kurtaracaksın?”⁵⁵⁴ Ayet-i kerimedeki *azap sözü* ifadesi mücmel olarak zikredildiğinden ne kastedildiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Müfessirimiz bu sözün yüce Allah’ın, *لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ* “Andolsun ki cehennemi hem cinlerden, hem insanlardan dolduracağım”⁵⁵⁵ ayetinde vadettiği azap olduğunu söyleyerek ifadeyi netleştirmiştir.⁵⁵⁶

3.2. Anlamı Zenginleştirme

Kur’ân’ı Kerim’in belâğî özelliklerinden biride “az sözle çok mana ifade etmek”⁵⁵⁷ anlamına gelen îcâz özelliğine sahip olmasıdır. Bu sebeple onun her bir ayeti çok derin

---

⁵⁴⁹ Mümin, 40/29

⁵⁵⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 34

⁵⁵¹ Tevbe, 9/119

⁵⁵² Hucurât, 49/15

⁵⁵³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 202

⁵⁵⁴ Zümer, 39/19

⁵⁵⁵ Hûd, 11/119

⁵⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 674

⁵⁵⁷ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyan ve'l-Bedi'*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, s.193

anlamlar içermektedir. Bu, Kur’ân’ın genel üslubudur.⁵⁵⁸ Bu anlamları keşfetmek ise Kur’ân’ı tefsir eden müfessirin ilmî birikimi ile yakından ilişkilidir.

Mukâtil de Kur’ân’ın bu özelliği sebebiyle ayetlerden ulaştığı manalardan yola çıkarak anlamı zenginleştirmiş ve diğer ayetlerle tefsirini yaptığı ayet arasında bu yöntemle bağlantı kurmuştur.

Mesela; *“Allah’ın üzerinizdeki nimetini ve işittik, itaat ettik dediğinizde ona verdiğiniz ve sizi kendisiyle bağladığı sağlam sözü hatırlayın”*⁵⁵⁹ ayetinde Allah’ın insanoğlunu ezelde ilk yarattığında onlardan aldığı misaktan söz edilmektedir. Mukâtil mücmel olarak zikredilen misak ifadesinin ayrıntılarını *وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ* *“Hani Rabbin Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ben sizin Rabbiniz değil miyim? Demiştik. Onlar da, Evet, şahit olduk ki Rabbimizsin, demişlerdi”*⁵⁶⁰ buyruğuyla beyan etmiştir. Müellif, bu ayetlerden yola çıkarak söz konusu ahdin iki yönü olduğunu söylemiştir. Buna göre Allah’a meleklerle, kitaplara, cennet ve cehennem varlığına iman, ahdin itikadî yönünü teşkil ederken; emir ve yasakları kabul edip bunlara riayet etmek amelî tarafını oluşturmaktadır. Yaptığı açıklamalarla ayetin manasına zenginlik katan Mukâtil, *“İşittik ve itaat ettik”*⁵⁶¹ *“فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا وَأَطِيعُوا”* *“O halde, gücünüz yettiği kadar Allah’a karşı gelmekten sakının. Dinleyin ve itaat edin”*⁵⁶² ayetleriyle de görüşünü desteklemiştir.⁵⁶³

Mukâtil b. Süleyman, *“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”*⁵⁶⁴ ayetini de anlamı zenginleştirme metoduyla tefsir etmiştir. Ona göre âlemler kelimesi insanları ve cinleri kastetmektedir. Hz. Peygamber bunlardan kendi

⁵⁵⁸ Sevim Özdemir, “Bir Belâgat Terimi Olarak İcaz”, *EKEV Akademi Dergisi*, 8/19, s. 312

⁵⁵⁹ Mâide, 5/7

⁵⁶⁰ A`râf, 7/172

⁵⁶¹ Bakara, 2/285

⁵⁶² Teğâbün, 64/16

⁵⁶³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 456-457

⁵⁶⁴ Enbiyâ, 21/107

dinine tâbi olanlar için bir rahmet kılınmıştır. Benzer şekilde yüce Allah'ın Hz. İsa hakkında söylediği وَلَنَجْعَلُهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا “Onu insanlara bir mucize, katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik”⁵⁶⁵ ayetinde de Hz. İsa'nın, dinine uyanlar için rahmet vesilesi olduğu haber verilmiştir. Hz. Peygamber kendine inanmayan kimseler içinde dolaylı olarak rahmettir. Çünkü Mukâtil'e göre Hz. Peygamber onların arasında yaşarken o kimselerden belalar uzaklaştırılır. وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ “Sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildir”⁵⁶⁶ ayeti de bunu ifade etmektedir.⁵⁶⁷ Örnekte görüldüğü üzere müfessir, tefsirini yaptığı ayeti farklı yönlerden ele alarak anlamı zenginleştirmiştir.

وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ “Ama onu deneyip rızkını daraltınca da, “Rabbim beni aşağıladı” der.”⁵⁶⁸ Mukâtil'e göre Allah-u Teâla bu ayette şöyle söylemektedir: “Hayır, zengini benim nezdimde üstün ve değerli olduğu için zengin yapmadım, fakiri de benim nezdimde değersiz olduğu için fakir bırakmadım. Fakat ben bunu böyle istedim ki dünyada zengine iyilikte bulunayım. Kıyamet gününde de fakirin hesabını kolaylaştırırım.” Açıklamalarına فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا “Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır”⁵⁶⁹ ayetleriyle devam eden müfessir, her zorluktan sonra mutlaka bir rahatlık geleceğini her rahatlığın peşinden de mutlaka bir sıkıntı geleceğini söylemiştir. Böylelikle tefsirini yaptığı ayette geçen ve insana zorluk veren bir durum olan “rızkın daralması” ifadesinden hareketle, insanın karşılaştığı bütün zorluklara değinmiş ve bu bağlamda zikrettiği ayetlerle anlamı zenginleştirmiştir.⁵⁷⁰ Aşağıdaki ayetlerde de benzer bir durum söz konusudur.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ “Hamd, göklerdeki ve yerdeki her şey kendisinin olan Allah'a aittir ve hamd ahirette de O'na mahsustur.”⁵⁷¹

---

⁵⁶⁵ Meryem, 19/21

⁵⁶⁶ Enfâl, 8/33

⁵⁶⁷ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 97

⁵⁶⁸ Fecr, 89/16

⁵⁶⁹ İnşirâh, 94/5-6

⁵⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 609

⁵⁷¹ Sebe, 34/1

Mukâtil'e göre Mekke kâfirlerinin ba'sı inkâr etmelerinden dolayı yüce Allah kendi zâtına hamd ederek sureye başlamıştır. Ahirette ise Allah dostları cennete girecekleri esnada O'na hamd-ü senada bulunacaklardır. Onların bu hamdları Kur'ân'da şöyle ifade edilir:⁵⁷² *“الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَهُ”* *“Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren Allah'a mahsustur”*⁵⁷³ *“الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا”* *“Hamd bizi hidayete ulaştıran Allah'a mahsustur.”*⁵⁷⁴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عُوفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ
شَيْءٌ فَأَتْبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ
hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir.”⁵⁷⁵ Mukâtil, Yüce Allah'ın ehl-i Tevrat'a hem kasten hem hataen adam öldürmede sadece kısas cezası uygulanabileceği hükmünü verdiğini, katilin affedilmesi ve diyet alınması gibi hükümler olmadığını söylemiştir. İncil'e inananlara ise yalnız katili affetme hükmü verilmiş, kısas uygulama ve diyet alma gibi seçenekler sunulmamıştır. Ayette açıklandığı üzere ise Allah, Muhammed ümmeti için hükmü hafifleterek maktulün velisinin dilerse kısas uygulayabileceğine, dilerse affedeceğine, dilerse de diyet alabileceğine hükmetmiştir.

Müellif, Yüce Allah'ın bu ayetle ümmet-i Muhammed'e ruhsat verdiğini ifade etmektedir. Ona göre *“وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ”* *“Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır”*⁵⁷⁶ buyruğundaki ağır yük ile Tevrat ve İncil mensuplarına uygulanan *“amden adam öldürmede affedilmeyip kısas yapılması ve katilden diyet alamamaları”* hükmü anlatılmaktadır. Müfessirimiz kısas ayetinin tefsiri sadedinde yaptığı açıklamalar ve zikrettiği ayet ile anlama zenginlik katmıştır.⁵⁷⁷

---

⁵⁷² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 523

⁵⁷³ Zümer, 39/74

⁵⁷⁴ A'râf, 7/43

⁵⁷⁵ Bakara, 2/178

⁵⁷⁶ A'râf, 7/157

⁵⁷⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 67

3.3. Görüşünü Destekleme

Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederken kullandığı açıklama biçimlerinden biri de görüşünü destekleyen ayetlere yer vermesidir.

Örneğin Mukâtil'e göre *وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ* “Göklerin ve yerin yaratılması O'nun ayetlerindedir”⁵⁷⁸ ayetinde geçen yer ve gökler, Allah'ın bir olduğunun yarattığı şeyler vasıtası ile bilinmesini sağlayan delillerdir. O, insanların bu ikisini yaratanın Allah olduğunu bildiklerini söylemektedir. Bu görüşünü *وَلَنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ* “And olsun, eğer onlara, “gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan elbette “Allah” derler”⁵⁷⁹ ayetiyle desteklemiştir.⁵⁸⁰

Yine *مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ* “Kim bir kötülük yaparsa, karşılığını görür”⁵⁸¹ ayeti de konumuz için bir örnektir. Mukâtil, müminlere bir taş isabet etmesinin, darbe yemelerinin, ayaklarının tökezlemesinin hatta damarlarının seğirmesinin bile kendi işledikleri günahların cezası olarak başlarına geldiğini ifade etmektedir. Ona göre Allah'ın bağışladıkları ise karşılaştıkları sıkıntılardan daha fazladır. Nitekim *وَمَا أَصَابَكُمْ* “Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder”⁵⁸² ayetinin de bu durumu anlattığını belirterek istidlalde bulunmuştur.⁵⁸³

مُهْطِعِينَ مُقْنَعِي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ “O gün başlarını dikerek koşarlar. Gözleri kendilerine bile dönmez, kalpleri de bomboştur.”⁵⁸⁴ Ayet gözlerini kırpmaksızın ateşe bakışlarını diken cehennem ehlini anlatmaktadır. Mukâtil, onların ateşi gördükleri esnada bürünecekleri halî şöyle tasvir etmektedir. “Kâfirler derin derin öyle soluyacaklar ki, kalpleri yerinden oynayacak ve ağızlarına dayanacak, göğüsleri ile boğazları arasında bomboş kalacaktır. Ancak ne dışarı çıkabilecek ne de geri

⁵⁷⁸ Rûm, 30/22

⁵⁷⁹ Zümer, 39/38

⁵⁸⁰ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 410

⁵⁸¹ Nisâ, 4/123

⁵⁸² Şûrâ, 42/30

⁵⁸³ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 409

⁵⁸⁴ İbrahim, 14/43

dönebilecektir.” İzahlarına إِذِ الْقُلُوبُ أَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينٍ “O gün kalpler gam ve tasa ile dolu olarak gırtlaklara dayanmıştır”⁵⁸⁵ ayetiyle delil getiren müellif, kalpleri gırtlaklarına dayanınca, seslerinin kesileceğini ve dillerinin de boğazlarına tıkanacağını ifade etmiştir.⁵⁸⁶

Bu konuyla ilgili bir diğer örneğimizde Mukâtil’in “necm” kelimesi konusundaki görüşleridir. Mekke kâfirleri Kur’ân’ı Hz. Peygamberin kendiliğinden uydurduğunu söylemeleri sebebiyle وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ “Battığı zaman yıldız and olsun ki”⁵⁸⁷ ayeti nazil olmuştur. Mukâtil’e göre necm/yıldız kelimesi ile kastedilen Kur’ân’ı Kerim’dir. Allah bu ayette “semadan Muhammed (sas)’e indiği zaman Kur’ân’a and olsun” demektedir. Bu görüşünü فَلَا أُفْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ “Yıldızların düştükleri yerlere yemin olsun”⁵⁸⁸ ayetiyle desteklemiştir. Çünkü ona göre bu ayette Kur’ân pasajlarına yemin edilmektedir. Kur’ân’ın nüzulünün, kayan yıldızla benzetilmesi arasındaki ilişkiyi ise şöyle izah etmektedir: Kur’ân, Muhammed (sas)’e tıpkı yıldızlar gibi nücûm halinde üç ayet, dört ayet ve buna benzer, bir sure ve iki sure şeklinde inmiştir.⁵⁸⁹ Nitekim tefsir usulünde Kur’ân’ın her parçasına *necm*, Kur’ân semasının yıldızlarının ayrı ayrı zamanlarda tulû’ etmesine de, bu kökten bir tabir olarak *Kur’ân’ın tencimi* denmiştir.⁵⁹⁰

وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا “Bunlar müminler için bir delil olsun, sizi de doğru hidayet etsin.”⁵⁹¹ Ayet müminlerin savaşmaksızın Hayberlileri hezimete uğratmalarının onlar için bir alamet olduğunu haber vermektedir. Yüce Allah bu ayette inanan kulları için hidayet fiilini kullanmıştır. İmanı tasdik olarak tanımlayan Mukâtil’e göre⁵⁹² bu ifadeyle “müminlerin İslam dinine tasdiklerinin artması” kastedilmektedir. Bir bakıma Allah, zaten hidayet üzere olan kullarının, Kur’ân’da vadettiği fetih ve ganimetlerin gerçekleşmesi suretiyle tasdiklerinin artmasını arzulamaktadır. وَيَزِدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا

---

⁵⁸⁵ Mümin, 40/18

⁵⁸⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 410

⁵⁸⁷ Necm, 53/1

⁵⁸⁸ Vâkıa, 56/75

⁵⁸⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 194

⁵⁹⁰ Suat Yıldırım, *a.g.e.*, s. 96

⁵⁹¹ Fetih, 48/20

⁵⁹² Bkz. Türker, *a.g.md.*, *DİA*, XXXI, 135

“*iman edenlerin imanı artsın*”⁵⁹³ ayeti de hidayet fiili konusunda Mukâtil’in görüşünü destekler niteliktedir. O’na göre Allah-u Teâlâ cehennem görevlilerinin sayısını haber verdikten sonra⁵⁹⁴ bu kelamı zikrederek müminlerin hem Hz. Peygamber’e hem de onun getirdiklerine tasdiklerinin artmasını dilemiştir.⁵⁹⁵

Mukâtil, *“Orada ne boş bir söz, ne de günaha sokan bir şey işitirler. Sadece “selam, selam” sözünü işitirler”*⁵⁹⁶ ayetinde geçen selam kelimesinin iki kere tekrarlanmasını, meleklerin cennet ehline çokça selam verecek olmalarıyla açıklamıştır. Bu izahı *“Melekler her kapıdan yanlarına girerler ve “selam sizlere” derler”*⁵⁹⁷ ayetiyle desteklemiştir.⁵⁹⁸

Nuh (as) Kur’ân’da kavmine hitaben söylediği şu sözlerde konumuza örnek teşkil etmektedir: *“Ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ediyorum ve size nasihat ediyorum. Sizin bilmediğiniz şeyleri de Allah tarafından gelen vahiy ile biliyorum”*⁵⁹⁹ Bu ifadelerle kavmini dünyada iken başlarına gelecek azaptan uyarmakta ve bu bilginin kendine Allah tarafından verildiğini anlatmaktadır. Bu kavim daha önce helâka uğramış bir topluluk işitmedikleri için Peygamberleri, onları azap konusunda Allah’tan kendine haber geldiğini söyleyerek inzâr etmiştir. Fakat daha sonra gelen milletler helak olan toplulukları işitmişlerdir. Bu sebeple de kendilerine geçmiş kavimler misal verilerek sakındırılmaya çalışılmışlardır. Mesela Hûd (as), *“Hatırlayın ki, Allah sizi Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi”*⁶⁰⁰ demiştir. Salih (as), *“Hatırlayın ki Allah Âd kavminden sonra, sizi onların yerine getirdi”*⁶⁰¹ ve Şuayb (as) *“Beyaz kavim hiç birinizin şifağını anımsayın ki, o kavim Nuh’un kavmiydi ve o kavim Hûd’un kavmiydi ve o kavim Şuayb’in kavmiydi”*

---

⁵⁹³ Müddessir, 74/31

⁵⁹⁴ “Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır” Müddessir 74/30

⁵⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 74

⁵⁹⁶ Vâkıa, 56/25-26

⁵⁹⁷ Ra’d, 13/23-24

⁵⁹⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 218

⁵⁹⁹ A’râf, 7/62

⁶⁰⁰ A’râf, 7/69

⁶⁰¹ A’râf, 7/74

بِبَعِيدٍ “Ey Kavmim, bana karşı olan düşmanlığınız, Nûh kavminin veya Hûd kavminin yahut Salih kavminin başına gelenin benzeri gibi bir felaketi sakın sizin de başınıza getirmesin. Lût kavmi sizden uzak değildir”⁶⁰² sözleriyle önceki toplumları örnek vererek, Allah’ın tehdidini halklarına ulaştırmışlardır.⁶⁰³

ان امشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى الْهَيْتِكُمْ
“Yürüyün, ilahlarınıza sabredin”⁶⁰⁴ ayeti de konumuz için bir örnektir. Mukâtil ayetteki “sabredin” fiilinin “sebat gösterin” anlamına geldiğini söylemiştir. Bu fiilin aynı anlamda kullanıldığı diğer ayetlerde şöyledir: “Biz, ilahlarımıza karşı sebat göstermeseydik neredeyse bizi ilâhlarımızdan uzaklaştıracaktı”⁶⁰⁵ فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ “Eğer sebat gösterebilirlerse, artık cehennem onların yeridir.”⁶⁰⁶ Müfessir, zikrettiği bu ayetlerle görüşünü desteklemeyi amaçlamıştır.⁶⁰⁷

3.4. Gerekçeleştirme

Mukâtil, ayetleri tefsir ederken bazı ifadelerin söyleniş gerekçesini başka ayetlerle açıklamış ve böylelikle ayetler arası sebep-sonuç ilişkisi kurmayı hedeflemiştir. Şimdi biz de bu konuyu tefsirinden örneklerle netleştirmeye çalışalım.

İlk örneğimiz قَالَوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ “Bize, ateş sadece sayılı günlerde dokunacaktır, dediler”⁶⁰⁸ ayetidir. Yahudiler atalarının buzağıya taptıkları kırk günlük süre dışında kendilerine azap edilmeyeceğine inanmaktadırlar. Ayette “sayılı gün” olarak ifade edilen de bu günlerdir. Mukâtil’e göre onların bu iddialarının gerekçesi نَحْنُ أَوْلَادُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız”⁶⁰⁹ ayetinde belirtilen inanca

---

⁶⁰² Hûd, 11/89

⁶⁰³ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 43-44

⁶⁰⁴ Sâd, 38/6

⁶⁰⁵ Furkân, 25/42

⁶⁰⁶ Fussilet, 41/24

⁶⁰⁷ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 636

⁶⁰⁸ Âli İmrân, 3/24

⁶⁰⁹ Mâide, 5/18

sahip olmalarıdır. Kendilerini Allah katında bu kadar değerli görmeleri sebebiyle sözü edilen süre dışında azaba uğramayacaklarını söylemektedirler.⁶¹⁰

“Size, ben bir meleğim, demiyorum.”⁶¹¹ Yüce Allah, bu ayette Nebi (sas)’e kendisinin bir melek olduğu iddiasında bulunmadığını tebliğ etmesini emretmiştir. Bunun sebebi *“Eğer Rabbimiz dileseydi (peygamber olarak) melekler indirirdi”*⁶¹² ayetinde ifade edildiği üzere kâfirlerin, gönderilen elçilerin meleklerden olması gerektiği yönündeki kanaatleridir. Bundan dolayı Hz. Peygamberin söylediklerini tasdik etmemişlerdir.⁶¹³

*“Allah’ın şerikleri olduğunu iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi yanınızda görmüyoruz.”*⁶¹⁴ Mukâtil müşriklere ahirette böyle denmesinin sebebini, meleklerin Allah katında kendilerine şefaat edecekleri inancını taşımalarıyla izah etmiştir. Onların bu inançları *“ve diyorlardı ki: bunlar Allah nezdinde bizim şefaatçilerimizdir”*⁶¹⁵ ayetinde haber verilmektedir. Müfessir, ahirette bu iddia sahipleriyle şerik kabul ettikleri melekler arasındaki sevgi ve yakınlık ilişkisi koparılacağını ve şeriklerin onlardan uzaklaştırılacağını belirtmiştir.⁶¹⁶

Yüce Allah *“Rahmetimiz sonucu kardeşi Harun’u bir nebi olarak kendisine bahsettik”*⁶¹⁷ buyruğunda Hz. Musa’nın isteği üzerine tebliğ vazifesinde kendisine yardımcı olması için, kardeşi Hz. Harun’u nübüvvetle görevlendirdiğini beyan etmiştir. Mukâtil, Hz. Musa’nın bu isteğini *وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي*

---

⁶¹⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 269

⁶¹¹ En’âm, 6/50

⁶¹² Fussilet, 41/14

⁶¹³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 562

⁶¹⁴ En’âm, 6/94

⁶¹⁵ Yûnus, 10/18

⁶¹⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 579

⁶¹⁷ Meryem, 19/53

فَأَرْسِلْ إِلَى هَارُونَ “Bana ailemden kardeşim Harun’u yardımcı yap”⁶¹⁸ ve هَارُونَ أَخِي “Harun’a da peygamberlik ver”⁶¹⁹ ayetleriyle açıklamıştır.⁶²⁰

Yine وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ “Yeri yaydık, ona sabit dağlar yerleştirdik”⁶²¹ ayetine binaen yere sabit dağlar yerleştirilme gerekçesini وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ “Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağlar meydana getirdi”⁶²² ayetiyle tefsir etmiştir. Bu şekilde Allah, yerin insanların altından kaymamasını ve üzerindekiyi sallamamasını murad etmiştir.⁶²³

Mukâtil “Allah, elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir”⁶²⁴ Allah أَغْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رَسُولَهُ رسالته kelamının nüzul gerekçesini Kureyşlilerin “Kur’ân hak olsaydı Velid b. Muğîre veya Ebû Mesud es-Sekafi’ye inerti” şeklindeki sözleriyle açıklamıştır. Onların bu itirazları وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ “Bu Kur’ân, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya, dediler”⁶²⁵ buyruğunda dile getirilmiştir. Yüce Allah inkârcıların bu sözlerine karşılık nübüvveti kime tahsîs edeceğini en iyi kendisinin bildiğini vurgulamıştır.⁶²⁶

لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا “Onların kalpleri vardır bunlarla anlamazlar, gözleri vardır bunlarla göremezler, kulakları vardır bunlarla işitmezler”⁶²⁷ ifadeleriyle anlatmıştır. Mukâtil’e göre onların azalarının hakka karşı işlevsiz olmasının nedeni خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ “Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri

---

⁶¹⁸ Tâ-Hâ, 20/29-30

⁶¹⁹ Şuarâ, 26/13

⁶²⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 631

⁶²¹ Hicr, 15/19

⁶²² Nahl, 16/15

⁶²³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 426

⁶²⁴ En’âm, 6/124

⁶²⁵ Zuhruf, 43/31

⁶²⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 588

⁶²⁷ A’râf, 7/179

üzerinde de bir perde vardır”⁶²⁸ ayetinde belirtildiği üzere Allah’ın onlara mühür vurmasıdır.⁶²⁹

Konumuzu yine A’râf suresinden bir misalle sonlandırmak istiyoruz. Kavmi, Musa (as)’a جِئْنَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا (as)’a “Sen bize gelmeden önce de bize işkence edildi, geldikten sonra da” diyerek hallerinden şikâyet etmişlerdir. Musa (as) ise عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُؤْتِيَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا “Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk edecek ve sizi bu yerde egemen kılacaktır”⁶³⁰ ifadesiyle onlar hakkında temennide bulunmuştur. Müfessirimize göre bu temenninin kaynağı وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ “Biz istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım”⁶³¹ ayetinde belirtildiği gibi Allah’ın mazlumlara hakkında yaptığı vadidir.⁶³²

3.5. Nesih

Nesih kelimesi Arap dilinde izâle, tebdîl, tahvîl, nakil ve istinsah gibi anlamlara gelir.⁶³³

İstilahta ise farklı tanımları bulunmakla birlikte genel kabul gören “şer’î bir hükmün daha sonra gelen şer’î bir delille kaldırılması”⁶³⁴ şeklindeki tanımımızdır.

Mukâtil’e göre nesih; “değiştirmek” anlamına gelir. “Bir ayetin hükmü değiştirildiğinde ya ondan daha faydalısı ya da benzeri getirilir” demektir.⁶³⁵ Bu şartı başka bir ayette “ağır hükümler ihtiva eden bir ayetin yerine daha hafif hükümler içeren bir ayetin getirilmesi” prensibiyle ifade etmiştir.⁶³⁶ Ayrıca Mukâtil neshin, Kur’ân içerisinde vâki

---

⁶²⁸ Bakara, 2/7

⁶²⁹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 76

⁶³⁰ A’râf, 7/129

⁶³¹ Kasas 28/5

⁶³² Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 56

⁶³³ İbn Manzûr, a.g.e., III, 61; Zerkeşî, a.g.e., II, 34; Suyûtî, a.g.e., III, 53

⁶³⁴ Muhammed Abdu’l-Azîm ez-Zürkânî, Menâhilü’l-İrfân fî Ulumü’l-Kur’ân, Dârul’l-Hadîs, Kahire 2001, II, 147 Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s. 122

⁶³⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 129

⁶³⁶ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 486

olduğu gibi kutsal kitaplar arasında da mevcut olduğunu söylemiştir. Nitekim Kur’ân’ı Kerim’in kendinden önceki bütün kitapları neshettiğini ifade etmiştir.⁶³⁷

Nesih tasavvuru oldukça kapsamlı olan müfessir, 61 ayetin mensuh olduğunu ileri sürmüştür. Tefsirini incelediğimizde umumun tahsîsi, mutlakın takyîdi, mücmelin beyânı gibi durumların da nesih kapsamına dâhil olduğunu görürüz. Kimi zaman bu kavramı bir mesele hakkındaki bilinmezliğin kaldırılması ya da Kur’ân’ın tespit ettiği hatalı bir tutumun izâle edilmesi şeklinde sözlük anlamında kullanmıştır. Bunun yanı sıra Mukâtil, ayetlerin zahirine göre hareket eder. Bu sebeple bazı nesih uygulamalarında nâsîh ile mensûh arasında hakikî bir teâruz bulunmaz. şimdi Mukâtil’in Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir yönteminde bir beyan çeşidi olarak kullandığı neshi, pratiğe nasıl yansıtığını tefsirinden misaller üzerinden inceleyelim.

Mücadele suresindeki necvâ ayetleri Hz. Peygamber ile özel görüşme yapmayı ele almaktadır. Bu konuda ilk hüküm *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَلَّجْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةٌ* “*Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin*”⁶³⁸ ayetiyle gelmiştir. Mukâtil bu ayetin Peygamber (sas) ile çok fazla konuşan ve böyle yapmakla fakirlerin onunla iletişimini engelleyen zenginler hakkında indiğini söylemiştir. Ayetteki sadaka emriyle birlikte zenginler geri çekilmiş, fakirler Hz. Peygamberle daha rahat görüşme imkânı bulmuşlardır. Mukâtil, bu emri tek uygulayanın Hz. Ali olduğunu, daha sonra *أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تُفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ* “*Baş başa konuşmanızdan önce sadaka vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Resûlüne itaat edin*”⁶³⁹ ayetinin nâzil olarak bu sadaka emrini neshettiğini belirtmiştir.⁶⁴⁰

Benzer şekilde *وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتَوْهُمْ نَصِيبَهُمْ* “*Yeminlerinizin bağladığı kimselere de kendi hisselerini verin*”⁶⁴¹ ayeti cahiliye toplumunda yaygın olan bir uygulamaya işaret

⁶³⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 180

⁶³⁸ Mücadele, 58/12

⁶³⁹ Mücadele, 58/13

⁶⁴⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 263

⁶⁴¹ Nisâ, 4/33

etmektedir. Buna göre bir kişi belli konularda kendisine yardımcı olmasını istediği biriyle akit yapar, karşılığında da onun evlatları gibi kendisine mirasçı olacağını söylerdi. Miras ayetlerinde⁶⁴² pay sahibi oldukları belirtilmeyen akit sahipleri bu ayetle mirasçılık hakkı elde etmişlerdir. Mukâtil bu hükmün وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ *“Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah’ın Kitab’ına göre, (miras konusunda) birbirleri için diğer müminlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler”*⁶⁴³ ayetiyle neshedildiğini ifade etmiştir.⁶⁴⁴

Mesela مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ *“Kim dünya kazancını isterse, ona istediğinden veririz fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur”*⁶⁴⁵ ayetinde dünya hayatının menfaatlerini isteyenlere bu isteklerinin verileceği belirtilmiştir. Başka bir pasajda ise مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ *“Kim şu peşin dünya zevkini isterse, biz de dilediğimiz kimse hakkında ve dilediğimiz miktarda, o dünya zevkini ona veririz”*⁶⁴⁶ buyrulurken dünyaya yönelik isteklerin verilmesi, Allah’ın dilemesi şartına bağlanmıştır. Mukâtil bu örnekte, birinci ayetin mutlak olarak bahsettiği mevzuyu, ikinci ayetin takyîd etmesini nesih ile açıklamıştır.⁶⁴⁷

Müfessir, bir sınırlama yapmaksızın meleklerin arzdaki bütün insanlar için bağışlanma dilediğini beyan eden وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ *“Melekler ise, Rablerini hamd ile tespih ederler ve yeryüzündekiler için bağışlanma dilerler”*⁶⁴⁸ ayetinin de mensûh olduğu görüşündedir. Çünkü الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ اللَّهِ *“Arş’ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ederek tespih ederler, O’na inanırlar ve inananlar için bağışlanma dilerler”*⁶⁴⁹ içeriğindeki ilahî kelam meleklerin yalnızca inananlar için

---

⁶⁴² Nisa 4/11-12

⁶⁴³ Ahzâb, 33/6

⁶⁴⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 369

⁶⁴⁵ Şûrâ, 42/20

⁶⁴⁶ İsrâ, 17/18

⁶⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 768

⁶⁴⁸ Şûrâ, 42/5

⁶⁴⁹ Mümin, 40/7

istiğfarda bulduklarını ifade etmektedir. Müfessir umumun tahsîsi kabilinden olan bu örneği nesih olarak değerlendirmiştir.⁶⁵⁰

Mukâtil'in rivayet ettiğine göre *وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ* “İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder”⁶⁵¹ ayeti nâzil olunca Müslümanlar fiile dökmeyip sadece kalplerinden geçirdikleri şirk ve bazı günahlar dolayısıyla hesaba çekilme korkusu yaşamışlardır. Bu korkularını Hz. Peygambere iletmeleri üzerine *لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا* “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar”⁶⁵² ayeti nâzil olmuştur. Mukâtil bu ayetin önceki buyruğu neshettiğini ifade etmiştir.⁶⁵³

Bu konuya örnek teşkil eden başka bir ayet *فَإِنْ جَاءوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرَضْ عَنْهُمْ* “Eğer sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir”⁶⁵⁴ ayetidir. Mukâtil'e göre zina haddi meselesinde Hz. Peygamberin hakemliğine başvuran ehli kitabı konu edinen Mâide 42. ayet *وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ* “Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet”⁶⁵⁵ ayeti ile neshedilmiştir.⁶⁵⁶ Buna göre mensûh ayetin hüküm verme noktasında tanıdığı muhayyerlik hakkı kaldırılmış, böyle bir durumla karşılaşıldığı zaman Kur'ân'a göre hükme bağlama zorunluluğu getirilmiştir.

İslâmî geleneğin erken döneminde bir meseledeki bilinmezliğin kaldırılması da nesih ile açıklanmıştır. Bu bağlamda Mukâtil, Hz. Peygamberin kendi akıbeti hakkında bilgi sahibi olmadığını ifade eden *قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ* “De ki: Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem”⁶⁵⁷ ayetinin neshedildiği görüşündedir. Ona göre *إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُنِمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا* “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah,

---

⁶⁵⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 764

⁶⁵¹ Bakara, 2/284

⁶⁵² Bakara, 2/286

⁶⁵³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 231

⁶⁵⁴ Mâide, 5/42

⁶⁵⁵ Mâide, 5/49

⁶⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 478

⁶⁵⁷ Ahkâf, 46/9

senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin”⁶⁵⁸ ayetleri Hz. Peygamberin bütün günahlarının bağışlandığını haber vererek akıbeti konusundaki bilinmezliği neshetmiştir.⁶⁵⁹ Ayetler arasında neshi gerektirecek bir teâruz olmamakla birlikte örnekte kullanılan nesih ifadesi *izâle etmek* manasında yani sözlük anlamıyla kullanılmıştır.

لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى “De ki: Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum”⁶⁶⁰ kelamında akrabalıktan doğan sevgi ibaresinden risâlet görevinin karşılığı olarak bahsedilmiştir. Mukâtil bu ibareyle “akrabalık bağının gözetilmesi, peygambere tâbi olunması ve ona eziyet etmekten vazgeçilmesinin” kastedildiğini söylemiştir. Ona göre tebliğ vazifesi dolayısıyla insanlardan bir ücret bekleme مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ “De ki: Sizden herhangi bir ücret istemişsem, o sizin olsun. Benim ücretim ancak Allah’a aittir”⁶⁶¹ ayetiyle neshedilmiştir.⁶⁶²

3.6. Sınırlandırma (Tahsîs)

Âmm tek bir ifade ile tek bir manayı göstermek üzere konmuş bulunan ve muayyen bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri kapsayan lafızdır.⁶⁶³ Tahsîs ise sözlükte bir şeyi bir kimseye veya bir yere ayırma, özgüleme manalarına gelir.⁶⁶⁴ İstilah olarak umum ifade eden bir ifade veya lafzın genel anlamından çıkarılıp bazı fertlerine hasredilmesine âmmın tahsîsi adı verilmektedir.⁶⁶⁵

Örneğin مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ “O’nun izni olmaksızın, hiç kimse şefaathçi olamaz”⁶⁶⁶ ayetinde “şefaathçi” kelimesi mutlak olarak zikredilmiştir. Bundan dolayı bu kelime ile

---

⁶⁵⁸ Feth, 48/1-2

⁶⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 17

⁶⁶⁰ Şûrâ, 42/23

⁶⁶¹ Sebe, 34/47

⁶⁶² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 769

⁶⁶³ Zekiyüddin Şa’bân, *İslam hukuk İlminin Esasları*, ter. İbrahim Kâfi Dönmez, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, s. 345

⁶⁶⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, VII, 24

⁶⁶⁵ Şa’bân, *a.g.e.*, s.349; Sadrettin Gümüş, *Kur’ân tefsirinin kaynakları*, Kayıhan Yayınları, Ankara 1990, s. 40,

⁶⁶⁶ Yûnus, 10/3

insanların da meleklerin de anlaşılması mümkündür. Yine bu ayetten Allah'ın izni olduğu takdirde mümin olsun olmasın bütün insanlara şefaate edilebileceği anlamını da içermektedir. Mukâtil, hem şefaate edenler hem de şefaate olunanlar bakımından umum ifade eden bu ayeti *وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُرِضَى* “Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaati; ancak Allah'ın izniyle, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere yarar sağlar”⁶⁶⁷ buyruğuyla tefsir etmiştir. Böylelikle şefaate etme yetkisini meleklerle, şefaate edilmeyi de muvahhidler olarak yorumladığı Allah'ın hoşnut olduğu kimselere tahsis etmiştir.⁶⁶⁸

Aynı şekilde *أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصْتَبِرُونَ* “Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Ya da her şeye hâkim olan kendileri midir?”⁶⁶⁹ ayetindeki âmm ifade “hazine” kelimesidir. Kelime burada Allah'a izafe edilerek kullanıldığı için hakkında nakil olmadığı sürece mahiyetini tam bilemeyeceğimiz gibi kapsamı konusunda da sınırlama yapmamız mümkün değildir. Bu noktada Mukâtil, ayet-i kerimenin, müşriklerin *أُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا* “O zikir içimizden ona mı indirildi?”⁶⁷⁰ şeklindeki sözlerine cevaben nazil olduğunu belirtmiştir. Tarihsel bağlamdan faydalanan müellif, bu bilgiye dayanarak hazine ile kastedilenin “risalet” olduğunu ve Allah'ın risalet görevini dilediğine vereceğini söylemiştir.⁶⁷¹

3.7. Örneklendirme

Mukâtil b. Süleyman ayetteki bir kelimeyi, konuyu veya hadiseyi anlaşılır kılmak, pekiştirmek ya da görüşünü desteklemek gibi sebeplerle başka ayetleri kullanarak örneklendirme yöntemine başvurmuştur.

Mesela *قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ* “Allah'a kavuşacakları zannını taşıyanlar dediler ki...”⁶⁷² ayetindeki zannetmek fiilini bağlama daha uygun düşen “bilmek” fiiliyle tefsir

---

⁶⁶⁷ Necm, 53/26

⁶⁶⁸ Mukâtil B. Süleyman, *a.g.e.*, II, 226

⁶⁶⁹ Tûr, 52/37

⁶⁷⁰ Sâd, 38/7

⁶⁷¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 148

⁶⁷² Bakara, 2/249

etmiştir. Yine فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَافِعُوهَا⁶⁷³ “Kendisi de bilir ki bu ayrılma vaktidir” وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ “Ateşe gireceklerini bilirler”⁶⁷⁴ أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ “Onlar bilmez mi ki tekrar diriltilecekler”⁶⁷⁵ ayetlerinde de aynı durumun söz konusu olduğunu söyleyerek fiilin bu manada kullanımına örnekler vermiştir.⁶⁷⁶

Benzer bir misal de مَا لَهُ فِي الْأَخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ “Onun ahirette bir nasibi yok”⁶⁷⁷ ayetidir. Buradaki خَلَقٍ kelimesi “nasip” anlamındadır. Müellif Kur’ân’da bu sözcüğün aynı manayı taşıdığı başka pasajlara şu ayetleri örnek vermiştir:⁶⁷⁸ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلْقِكُمْ “Siz de nasibinize düşenden faydalandınız”,⁶⁷⁹ أُولَئِكَ لَا خَلْقَ لَهُمْ فِي الْأَخِرَةِ “İşte onların ahirette bir nasibi yoktur.”⁶⁸⁰

Mukâtil’in naklettiğine göre, muhacir ve ensar Bedir günü esir düşen Hz. Peygamberin amcası Abbas ve Şeybe b. Osman’ı müşrik olmalarından dolayı kınamışlardır. Bunun üzerine Abbas ve Şeybe kötülüklerinin zikredilip, Mescid-i Haram-ı imar etme, hacılara su verme gibi bir takım iyiliklerinin gizlendiğini söylemişlerdir. Bu sebeple Allah-u Teâlâ “Allah’a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Allah’ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez. Onların bütün amelleri boşa gitmiştir”⁶⁸¹ ayetini indirerek amellerinin boşa gittiğini haber vermiştir. Mukâtil’e göre onlar iman etmiş olarak sevap işleselerdi bunun karşılığını hem dünyada hem ahirette görecektirdi. Mesela Hûd (as) اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا “Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O’na tövbe edin ki, üzerinize bol bol yağmur göndersin”⁶⁸² diyerek, Nûh (as) اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا... وَيُمِدُّكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلُ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلُ لَكُمْ أَنْهَارًا (as)

⁶⁷³ Kıyâme, 75/28

⁶⁷⁴ Kehf, 18/53

⁶⁷⁵ Mutaffifîn, 83/4

⁶⁷⁶ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 208-209

⁶⁷⁷ Bakara, 2/102

⁶⁷⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., I, 127

⁶⁷⁹ Tevbe, 9/69

⁶⁸⁰ Âli İmrân, 3/77

⁶⁸¹ Tevbe, 9/17

⁶⁸² Hûd, 11/52

“Rabbinizden bağışlama dileyin. Çünkü O, çok bağışlayıcıdır... Sizi mallarla, oğullarla desteklesin ve sizin için bahçeler var etsin, sizin için ırmaklar var etsin”⁶⁸³ sözleriyle kavimlerini imana çağırılmışlardır.⁶⁸⁴ Hz. Hûd ve Hz. Nûh bu ifadeleriyle kavimlerine, vaadedilen nimetlere ulaşabilmeleri için tevbe etmelerinin şart olduğunu belirtmişlerdir.

لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ “Şayet Allah dilerse mutlaka Mescid-i Haram’a gireceksiniz.”⁶⁸⁵ Yüce Allah buyrukta inşaallah diyerek zâtî iradesi hakkında istisnada bulunmaktadır. Mukâtil’e göre bu ifade, işlerini Allah’a havale eden müminlerin inşaallah demeyi bırakmamaları konusunda onları te’dîb etmeyi hedeflemektedir. Bunun başka bir örneği إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ “Sana Kur’ân’ı okutacağız ve sen Allah’ın dilediği hariç O’nu unutmayacaksın”⁶⁸⁶ ayetinde bulunmaktadır. Yine burada da Allah, kendi iradesini istisna tutmuştur.⁶⁸⁷

جِيْنَ “Doğduğu gün Ona selam olsun”⁶⁸⁸ ayetinde yevm (gün) kelimesi حين (vakit) anlamına gelir. Kur’ân’da bu sözcüğün aynı manada kullanıldığı başka örneklerde mevcuttur. Mesela; يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ “Gökyüzü ve yer yaratıldığı gün”⁶⁸⁹ ile وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ “Doğduğum gün selam banadır”⁶⁹⁰ ayetlerinde geçen yevm kelimeleri böyledir.⁶⁹¹

كَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ “İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık”⁶⁹² ayetinin tefsiri sadedinde bütün peygamberlerin düşmanlarının kendi kavimlerinden olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber döneminden buna örnek olarak Ebu Cehil’i ve مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْسُحِي “Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda

⁶⁸³ Nûh, 71/12

⁶⁸⁴ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 162-163

⁶⁸⁵ Fetih, 48/27

⁶⁸⁶ A’lâ, 87/5-6

⁶⁸⁷ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 76

⁶⁸⁸ Meryem, 19/15

⁶⁸⁹ Tevbe, 9/36

⁶⁹⁰ Meryem, 19/33

⁶⁹¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 622-623

⁶⁹² En’âm, 6/112

pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!”⁶⁹³ sözleriyle Hz. Peygambere olan adavet duygularını ifade eden Kureyşli Nadr b. el-Hâris, Abdullah b. Ümeyye ve Nevfel b. Huveylid’i⁶⁹⁴ zikretmiştir.⁶⁹⁵

وَلَوْ رَجَمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرِّ لَلْجُورِ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ “Biz onlara merhamet edip başlarına gelen zararı giderseydik, yine de azgınlıkları içinde bocalayıp kalırlardı.”⁶⁹⁶ Ayet Mekkelilerin yedi sene süren kıtlık sırasında yaşadıkları açlığı ele almaktadır. Onlar bu sıkıntılı dönemde رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ “Rabbimiz bu azabı bizden kaldır, çünkü biz artık inanıyoruz”⁶⁹⁷ diyerek dua etmişlerdir. Ancak Mukâtil, bu dualarının boyun eğme veya tövbe etme amaçlı olmadığını sadece içinde buldukları durumdan kurtulmak için söyledikleri bir yalan olduğunu belirtmiştir. Firavun ve kavminin de benzer şekilde لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرَّجْزَ لَتُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ “Eğer azabı üzerimizden kaldırırsan, mutlaka sana inanacağız ve İsrailoğullarını seninle birlikte elbette göndereceğiz”⁶⁹⁸ diyerek Hz. Musa’ya yalan söylediklerini ifade ederek örneklendirmede bulunmuştur.⁶⁹⁹

Mukâtil b. Süleyman اللهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامَ وَمَا تَزْدَادُ “Allah, her dışının neye gebe olduğunu, rahimlerin artırdığı şeyi ve eksilttiği şeyi bilir”⁷⁰⁰ ayetinde geçen مَا edatının cinsiyete işaret ettiğini düşünerek, ayeti “dünyaya gelecek çocuğun erkek mi yoksa kız mı olacağını Allah bilir” şeklinde tefsir etmiştir. Örnek olarak وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ “Rahimlerde olanı bilir”⁷⁰¹ ayetini göstermiş ve bu ifadenin de çocuğun cinsiyeti ile sağlıklı veya sağlıksız olma ihtimallerini kastettiğini söylemiştir. Yine buyruktaki

---

⁶⁹³ Furkân, 25/7

⁶⁹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 227

⁶⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 584

⁶⁹⁶ Müminûn, 23/75

⁶⁹⁷ Duhân, 44/12

⁶⁹⁸ A’râf, 7/134

⁶⁹⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 162

⁷⁰⁰ Ra’d, 13/8

⁷⁰¹ Lokman, 31/34

وَعَبَسَ عَلَيْهِ سِوَاهُ الْمَاءِ وَغِيضَ الْمَاءِ ”su çekildi”⁷⁰² ayetinde suyun eksilmesini anlattığını ifade etmiştir.⁷⁰³

وَكَاثُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنثِ الْعَظِيمِ ”Büyük günah üzerinde ısrar ediyorlardı.”⁷⁰⁴ Mukâtil’e göre büyük günahтан maksat şirktir. İsrar etmek sözcüğü müşriklerin bu günahı işlemeye devam ettiklerini beyan etmektedir. Müfessir وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا ”Ve yaptıkları üzerinde ısrar etmezler”⁷⁰⁵ وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ”İsrar edip durdular ve büyük bir kibir gösterdiler”,⁷⁰⁶ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا ”Sonra büyüklük taslayarak ısrar eder”⁷⁰⁷ ayetlerini zikrederek bu sözcüğün yapılan bir iş üzere devamlılığı ifade etmesine örnekler vermiştir.⁷⁰⁸

وَأَن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ ”Her şey O’nu hamd ile tesbih eder”⁷⁰⁹ ayetindeki hamd kelimesinin “emir” anlamına geldiğini ifade etmiş ve ayeti buna uygun olarak “her şey Allah’ın emri ile O’nu zikreder” cümlesiyle tefsir etmiştir. Bu kelimenin benzer kullanımlarına وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ ”Rablerini hamd ile tesbih ederler”,⁷¹⁰ وَيُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ ”Gök gürlemesi O’na hamd ile tesbih eder”⁷¹¹ buyruklarını örnek olarak sunmuştur.⁷¹²

3.8. Hükümü Açıklama

Mukâtil b. Süleyman, müfessir olmasının yanı sıra önemli bir fakîhtir. Nitekim “*Tefsir-u Hamse Mie ti Ayetin mine’l-Kur’ân*” isimli fikhî bir tefsire sahiptir. Tefsir ettiği

---

⁷⁰² Hûd, 11/44

⁷⁰³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 368

⁷⁰⁴ Vâkıa, 56/46

⁷⁰⁵ Âli İmrân, 3/135

⁷⁰⁶ Nûh, 71/7

⁷⁰⁷ Câsiye, 45/8

⁷⁰⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 221

⁷⁰⁹ İsrâ, 17/44

⁷¹⁰ Zümer, 39/75

⁷¹¹ Ra’d, 13/13

⁷¹² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 532-533

ahkâm ayetlerinde öncelikle ilk kaynak olarak Kur’ân’a başvurmuş, kitabı bir bütünlük içerisinde ele almaya özen göstermiştir.⁷¹³ Aşağıda bunun örnekleri yer almaktadır.

“Allah, yeminlerinizdeki lağvdan sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı yeminlerden sorumlu tutar.”⁷¹⁴

Mukâtil, “yemin-i lağv”ın bir konuda doğru olduğu zehabına kapılarak hakikate aykırı düşen bir şekilde yemin etme olduğunu söylemiştir. Böyle bir yeminde bulunan kişi yaptığından sorumlu olmaz, hatasından dolayı keffaret ödemesi gerekmez. Ayette “kalplerin kazandığı yemin” ifadesiyle geçen diğer yemin türü ise; insanların günaha niyet ederek, yalan kasdıyla bilerek söyledikleri yeminleri anlatmaktadır. Bu eylemde bulunanların *يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ يَوْمَ إِخْدَانِكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ فُلُوبَكُمْ* “Allah bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim bu imkânı bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır”⁷¹⁵ ayeti gereğince sayılan keffaretlerden birini vermeleri gerekir.⁷¹⁶

“Sizin için onlarda belli bir zamana kadar birtakım yararlar vardır. Sonra da kurbanlık olarak varacakları yer Beyt-i Atik’dir.”⁷¹⁷

Müfessir, hac niyetiyle yolculuğa çıkıldığında kurbanlık hayvanlardan gerek sütlerini kullanarak gerekse de sırtlarına binerek faydalanılabileceğini ifade etmiştir. Ancak faydalanma belli bir süreye kadar devam eder. Hayvanların kurbanlık olduğunu gösteren bir nişan takılması ya da kurbanlık olarak isimlendirilmeleriyle sona erer. Bu aşamadan sonra çaresiz kalmak dışında onlara yük vurulmaz, maruf bir şekilde sırtlarına binilebilir, yavrularından artan süt içilebilir ama bedenlerini zayıf düşürecek şekilde sağılmazlar.

---

⁷¹³ Demir, *a.g.e.*, s. 43

⁷¹⁴ Bakara, 2/225

⁷¹⁵ Mâide, 5/89

⁷¹⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 193

⁷¹⁷ Hacc, 22/33

Mukâtil'e göre, kurbanlıkların kesileceği Beyt-i Atik, *فَلَا يُقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ* “*Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar*”⁷¹⁸ ayetindeki Mescid-i Haram ifadesinde olduğu gibi harem arazisinin tümünü içine almaktadır. Buraya ulaştıktan sonra kurbanlık olarak deve, sığır veya koyun kesilebilir. Kesen kişi eti kendi yiyebilir, başkasına yedirebilir, bir kısmını kendisi için ayırabilir veya tamamını tasadduk edilebilir. Mukâtil cahiliyedeki uygulamaya göre insanların kestikleri kurbanlıklardan yiyemediğini bu sebeple de *فَكُلُوا* *مِنْهَا وَأَطْعَمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ* “*Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedirin*”⁷¹⁹ ayetinin nazil olarak yeni hükmü yürürlüğe koyduğunu belirtmiştir. Ancak kurban etinden yemek, vacip değil ruhsattır. Müfessir bu hükme varırken çeşitli ayetler arasında ilişki kurmuştur. Mesela; *وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا* “*İhramdan çıktığınızda avlanın*”⁷²⁰ ayetindeki emir fiili de hükmün vacipliğine değil bu konuda ruhsat olduğuna işaret etmektedir. Yani, dileyen avlanır, dileyen avlanmaz, anlamına gelmektedir.⁷²¹

Başka bir örneğimizde *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ* *فَاجْتَنِبُوا* “*Ey iman edenler, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz*”⁷²² ayetidir. Mukâtil bu ayetle içki, her türlü kumar, kendilerine kurban kesilen dikili taşlar ile bir işin yapılıp yapılmaması kendileriyle kararlaştırılan fal oklarının haram kılındığını söylemektedir. Çünkü ayette bu şeylerden kaçınılması emredilmiştir. Ona göre bu ifade *فَاجْتَنِبُوا الرَّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ* “*Artık putlara tapma pisliğinden kaçın*”⁷²³ ayetinde olduğu gibi haram kılma amacı taşıyan bir nehiydir.⁷²⁴

3.9. Dolaylı Katkı Sağlama

Dolaylı katkı sağlama ile bir ayetin başka bir ayetle tefsir edilirken aralarında doğrudan olmayan bir ilişki kurularak müfessir konumdaki ayetin izaha kavuşturulmasını

⁷¹⁸ Tevbe, 9/28

⁷¹⁹ Hacc, 22/28

⁷²⁰ Mâide, 5/2

⁷²¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 126-127

⁷²² Mâide, 5/90

⁷²³ Hacc, 22/30

⁷²⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 501

kastetmekteyiz. Mukâtil bu açıklama biçimini çok kullanmamakla birlikte tefsirinde örneklerini görmek mümkündür.

﴿مَا أَذْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ﴾⁷²⁵ “Kâria’nın ne olduğunu sana ne bildirdi?”⁷²⁵ Bu ifade Kâria’nın şiddetinin büyüklüğüne dikkat çekmek içindir. Müfessirimiz Kur’ân’da “sana ne bildirdi”⁷²⁶ şeklinde geçmiş zaman kipiyle sorulan her sorunun cevabının Hz. Peygambere bildirildiğini söylemiştir. Nitekim Kâria’nın ne olduğu da akabinde gelen ﴿يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْتُوثِ﴾ “O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır”⁷²⁷ ayetiyle haber verilmiştir. Diğer taraftan “Nereden bileceksin”⁷²⁸ buyurularak muzârî fiil kalıbıyla yöneltilen soruların ise cevabı Nebi’ye haber verilmemiştir. Mukâtil kıyamet vaktinden bahseden ﴿وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا﴾ “Nereden bileceksin, belki de kıyamet yakında gerçekleşir”⁷²⁹ ayetini buna misal olarak zikretmiştir.⁷³⁰

Bu konudaki bir diğer örnek şu ayettir: ﴿وَقَضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ “Artık kulların arasında adaletle hüküm verilmiş ve “Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur” denilmiştir.”⁷³¹ Bu ayet-i kerime kulların hesabının görüldüğü ve haklarındaki son hükmün verildiği günü anlatmaktadır. Mukâtil ayeti tefsir bağlamında ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾ “Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah’a mahsustur”⁷³² buyruğunu zikrederek, Allah’ın yaratmaya hamd ile başladığını ve yine hamd ile bitirdiğini ifade etmiştir.⁷³³ Böylelikle ayetler arasında dolaylı bir ilişki kurmuştur.

Müfessirimiz gaybî konularda zaman zaman kaynak zikretmeksizin betimlemelerde bulunmaktadır. Mesela ﴿يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ﴾ “Mücrimler

---

⁷²⁵ Kâria, 101/3

⁷²⁶ Kur’ân’da bu ifadenin geçtiği yerler için bkz. Müddessir, 74/27; Mürselât, 77/14; İnfitâr, 82/17; Mutaffifin, 83/8-19; Târik, 86/2; Beled, 90/12; Kadir, 97/2; Kâria, 101/3-10; Hümeze, 104/5

⁷²⁷ Kâria, 101/4

⁷²⁸ Kur’ân’da bu ifadenin geçtiği yerler için bkz. Şûrâ, 42/17; Abese, 80/3

⁷²⁹ Ahzâb, 33/63

⁷³⁰ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 811

⁷³¹ Zümer, 39/75

⁷³² En’âm, 6/1

⁷³³ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., III, 689

simalarından tanınır da, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar”⁷³⁴ ayetinin tefsiri sadedinde mücrimlerin simalarını yüzleri siyah, gözleri göğermiş olarak tavsîf etmiştir. Devamında cehennem görevlilerinin onlara muamelelerini anlatan Mukâtil, hesapları görüldükten sonra mücrimlerin ellerinin ve ayaklarının boyunlarında birleştirilerek bağlanacağını ve bu halde yüzüstü cehenneme atılacaklarını söylemektedir. Cehenneme yaklaştıklarında ise görevliler tarafından هَذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكذِّبُونَ “İşte bu yalanlamakta olduğunuz ateştir”⁷³⁵ deneceğini belirterek ayete farklı bir yönden katkı sağlamıştır.⁷³⁶

3.10. Zorlamalı İlişkilendirme

Müfessir, kimi zaman aralarında dolaylı veya dolaysız bir ilişki bulunmayan ayetleri birlikte değerlendirerek aralarında zorlamalı bir bağlantı kurmuştur. Bunu yaparken bazen ayetin bütünü bazen de ayetin bir takım unsurlarını kullanmıştır.

Mukâtil’e göre ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيِّنَاتَهُ “Sonra onu açıklamak da bize aittir”⁷³⁷ ayeti Kur’ân’ın helal ve haramlarının beyan edilmesini anlatmaktadır. Bu beyanlara örnek olarak قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى “Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer”⁷³⁸ ayetini göstermiştir. Ancak bu ayet, herhangi bir helal veya haramı değil farz bir ibadet olan namazı beyan etmektedir.⁷³⁹

Yine وَمَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ “Biz, peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz”⁷⁴⁰ ayeti peygamberlerin cennetle müjdeleyen cehennemle sakındıran yönlerine vurgu yapmaktadır. Mukâtil, Mekke kâfirlerinin nebi (sas)’e أَبْعَثْ اللهُ بَشَرًا رَسُولًا “Allah, bir beşeri mi peygamber olarak gönderdi?”⁷⁴¹ demeleri sebebiyle bu ayetin nazil olduğunu ifade etmektedir.⁷⁴² Ayetlerin her ikisi de peygamberlerden

⁷³⁴ Rahmân, 55/41

⁷³⁵ Tûr, 52/14

⁷³⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 201

⁷³⁷ Kıyâme, 75/19

⁷³⁸ A’lâ, 87/14-15

⁷³⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 512

⁷⁴⁰ Kehf, 18/56

⁷⁴¹ İsrâ, 17/94

⁷⁴² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 591

bahsetmesine rağmen ilkinde onların müjdeleyici ve uyarıcı kimlikleri anlatılırken ikincide beşer olmalarına yapılan itirazlar dile getirilmiştir.

Süleyman (as) emrindeki Hüdühüd isimli kuşa *أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ* “Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın?”⁷⁴³ ifadesini yönelterek kendisine getirdiği bilgileri test etmek istemiştir. Müellifimize göre bu ifadenin bir benzeri *كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ* “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz”⁷⁴⁴ ayetinde bulunmaktadır.⁷⁴⁵ Doğrusu biz bu ayetler arasındaki benzerliğin hangi açıdan olduğunu tespit edemedik. Eseri Türkçeye çeviren Beşir Eryarsoy ise bu ayetle ilgili şöyle bir dipnot düşmüştür: “Muhtemelen Mukâtil burada Neml suresinin bu ayetindeki *kün̄te* lafzı ile Âli İmrân suresindeki *küntüm* lafzındaki Kâne fiillerinin nakıs, yani fiil manasıyla kullanılmamış ve isim cümlesinin anlamını haber olarak ifadelendiren bir lafız olduğuna dikkat çekmektedir.”⁷⁴⁶ Ne var ki müfessirin kastettiği bu bile olsa ayetler arasında doğrudan veya dolaylı bir ilişkiden bahsetmemiz mümkün değildir.

---

⁷⁴³ Neml, 27/27

⁷⁴⁴ Âli İmrân, 3/110

⁷⁴⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 302

⁷⁴⁶ Eryarsoy, *Tefsir-i Kebir*, III, 243, (3 nolu dipnot)

SONUÇ

Mukâtil b. Süleyman hem erken dönemde yaşamış olması hem de Kur'ân'ı Kerim'in tamamını baştan sona ilk tefsir eden kişi olması sebebiyle tefsir geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Rivayet ve dirayet unsurlarını ihtiva eden eserinden kendinden sonra gelen âlimler istifade etmiş ve büyük takdir toplamıştır. Bunun yanı sıra rivayet malzemesini senedsiz nakletmesi sebebiyle eleştirilmiş teşbih akidesine meyletmekle ve bazı ehl-i hadis tarafından da kezzab olmakla itham edilmiştir.

Mukâtil tefsirinde kelime izahlarına, sebab-i nüzul bilgisine ve İsrâîlî haberlere sıklıkla yer vermiştir. Ayetlerin anlamını belirlemede metinsel ve tarihsel bağlamı göz önünde bulundurmaya ihmal etmemiş, ayetleri te'vil ederken Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki Arap kültürüne yer yer atıfta bulunmuştur.

Müfessir Kur'an'daki vücûh ve nezâire dair ilk eseri kaleme olmasından da anlaşılacağı üzere Kur'ân'ın muhtevasına son derece vakıftır. Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir yöntemine özenle eğilmiş bu suretle ayetler arasında bağlantılar kurmuştur. Tefsirini yaptığı ayetin bazen bir cümlesini başka ayetlere başvurarak açıklamış, bazen de terkip ve kelime düzeyinde izahlar da bulunmuştur. Ayetlerdeki kelime unsurunu isim, fiil ve edat şeklinde ele almış, bunlar içinde en fazla fiillerin anlamına yönelik tefsir yapmıştır.

Mukâtil b. Süleyman Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederken ayetlerin benzerlik, türdeşlik, eş anlamlılık ve özdeşlik özelliklerinden faydalanmıştır. Amaç, ifade ve konu benzerliği bulunan ayetleri birlikte zikretmiş, farklı ayetlerde yer alan aynı kökten türemiş kelimeleri istidlal unsuru olarak kullanmıştır. Muğlak gördüğü bir sözcüğü, eş anlamlısının geçtiği başka bir ayetle tefsir etmiş, incelediği ayetin Kur'ân'da geçen özdeşini tespit ederek eserine zenginlik katmıştır.

Diğer yandan ayetleri birbirleriyle ilişkilendirirken bazı yardımcı unsurlara da başvurmuştur. Mesela dil konusunda uzmanlığıyla bilinen müfessir, zaman zaman sarf, nahiv, belağat ve arap lehçeleri vasıtasıyla Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etmiştir. Bir kelimenin yerine eş anlamlısının kullanılması anlamına gelen tefsirî kıraat ile ayetler arasında bağlantı kurmuş yine bu amaçla sahabeye ait görüşleri zikretmiştir. Tefsirinde büyük bir önem verdiği esbab-ı nüzul ve isrâîliyâta dair rivayetlere de yine Kur'ân

bütünlüğünü sergileme sadedinde yer vermiştir. Ayetleri buldukları pasaj içinde anlamlandırmayı ilke edinen Mukâtil, metnin siyak-sibakına uygun manayı yakalamaya dikkat etmiştir. Böylelikle ayet grupları arasında anlamsal ilişkiyi başarıyla ortaya koymuştur.

Mukâtil b. Süleyman Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir yöntemine konu ettiği unsurları farklı beyan çeşitleri ile tefsir etmiştir. Ayetlerin müphem veya mücmel yapıda olmaları ya da müteşâbihât alanına ait mevzulardan bahsetmeleri sebebiyle ilave bir izaha ihtiyaç duymaları durumunda Kur'ân'a müracaat ederek anlamı netleştirmiştir. Kimi zaman da ayetin ihtiva ettiği anlamı diğer ayetlerle katkı sağlayarak zenginleştirmiş, ayet hakkında serdettiği görüşleri desteklemek için Kur'ân'ı dayanak yapmıştır. Ayetin bahsettiği mevzunun gerekçesini başka ayetler vasıtasıyla ortaya koyarak sebep-sonuç ilişkisi inşa etmiştir. Ayrıca bir mesele hakkındaki hükmü açıklamak ve ayetin tefsirine uygun Kur'ânî örnekler vermek niyetiyle de Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etmiştir.

İslamî ilimlerin teşekkül döneminde yaşamış olan Mukâtil iki ayet arasında zıtlığı izâle edebilmek için neshe başvurarak ayetler arasında bağlantı kurmuştur. Neshin o dönemde kavramsallaşmamış olması kapsamlı bir uygulama alanı bulması sonucu doğurmuştur. Bu sebeple Mukâtil mutlakın takyîdi, umumum tahsîsi, mücmelin beyanı kabilinden bazı örnekleri nesih ile açıklama yoluna gitmiştir. Bazen de ortak bir meseleyi ele alan ayetlere yer vererek bir ayette geçen umum ifadeyi başka bir ayetle sınırlandırmıştır.

Mukâtil Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederken her zaman ayetler arasında doğrudan bir ilişki kurmaya çalışmamış, ayetin iletmek istediği mesaja dolaylı katkı sağlayan buyruklara yer vererek mümkün olduğunca Kur'ân bütünlüğünden istifade etmiştir. Ayrıca aralarında ne doğrudan ne de dolaylı bir bağlantı olmayan ayetleri zorlama sayılabilecek bir şekilde ilişkilendirme çabası Mukâtil'in eserinde kullandığı beyan çeşitlerinden biri olarak karşımıza çıkmıştır.

Mukâtil b. Süleyman Tefsiri'nde Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir adına değineceğimiz önemli başka bir nokta ise müellifin icmalî bir tefsir telif etmesinin sonucu olarak kendini göstermiştir. Öyle ki kimi zaman Mukâtil'in bağlantı kurduğu ayetler arasındaki ilişkiyi

anlayabilmek özel bir zihinsel faaliyeti gerekli kılmıştır. Çünkü Mukâtil çoğunlukla نظيرها (ayetin benzeri) ifadesini kullanarak ayetler arasında benzerlik olduğuna tek kelimeyle dikkat çekmiş fakat söz konusu benzerliğin hangi açıdan olduğuna dair ilave bir açıklama getirmemiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Kur'an'ı Kur'an'la tefsir yöntemi Mukâtil b. Süleyman'ın tefsir metodolojisinde önemli yere sahiptir. Kur'an ilimleri konusunda derin bir birikime sahip olan müfessir bu yöntemi eserine sistematik ve titiz bir biçimde uygulamış ve kendinden sonra gelenlere güzel bir miras bırakmıştır.

Taberî'nin kendisine hiç atıfta bulunmadığı Mukâtil b. Süleyman'dan daha sonraki dönem müfessirlerden özellikle Mâturîdî ve Sa'lebî iktibaslarda bulunmuştur. Yine Kur'an'ı Kur'an'la tefsir metodu, tefsir geleneği içinde özellikle Râzî ve İbn Kesir'in tefsirlerinde temayüz eder. Bu açıdan Mukatîl'in tefsirinin, Kur'an'ın Kur'an'la tefsir yönteminin tarihî seyri ve teşekkülü bağlamında, söz konusu müfessirlerle mukayesesinin ayrıca çalışılması önerilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AHMED EL-HAVS, *Kıssatü'l-İ'râb*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, yyy, trz.

ALBAYRAK, *Halis, Kur'an Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul, 2001.

ARİPOV, Niyazali, *Tefsir-i Kebir'de Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, (Basılmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara, 2005

AYDINLI, Abdullah, *Hadis Tespit Yöntemi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009.

BAĞDÂDÎ, el-Hatîb, *el-Tarihu Bağdâd*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1422/2002,

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirîn)*, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1974.

CERRAHOĞLU, İsmail, *Kur'an Tefsirinin doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, AÜİFY, Ankara, 1985.

----- *Tefsîr Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara, 2011.

CÜRCÂNÎ, Ebû Ahmed b. Ali, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.

ÇELİK, İbrahim, *Mukâtil b. Süleyman ve Tefsirdeki Metodu*, Bursa, 2000.

DÂVÛDÎ, Şemsüddin, *Tabakatü'l-Müfessirin*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trz.

DEMİR, Mustafa, *İlk Fikhî Tefsir ve Müellifi Mukâtil b. Süleyman*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas, 2010.

DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 2010.

----- *Tefsir Tarihi*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 2010.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yeni Şafak (İz Yayınları), İstanbul 1996.

- DÖNMEZ, Kazım, *Mukâtil b. Süleyman'ın Fıkhî Görüşleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SAÜSBE, Sakarya, 2009.
- EFE, Seyfullah, *Mukâtil b. Süleyman Tefsirinde Esbab-ı Nüzul*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜSBE, İzmir, 2004.
- EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasen, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilafü'l-Musallîn*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1990.
- GÜMÜŞ, Sadrettin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayhan Yayınları, Ankara, 1990.
- HAMURCU, M. Fevzi, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir*, Fecr Yayınları. Ankara, 2009.
- HALÎLÎ, Ebû Ya'lâ, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409.
- HÂŞİMÎ, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Meânî ve'l-Beyan ve'l-Bedî'*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemalüddin Ebu'l-Ferec, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1406.
- *Nevâsihu'l-Kur'ân*, Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmî, Medine, 2003.
- İBN EBÎ HÂTİM, *er-Râzî, el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1271/1952.
- İBN HACER el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzîb*, Matbaatu Dâiretü'l-Meârifi'n-Nizâmiyye, Hindistan, 1326/1908.
- *Lisanü'l-Mîzân*, Müessesetü'l-İlmî li'l-Matbûât, Beyrut, 1390/1971.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsüddin el-Bermekî, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1994.

İBN HİBBÂN, Muhammed, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîne ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn*, Dâru'l-Veî, Haleb, 1396.

İBN HİŞAM, *Muğni'l-Lebîb*, Kâhire trz.

----- *Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Malik*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1979.

İBN KESİR, Ebu'l-Fedâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1408/1988.

----- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, 1987.

İBN MANZUR, Cemaluddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Beyrut, Beyrut, 1955.

İBNÜ'N-NEDİM, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1417/1997.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1968.

İCLÎ, Ebu'l-Hasen, *Ma'rifetü's-Sikât min Ricâli Ehli'l-İlm ve'l-Hadîs ve mine'd-Duafâi ve Zikri Mezâhibihim ve Ahbârihim*, Mektebetü'd-Dâr, Medine, trz.

İSFEHÂNÎ, Râgıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, Mektebetü Feyyâz, yyy., 2009.

KARATAŞ, Ali, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*, (Basılmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara, 2010.

KAYA, Mesut, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâilîyâta Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2013.

KEHHÂLE, Ömer b. Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Dâru İhyâi't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut, trz.

KOÇ, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi es-Sa'lebî(427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman(150/767) Rivayetleri*, Kitâbiyât yayınları, 2005.

MİZZÎ, Yûsuf b. Abdurrahman, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1400/1980.

- MUKÂTİL B. SÜLEYMAN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1423.
- *Tefsîr-i Kebîr*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006.
- *el-Vücûh ve 'n-Nezâir*, İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerriyya Muhyiddîn, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trz.
- SERİNSU, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994.
- SİBEVEYH, Ebu Bişr Amr, *el-Kitab*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1982.
- SIRAKAYA, Selma, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri ile Vücûh ve Nezâir İsimli Eserinin Kıyası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Ü. SBE, Çorum, 2013.
- SUYÛTÎ, Celaleddin, *el-İtkân fî Ulûmü'l-Kur'an*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006.
- ŞA'BÂN, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetü'l-Halebî, trz.,
- ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdillâh, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, Dâru'l-Hânî, Riyad, 1422/2001.
- ŞİMŞEK, M. Said, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2004.
- TABERÎ, Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risâle, y.y.y., 2000.
- TİRMİZÎ, *Sünen*, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut, 1998.
- TURGUT, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1991.

- TÜRKER, Ömer, *Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'ân'ı Te'vil Yöntemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SAÜSBE, Sakarya, 1999.
- UKAYLÎ, Ebû Ca'fer, *ed-Dufâi'l-Kebîr*, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1404/1984.
- ÜNVER, Mustafa, *Kur'ân'ı Anlamada Siyâkın Rolü*, Sidre Yayınları, Ankara, 1996.
- YALDIZLI, Hasan, *Vücûh ve Nezâir İlmi ve Mukâtil b. Süleyman'ın el-Vücûh ve'n-Nezâir İsimli Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul, 2013.
- YILDIRIM, Suat, *Anahatlarıyla Kur'ân'ı Kerim*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2009.
- YILDIRIM, Zehra, *Mukâtil b. Süleyman'ın Müteşâbih Kabul Edilen Ayetlere Yaklaşımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Ü. SBE, Çorum, 2013.
- YİĞİT, İsmail, *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2011.
- ZEHEBÎ, Şemsüddin Ebû Abdillâh, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1427/2006,
- *Mizânü'l-İ'tidâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1382/1963.
- *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-Â'lâm*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, y.y.y. 2003.
- *el-Arş*, Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, Medine, 2003.
- ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdu'l-Azîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulümü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2001.
- ZERKEŞÎ, Bedreddin, *el-Burhân fî Ulümü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2005.
- ZEYD, Mustafa, *en-Nesh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Vefâ, Mısır, 1987.
- ZİRİKLÎ, Hayruddin b. Muhammed, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.

Ansiklopedi Maddeleri

HATIPOĞLU, İbrahim, “İsrâîliyât”, *DİA*, XXIII, 2001.

TÜRKER, Ömer, “Mukâtil b. Süleyman”, *DİA*, XXXI, 2006.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Müteşabih”, *DiA*, XXXII, 2006.

Sürelî Yayınlar

BAKKAL, Ali, “Kur’ân’ı Anlamada Siyak-Sibakın Rolü”, *Tarihten Günümüze Tefsir İlimleri ve Tefsir Usulü içinde*, İlim Yayma Vakfı ve Kur’ân Akademisi Yayınları, İstanbul 2009.

BULUT, Ahmet, “Arap Dilinde Terkip”, *UÜİFD*, 1995, 5/ 5.

CERRAHOĞLU, İsmail “Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri”, *AÜİFD*, XXI,

EKİN, Yunus, “Siyak Kavramının Semantik Analizi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1, 2013.

HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, “Kur’ân’ı Yorumlamada Dilin Gücü: Dil, Edebiyat ve Edatlar Bağlamında Bazı Ayetlerin Hermenötik Analizi”, *EKEV Akademi Dergisi*, 3/2, 2001.

KİRAZ, Celil, “Mukâtil b. Süleyman’ın Muhkem ve Müteşabih Anlayışı”, *SDÜİFD*, 26/101.

ÖZDEMİR, Sevim, “Bir Belâğat Terimi Olarak îcaz”, *EKEV Akademi Dergisi*, 8/19.

SEMARRÂÎ, İbrahim, “Arapça’da Fiil ve Fiil Sistemi”, çev. Ahmet Bostancı, *SAÜİFD*, III/ 2001.

TUĞRAL, Rahim, “Farklı Kıraatlerin Tefsirdeki Yeri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, DEÜ Yayınları, İzmir, 1992.

İnternet Kaynakları

Büyük Türkçe Sözlük, TDK,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.557879d81b9d24.04930041 (10.06.2015)

ÖZGEÇMİŞ

05.03.1989 tarihinde Kocaeli'nin Gebze ilçesinde dünyaya geldi. İlk ve orta eğitimini Gebze'de tamamladı. 2003-2005 yılları arasında Darıca Kız Kur'an Kursu'nda hafızlık eğitimi aldı. Bu esnada açık öğretim lisesinden lise bitirme imtihanlarına girdi. 2011 yılında Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi'nden, 2015 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne Tefsir anabilim dalından araştırma görevlisi olarak atandı.